

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YENİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

*Kaynakça postelerinde ki
bilgi ve fotokopisi çekilebilir
H. Emel*

FATMA ALİYE HANIM

(Hayatı - Eserleri - Fikirleri)

DOKTORA TEZİ

72

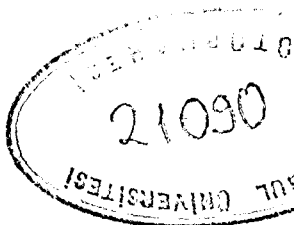
TEZİ YÖNETEN

Prof.Dr. Ömer Faruk AKÜN

HAZIRLAYAN

H.Emel AŞA

5855

İ Ç İ N D E K İ L E R

I. Önsöz

II. Tanzimat Devri Türk Edebiyatının Fazla Dikkati Çekme Bir Gelişmesi; Batılı Edebî Türlerde Kalem Oynatan Türk Kadın Edebiyatçıları:

- a) Gelişmeye ve ortaya çıkmaya imkân tanıyan gazetel
kadına ve aileye yönelişler, gazetelerde kadın imz
ların zuhûru ve ilk eserleri.....
- b) Kadınlar için yapılan neşriyât içinde mühim yer t
tan kadın mecmuaları.....

III. Devrin Yazarları İçinde İlk Kadın Romancı Olan Fatm Aliye Hanım'ın Hayatı:

- Ailesi.....
- Hayatı.....
- Gördüğü Eğitim ve Kültür Çevresi.....
- İlk Türk Kadın Yardım Cemiyetinin Kurucusu Olması
Bu Yöndeki Faaliyetleri.....
- Yazı Hayatı.....

IV. Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri :

a) Tercümelere.....

b) Te'lif Eserleri.....

- Romanları.....

- Felsefî Eserleri.....

- Tarih ve Hatırat Nev'inden Eserleri.....

- İslâmiyete ve Kadınlara Dâir Eserleri.....

- Makaleleri.....

- Nutukları.....

- Şiirleri.....

c) Fatma Aliye Hanım'ın Tercüme Edilen Eser-

leri.....

Yazarın Yurt Dışında Tanınması ve Alâka

Görmesi.....

V. Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri Hakkında Devrinde

Yapılan Tenkidler.....

VI. Fatma Aliye Hanım'ın Eserlerinde Yer Alan Fi-

kirler.....

VII. Vesikalar ile Fatma Aliye Hanım ve Ailesine

Ait Fotoğraflar.....

VIII. Bibliyografya.....

Ö N S Ö Z

Tanzimattan sonra kadının eğitimi esas alır bir şekilde kendisini göstermeğe başlayan kadın hakları konusu matbuâtda bu devrin üzerinde durulan mühim meselelerinden birini oluşturmuştur. Cemiyet içinde kadının yavaş yavaş aldığı yeni vazife ve rolü edebiyatımızda devrin yazarları özellikle, roman sahasında, okumuş, yani şu veya bu şekilde tahsil görmüş, kendi başına karar verebilen, hayatını kendi kendine idâre edebilen tipler ile göstermek istemişlerdir. Devrin edebiyatında akis bulan bu tipler en önce Nâmık Kemâl'in Vatan Yâhûd Silistre'si, Ahmed Midhat'ın Felsefe-i Zenân'ı, Abdülhak Hâmid'in Târık'ı gibi eserler ilk çarpıcı örnekleri ile ortaya çıkarlar. Zamanın yazarları içinde ilk defa bir kadın Fatma Aliye Hanım, roman muharriri olarak aynı meseleleri konu etmiş, özellikle Muhâdarât isimli romanında kadın ve aileyi ilgili meseleler üzerinde durarak bunlara kadın gözüyle bir bakış getirmiştir.

İlk Türk kadın romancısı olmak sıfatını taşıyan Fatma Aliye (1862-1936) Servet-i Fünûn öncesi devrede yazı ha-

yatına girmiş, edebiyatımızın Servet-i Fünûn ve II. Meşrûtiyet, Mütâreke devirlerinde de yazı faaliyetini sürdürmüş, Cumhuriyetin de ilk on üç yılını idrâk edebilmiştir. Romancılığının yanısıra aynı zamanda tercüme, felsefe, tarih, hatırat nev'inde kalem oynatmış ve gazete ile dergilerde makaleler yazmış, çeşitli hayır faaliyetlerinin de öncüsü olmuş çok yönlü şahsiyet olarak Fatma Aliye Hanım edebiyat ve fikir tarihimizde dikkate değer bir sima olmuştur. O, aydın, ileri görüşlü bir Türk hanımefendisi olarak daha devrinde dikkati çeker.

Edebiyatımız, kadın yazarlarımız bakımından, Hâlîde Edib Adıvar kısmen istisnâ edilecek olursa etraflı ve lâzım geldiği şekilde bir tedkike tâbi tutulmamıştır. Bu me-yânda, istisnâî bir mevkie sâhib bulunan Fatma Aliye Hanım, lââyıkı derecede araştırma konusu olamamıştır. 1889-1922 yılları arasında çok yönlü bir yazı faaliyeti gösteren Fatma Aliye Hanım zamanın akışı içinde daha sonra gelişen sosyal şartların getirdiği imkânlarla ön plana çıkan yeni kadın yazarlar yanında gölgede kalmış, bugüne kadar edebiyat ve fikir tarihimizde hakettiği şekilde ele alınıp değerlendirilmeyi beklemiştir.

Fatma Aliye Hanım hakkında yapılmış olan araştırmaların azlığı ve bu çalışmaların da genellikle yazarın sadece belirli bir yönü ile sınırlı kalması bizde onun hakkında

şümüllü bir araştırma yapmak fikrini doğurmuştur.

Onun hakkında ilk çalışma, 1966-67 yılları arasında Merih Has-Er tarafından İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümünde Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât adı ile hazırlanmış olan mezûniyet tezidir. Bu araştırmada yazarın hayatı, Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye hakkında kaleme aldığı monografideki bilgi dairesinde gözden geçirilmiş, yazarın otuz üç yaşına kadar olan hayatı bu esere dayanılarak teferruatlı bir şekilde anlatılabilmiş, ömrünün daha sonraki safhası ile yazı faaliyeti hakkında pek fazla bilgi verilememiştir. Fatma Aliye'nin yazı hayatından ve diğer eserlerinden de kısaca bahseden tezin esâsını Muhâdarât romanının latin harfleri metninin verilmesi teşkil etmiştir.

Daha sonra d 1980'de Erzurum Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde Şükrü Bulut, tarafından Fatma Aliye Hanım:Hayatı, Sanatı ve Eserleri adıyla küçük hacimli bir mezuniyet tezi yapılmıştır. Bu tezde Merih Has-Er'in çalışmasındaki bilgiler tekrarlanmış, kendisinden önceki mezûniyet tezinde mevcut bililerden öteye gidilmemiştir. Fatma Aliye Hanım'ın gazete muharrirliğinden sadece bir iki cümle ile bahsedilmiş olması ve onun gazetelerdeki makalelerinden az bir kısmının gösterilmesi bu tezin diğer bir eksik ve zayıf yönünü teşkil eder.

Fatma Aliye Hanım hakkında yapılmış dikkate değer bir araştırma olarak 1990 yılında Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyelerinden Yard.Doç.Dr. Mübeccel Kızıltan'ın Journal of Turkish Studies'de "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım" başlığı ile çıkan makalesini görüyoruz. Mübeccel Kızıltan, makalesinde Fatma Aliye Hanım'a ait husûsi evrâkın küçük bir kısmını gözden geçirerek, yazarın hayatı ve şeceresi üzerinde durmuş, onun bazı konulardaki görüşlerini kısaca değerlendirmeye çalışmıştır. Fatma Hanım'ın evrâkına dayanmak bakımından orijinal kaynakları ilk defa kullanan bu araştırma makale çerçevesinde kaldığı için yazarın çok yönlülüğünü tabiatile ihata edememiştir. Makalede onun gazete yazarlığından çok kısa olarak bahsedilmekle kalınmış, hele şairlik yönüne ise hiç temas edilmemiştir.

Fatma Aliye Hanım hakkında Türkiye'de yapılmış bu üç araştırma yanında Amerika'da da hazırlanmış iki de kongre tebliği vardır.

Ohio State University Profösörü ve Sosyal Tarih araştırmacısı olan Carter Vaufern Findley tarafından hazırlanmış bu çalışmaların ilki "Lady Mary Wortley Montagu and Fatma Aliye Hanım" adı ile Ankara'da, Türk Tarih Kurumu'nda 1990 yılında sunulmuş olan bir tebliğdir. Araştırmacı bu tebliğinde, Lady Montagu'nun Türkiye Mektupları'nın son

yıllarda İngiliz akademik çevrelerinde dikkati çekmesine paralel olarak Montagu'nun bu mektupları ile Fatma Aliye Hanım'ın özellikle Nisvân-ı İslâm adlı eseri arasındaki münasebet işaret etmekte, Osmanlı sosyal hayatı bakımından onun bu eserine batılı çevrelerce verilen ehemmiyet ifâde edilmektedir.

İkinci tebliğ de yine C.V.Findley tarafından, Fransa'nın Provence şehrinde 25.VII.1992 tarihinde "Sixth International Congress on the Social and Economic History of Ottoman" adı ile tertib edilen kongreye verilmiştir. "Fatma Aliye's Novel Muhazarat As a Source for Social History" adı ile sunulan tebliğde, yazarın Muhâdarât romanından hareketle Osmanlı sosyal tarihi içinde kadın hareketinin değerlendirilmesi yapılmaya çalışılmıştır. Ancak bu araştırmada da Carter V.Findley'in Türkiye'de yapılmış olan iki mezûniyet tezindekilerden pek farklı bilgiler ortaya koymadığı, sadece romanın ismi üzerinde bazı dikkatler getirdiği görülür.

Sözettiğimiz beş çalışmanın yanında Fatma Aliye Hanım hakkında yazılmış çeşitli ansiklopedi maddeleri ile bir kaç da makale vardır. Bu yazılarda da yazarın hayatından ve daha çok ilk Türk kadın romancısı oluşundan bahsedilir.

Fatma Aliye Hanım'ın şimdiye kadar lââyıkile ele alınmamış olması, bizi bu ihmâl edilmiş kadın yazarımız üzerinde çalışmaya sevk etti. Bir doktora tezi çerçevesinde ele aldığımız bu araştırmada, Ahmed Cevdet Paşa'nın en güzel eseri olarak gördüğümüz kızı Fatma Aliye'yi hayatı, eserleri ve bu eserlerinde konu ettiği fikirleri bakımından mümkün olan ölçüde incelemeğe çalıştık.

Tezimizin Önsöz'den sonra birinci bölümünde umumi bir giriş mahiyetinde olmak üzere ilk Türk kadın romancısı olarak ortaya çıkan Fatma Aliye Hanım'dan önce kültür hayatımızın Divan ve halk şiiri sahasında var olmuş kadın şairler ile yeni bir müessese olarak ortaya çıkan gazeteler sosyal bir mesele sıfatıyla kadına ve aileye yönelirken buralarda kadın imzaların doğuşunu ele aldık.

İkinci kısımda Fatma Aliye Hanım'ın hayatını bütün detayları ile vermeye çalıştık. Bunun için önce, yazarın içinde yetiştiği çevre olarak ailesini tanıtmak istedik. Özellikle yazarın hayatını ve fikir dünyasını şekillendiren, ona tesir edenlerin en başında gelen babası Ahmed Cevdet Paşa'nın Fatma Aliye Hanım üzerindeki tesirlerini göstermeyi gâye edindik. Bunun yanısıra kadın yazarımızın gördüğü eğitim ve onun zengin bilgilerine kaynaklık eden, içinde yetiştiği kültür muhitini teferruatlı olarak ele aldık.

Yine bu bölümde şimdiye kadar yapılan araştırmalarda yazarın, pek fazla üzerinde durulmayan ya da eksik bilgilerle ele alınan "İlk Türk kadın yardım cemiyetinin kurucusu olması ve Hilâl-i Ahmer'deki faaliyetlerini" bugüne kadar hiç kullanılmamış olan husûsi bazı evrâkına dayanmak suretiyle aydınlatmaya çalıştık. Fatma Aliye'nin yazı hayatı ise müstakil bir konu olarak tezimizin üçüncü bölümünü meydana getirdi.

Araştırmanın dördüncü bölümü Fatma Aliye'nin bütünü ile eserlerinin tedkik ve değerlendirilmesine ayrılmıştır. Bu kısım: a)Tercümeleri b) Te'lif Eserleri c)Yazarın yabancı dillere tercüme edilen eserleri/başlığını taşıyan fasılları içine almaktadır. Fatma Aliye'nin romanları, önce geniş birer özetleri verilip, şahıs, mekân ve zaman bakımından incelendikten sonra bu eserlerdeki şahısların topluca değerlendirilmesine gidildi. Üslûbu üzerinde ayrıca duruldu. Yine bu bölümde bunlardan başka Fatma Aliye'nin fazla dikkati çekmeyen iki faaliyetinden bahsedildi: Nutukları ve Şiirleri.

Tezimizin beşinci bölümünü Fatma Aliye Hanım hakkındaki görüşler, altıncısını da yazarın bütün eserlerinde ifâdesini bulan fikrîyatı teşkil etti.

Araştırmamızda Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri konusunda mümkün olduğunca ilk elden kaynakları kullan-

ma yoluna gittik. Bu hususta "Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Tasnifi" ve Taksim Atatürk Kitaplığındaki "Fatma Aliye Hanım Evrâkı" esas kaynaklarımız oldu. Taksim Atatürk kitaplığındaki evrak tasnifsiz bir halde bulunduğu, dan bunların şahsımız adına çektiğimiz 650 mikrofilmni kendi tañnif numaralarımız ile göstermek zorunda kaldık. Adı geçen vesikalar bu tezde ilk defa kullanılmaktadır. İstifâde ettiğimiz bu bâkir kaynaklardan başka yazarın yazı faaliyetinin başladığı tarihten günümüzü kadar olan gazete ve mecmua taramalarıyla Fatma Aliye Hanım'ın bibliyografyasını elimizden geldiğince eksiksiz olarak tamamlamaya çalıştık.

Bu tezin hazırlanması sırasında yakın alâkalarını gördüğüm Taksim Atatürk Kitaplığı Müdiresi Aysel Polatoğlu Hanım ile kütüphane personeline ve Fatma Aliye Hanım'ın ailesi hakkında bu aile mensuplarından edindiği bilgilerden faydalandıran değerli dost Yard.Doç.Dr. Mübeccel Kızıltan'a teşekkürü borç bilmekteyim.

Bana Türk kadınının yüksek ahlâkını, çalışmasını, azmini ve kadınlarımızın şuurlu kimseler tarafından yetiştirildiğinde nasıl büyük başarıların öncüleri olabileceklerini gösteren, kıymetli bir edebiyat tarihçisi olarak kadın edebiyatçılar üzerinde yapılan araştırmaların da azlığına

dikkatimi çeken ve beni kültürümüz, aile hayatımızın erdemleri, Türk kadınının tarihe mâl olmuş haysiyetli vâsıfları üzerinde zevkle çalışmaya yönlendiren, kıymetli yardımlarından, bilgisinden ve vakitlerinden hiç bir zaman mahrûm bırakmayan muhterem hocam Prof.Dr. Ömer Faruk Akün'e teşekkür etmeyi en büyük borç bilmekteyim.

H. Emel Aşa

II. TANZİMAT DEVRİ TÜRK EDEBİYATININ FAZLA DİKKATİ ÇEKMEMİŞ
BİR GELİŞMESİ: BATILI EDEBİ TÜRLERDE KALEM OYNATAN TÜRK
KADIN EDEBİYATÇILARI

a) Gelişmeye ve Ortaya Çıkmaya İmkân Tanıyan Gazetelerde
Kadına ve Aileye Yönelişler, Gazetelerde Kadın İmzalarının
Zuhûru:

II. Mahmud'un 1820'de Yeniçeri Ocağı'nı kaldırıp yerine
Asâkîr-i Mansûre-i Muhammediye adıyla yeni usulde bir ordu
teşkil etmesiyle artık iyice netleşen "Batılılaşma" hareketi,
Gülhane Hatt-ı Hümayûnu(3 Teşrinisani 1839) ile yeni bir iler-
leme kaydetmiştir. İdarî sistemde yeni düzenlemelerin yapılma-
sını, Osmanlı toplumunda yer alan müslim ve gayr-i müslim
halk arasında eşit haklar ile vazifelerin tanınmasını gâye
edinen bu aşamayla başlayan devirde kadın da farklı bir sta-
tüye kavuşma şartlarına sahip olmuştur. Bu devirde kadınlara
yeni haklar tanınmış ve kadının cemiyet içindeki durumu tar-
tışılmaya başlanmıştır.

Tanzimatla başlayan devrede kadınlara sağlanan imkânlar
arasında, 1858 tarihinde yürürlüğü giren Arazi Kanunu dikkati
çeker. Böylece kız çocukların babalarından kalan topraklar
üzerinde erkek evlatlar gibi verâset hakkına sahip olmaları
öngörülür.

Özellikle III. Osman(1754-1757) yılları arasında şehirli kadınlar için fermanlarla sınırlandırılmış olan kılık, kıyafet ve sokağa çıkma konularında Tanzimatdan sonraki yıllarda belli bir hoşgörü hâkim olmaya başlamıştır.

Bu devirden itibaren eğitim ön plana çıkar;1842'de Avrupa'dan getirilen ebe kadınların Tıbbiye'de verdikleri kurslarla kadınlara özellikle meslekî eğitim verme gayreti dikkati çeker. Bu faaliyet, 1858'de İlk Kız Rüşdiyelerinin(orta okul),1869'da ilk sanayi okullarının açılmasıyla devam eder. Kız çocuklarının XIX. yüzyıl sonunda sayılarının artması ile tahsil hayatı lise seviyesine kadar yükselir. Bu şekilde ortaya "Muallime Hanımlar adını verdiğimiz yeni, aydın bir meslek grubuna dâhil olan kadınlar zümresi çıkar. Kadın böylece emeği ve bilgisi karşılığında hayatını kazanma ve devletin de desteklediği ~~hür~~ hür bir çalışma ortamına sahip olur. Tezimizin ilgili kısmında hususi olarak üzerinde duracağımız gibi, "Dârülmuallimât"tan mezûn olup, diplomalı bir mesleğe sahip olarak, hayatta yalnız kalmasına mukâbil, hiç kimseye muhtaç olmayan Re'fet tipi, bahsettiğimiz eğitim hareketlerinin neticesinde özellikle de bir kadın edebiyatçı tarafından ele alınmasıyla da dikkati çeken ilk modellerden olmuştur.()

() Bu mesele daha önce Ahmed Midhat tarafından kaleme alınan Diplomalı Kız romanında da ele alınmıştır.

Eğitime bu kadar önem vermenin ardında ergenlik yaşının tamamlanmasına kadar çocukların çoğu kez tek yetiştiricilerin anneleri olması ve dolayısıyla genç kızların yeni açılan okullarda sağlıklı bir tahsil hayatına kavuşarak. cemiyyetin çekirdeğini oluşturan aile içindeki fonksiyonları mühim bir yer işgâl etmektedir.

Tanzimat'tan sonra her Şeyin konuşulduğu yer olan "Gazete"lerde devrin aydın erkekleri aile ve kadın konularını mevzu etmeye başlamışlardır. Őinsi, Nmk Kemâl, Abdülhak Hâmid, Ahmed Midhat ve Őemseddin Sâmi birden fazla kadınla yapılan evliliğe karşı ıkımlardır. Őinsi "Şâir Evlenmesi" adlı piyesi ile eski evlilik usllerini tenkid etmiştir.() Kadının eğitilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Ancak Türk kadınları gazetelerin neşrinden evvel de yazılı eserler ortaya koymuşlardır. Bu rnekler daha çok Şiir vdisinde kalmıştır. Kadınların yazılı eser vermeye başladıkları ilk tarih olarak kaynakların bize verdikleri en eski asır, XVI. yüzyıldır. Aynı zamanda Divân edebiyatımızın gelişme devri olan bu yüzyılda, Anadolunun iki kültür merkezinde iki kadın ir yaşamıştır. Zamanlarında ve sonraları

() Prof.Dr. Ömer Faruk Akn, "Őinsi", İşlm Ansiklopedisi,

şuâra tezkirelerinde kendilerinden hürmet ve takdirle bahsettiren bu iki şâirden ilki "Zeynü'n-nisâ" kâkabıyla şöhret bulan Kastamonulu Zeyneb Hatun ()"Ölümü:1474"dur. Şâirin bugün şuara tezkireleriyle nazire menmuâlarında ancak bir iki parçası bulunan farsça ve Türkçe şiirlerinden tertip ettiği ve devrin padişahı "Fâtih'e sunduğu divanın tam bir nüshası maalesef elimizde yoktur.

Aynı yüzyılın sonlarına doğru yetişen diğer yazar, şiiri kadar güzelliğiyle de meşhûr Amasyalı Fâhru'n-nisâ Mihrî () Hatun (Ölümü:928/1522)dur. Mihrî Hanım'ın divanından başka fıkha ve fêraize ait manzum risaleleri olduğu da söylenmektedir.

() Hayatı ve eserleri için şu kaynaklara bakılabilir: Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.219; Şehî Bey, Hest Behist, s.122; Âşık Çelebi, Mesâhürü's-suâra, Kınalızâde Tezkiresi ve Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,C.I,s.134

() Şâirenin hayatı ve eserleri için bakılabilecek kaynaklar: Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.408; Gibb,AHistory of Ottoman Poetry,C.I,s.131-132; Sâmiha Ayverdi, Edebî ve Manevî Dünyası İçinde Fâtih,s.167; Lâ-tifî, Tezkire-i Şuâra,s.320,321; Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,c.I,s.134-135

Divân edebiyatının en büyük erkek şöhretlerinin yaşadığı XVI inci asırda saray mûhitinde yetişmiş bir kadın şâir dikkati çekmiştir: II. Selim'in sohbet arkadaşlarından ve Şems Çelebi'nin karısı Amasyalı Ayşe Hubba Kadın (Ölümü:998/1589-90) (). Tezkirelerde yer aldığına göre Hubba Kadın'ın "Divân"ı ve 3000 beyitlik "Hürşid ü Cemşid" adlı bir mesnevisi^{de} bulunmaktadır.

XVII inci yüzyılda ise büyük şâir Bâkî'nin hanımı Tûtî'nin⁷ kocasının tarîklerine cevap verebilecek kadar güzel şiirler yazdığı söylenmiştir. Bu zamanda dikkati çeken bir başka isim ise Afife Sultan'dır. () O, On üçüncü yüzyıldan itibaren Anadolu'da erkeklerle mâni yarışları yaptıkları anlatılan, fakat bugün isimleri unutulmuş kadın halk şairlerinin bir devamcısı olarak hem de saray mûhitinde yetişmiş bir kadın halk şairimiz olarak dikkati çekmiştir.

() Hayatı ve eserleri için bak. : Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, c.II, s.137; "Ayşe Hubbâ", Türk Ansiklopedisi, c.VI, s.400.

() Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, c.II, s.137

() Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.I, s.197

XVII inci yüzyılın sonlarıyla XVIII inci yüzyılın başlarında yaşayan kadın şâirlerden Sıdkî Ümmetullah Hanım () (Ölümü:1115/1703-1704) İstanbulludur. Divân'ı, "Mecmua'ü'l-Hayâl ve "Genc-i Envâr" isimli eserleriyle bir kaç risâlesi bulunmaktadır.

XVIII inci asırda "Hâce-i Zenân" diye meşhûr Anî Fatma Hanım () (Ölümü:1122/1710) da oldukça tanınmış şâir ve hattatlardandır. Yine bu asrın ortalarında yetişen meşhûr şâirelerden birisi de Zübeyde Fitnat () (Ölümü:1780) Hanım'dır. Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi'nin kızı ve Kazasker Derviş Mehmed Efendi'nin karısı olan Fitnat ile devrin diğer şâirleri Koca Râgıb Paşa ve Haşmet arasında geçtiği rivâyet edilen bazı lâtifelerin söylentileri günümüze kadar gelmiştir.

-
- () Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.285
- () "Anî Fatma" Türk Ansiklopedisi,c.III,s.33; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.70
- () Ali Cânib Yöntem,"Fitnat Maddesi" İslâm Ansiklopedisi,c.IV,s.627; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.368; Gibb, A History of Ottoman Poetry,c.IV,s.151; Nihâd Sâmi Benarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,C.I,s.214; Nihâl Atsız,"Fitnat Hanım",Çınaraltı Mecmuası,nr.3, ,s.16

Divân edebiyatının gerileyip Batı tesirindeki Tanzimat devri edebiyatının ön plana çıkmaya başladığı XIX uncu yüzyılda ve yirminci yüzyılın başlarında da kadın şâirler eski tarzda şiirler yazmaya devam etmişlerdir. XIX uncu yüzyılın başlarında yetişen Safvet Nesîbe () (Ölümü:1253/1837) ve Nesîbe Tefrika () (Ölümü:1260/1844) İstanbul'da doğmuş ve tahsil etmişlerdir. Bu zamanda en meşhur kadın şair olarak ise Moralizâde Hâmid Bey'in kızı Leylâ Hanım () (Ölümü: 1847) görülmektedir. Leylâ Hanım iyi bir tahsil görmüştür. Pek güzel olmayan Leylâ Hanım'a kolay şiir söylediği için "Bilbül" ismi verilmiştir. Bu şairenin basılı Divânı da bulunmaktadır.

-
- () Bursalı Mehmed Tâhir, ^{ibnülemîn Mahmud Kemal inal,} Son Asır Türk Şâirleri, s.2171 ;
Osmanlı Müellifleri, c.II, s.287
- () Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, s.463 ; ^{ibnülemîn M. Kemal inal,}
Son Asır Türk Şâirleri, ~~s.2171~~ s.1215
- () Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.I,
s.236 ; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, c.II,
s.406 ; ^{ibnülemîn M. Kemal inal,} Son Asır Türk Şâirleri, s.874-879

XIX uncu asrın ilk yarısında yaşayan Şeref Hanım () (Ölümü:1869-1861), Leyla Hanım kadar şöhret yapamamıştır. Şiirlerinde kadınlığa has duygular pek bulunmaz. Divân şiirinin kâidelerine uygun, düzgün söyleyişli ve kendinden önkileri taklid eden bir şâire olmuştur.

Divân tarzı şiirin son temsilcileri olan kadın şairlerin diğerlerini şu şekilde sıralayabiliriz:

Diyarbakırlı Sırrî Rahîle-Bacı-(1817-1877), Hatice İffet (Ölümü:1277, Diyarbakır'da), II. Mahmud'un kızı ve müretteb Divân sahibi Adîle Sultan (1241/1825-1316/1898), Hasibe Mâide (1830-1881), Derwiş Paşa kızı mevlevî Münîre (1825-1903), Kastamonulu Baharzâde ailesine mensup şair ve hattat Ferîde(1253/1837-1321/1903), Ordulu Hazinedârzâdelerden Fitnat (1258/1842-1328/1910), Hersekli Ali Paşa kızı Habîbe (1262/1846- 1303/1890), Bitlisli Şeref ve "Kâtib Hanım" adı ile meşhûr Şerîfe Zîba Hanım (1813-1902), Hazret-i Mu-

() Handi Nâzım Ertek, Şâir Şeref Hanım, İstanbul 1941, Kültür Basımevi, 31 s.; Nihâd Sâmî Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.I, s.236 ; Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri, c.II, s.263 ; ^{ibnülemir M. Kemal in al,} Son Asır Türk Şâirleri, s.1810-1815

hammed'in doğuşuna dâir 1888'de yayımlanan "Hadi'ü'l-cinân" adlı eserin yazarı Balıkesirli şâir Fatma Kâmile (1839-1922), İstanbullu şâir Şeref Hanım'ın yeğeni ilk farsça ve tarih kadın öğretmenlerinden 1883'de basılan "Lûgat-i Parisiye" sahibi ve bir takım ahlâkî makalelerin yazarı Nâkiye Şerîfe "Hatice Nâkiye" (1846-1899), İstanbullu Hatice İffet (1854-1912) ve hem şâir hem de musikişinâs olan Leylâ (Saz) Hanım (1850-1936).()

Yukarıda isimlerini zikretmiş olduğumuz kadın edîbler genellikle sadece şiir sahasında kalem oynatmışlar, eski geleneğin içinde sanat faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. XIX uncu asrın başlarından itibaren Tanzimat devri edebiyatında batılı türlerin ilk ortaya çıktığı kaynaklardan olan gazete ile beraber kadın edîblerimiz de yavaş yavaş buralarda yerlerini almaya başlamışlardır. İşte bu doğrultuda gazeteler de kadınlarla ilgili yazılar ve ekler çıkart-

() Adı geçen şâireler için bak.: Bursalı Mehmed Tâhir,

Osmanlı Müellifleri, c.II ve III'deki ilgili maddeler; ^{İbnülemin} M. Kemal

Son Asır Türk Şâirleri

inal,

mak ihtiyacını duymuşlardır. Bunlardan ilki 1869 yılında yayınlanan Terakki gazetesidir. Bu gazete Avrupa ile karşılaştırmalar yaparak Türk-Osmanlı kadınının geri bırakılmasını tenkid eden yazılara yer vermiştir. Bu yazılardan bir kısmı makale şeklinde bir kısmı ise okuyucu mektubu olarak yayınlanmıştır.

Gazetelerde aile ve kadın meselelerinin konu edilmesiyle kadınlar için de yazı yazabilecekleri yayın organı ortaya çıkmıştır. Özellikle "Muallime Hanımlar"ın yetişmesiyle de buralarda yazı yazabilecek kadın imzalar yavaş yavaş ~~yatışmaya~~ ortaya çıkmış, bu ihtiyaç kendisini hissettirmeye başlamıştır.

Terakki gazetesinde ilk defa yer alan ve kadın imzası olarak görülen yazılarda genellikle takma isimler kullanılmıştır. Mesela "ÜÇ HANIM" imzalı bir yazıda vapurlarda kadınlar için ayrılmış olan yerlerin kötü ve pis olmasından şikâyet edilirken, kadınlar ve erkekler için aynı ücret ödendiği halde kadınların niçin hor görüldüğü sorulmaya başlanmıştır. Böylece okumuş, bilgili kadınların haklarını aramaya başladıklarının ilk örnekleri de gazetelerde görünmeye başlamıştır.

Özellikle Batılı feminist hareketler hakkında sıkça bilgi veren Terakki gazetesi, ilk defa olmak üzere kadınlara hitâb eden bir gazete ilavesini de neşrederek bu yolda öncülük yapmıştır. TERAKKİ-İ MUHADDERÂT (17 Rebiyülevvel 1296-23 Cemaziyelevvel 1287/1869) tarihleri arasında 48 sayı olarak çıkarılan haftalık ilavede, birinci planda genç kızların terbiyesi ve onların yetiştirilmesinde faydalı olacak yazılar neşredilmiştir.

Yine kadınlar için haftalık ~~mkz~~ gazete ilavesi şeklinde olmak üzere ikinci defa çıkarılan ek, VAKİT YAKUD MURƏBBİ-İ MUHADDERÂT (26 Eylül-5 Kanunıevvel 1291/1292/1875)dir. "Kadınlara dâir nâfi şeylerden bahseder" klişesi ile basın tarihimizde yer alan bu haftalık ilâve kütüphane koleksiyonlarında 8 sayı olarak görülmektedir. Bu gazete ilavesinde de gerçek hüviyetleri belli olmayan ancak kendini "Hanım imzası" olarak gösteren isimler tek tük belirlemeye başlamıştır.

Gazetelerdeki bu faaliyetlerin neticesinde kadınlar yazdıkları yazıları bir süre sonra gerçek imzaları ile de göndermeye başlamışlardır ve bu hüviyetleri ile matbu eserler de ~~meskkir~~ ortaya koymuşlardır. Tanzimat devrinde kuvvetlenen Batı'ya yöneliş, ilim, fen, sanat ve sosyal hayatta görülen

Avrupa tesiri, edebiyatımızda ve bunun paralelinde kadınların yazı hayatında da bu devirlerde ilk mahsüllerini vermeye başlamıştır. Böylece biraz önce isimlerinden bahsettiğimiz, çoğu arapça ve farsçaya âşinâ kadın yazarların yerine Avrupa edebiyatları ile de ilgilenen, Batı dillerini öğrenen kadın yazar ve mütercimeler yetişmeye başlamıştır.

Fransız edebiyatının tesirinde kalarak ilk eser veren kadın şâir, Osman Paşa'nın kızı Nigâr Hanım (1856-1918) dır. () Şâirin eski ve yeni tarz şiirlerinin bulunduğu "Efsûs" ilk; daha sonraki şiir ve nesirleriyle fransızcadan tercüme ettiği hikâye ve şiirleri havi "Nirân" ikinci eseridir. Nigâr Hanım'ın üçüncü kitabı "Aks-i Seda", şâirin Servet-i Münûn devri edebiyatı tarzındaki yazılarını bir araya getiren, en meşhur eseridir. Dördüncüsü ise, "Safahat-i Kalb" dir. Bu eser mektup örneklerinden müteşekkildir. Şâir, "Nigâr Bînt-i Osman" imzâsı ile Servet-i Münûn ve Hanımlara Mahsus Gazete ve Kadınlık gibi mecmualarda çeşitli yazılar da kaleme almıştır.

() Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Nigâr Hanım", Bugünkü Edebiyat, s.297 ; ^{ibnîslemî M. Kemal i aal} ~~İsmail Hanım~~, Son Asır Türk Şâirleri, s.1204-1207 ; Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi c.II, s.991-992

Yine XIX uncu asrın ikinci yarısında yayaşıp Batı te-
sirinde eser veren diğér bir kadın şair de Fatma Makbûle
Leman (1865-1898) Hanım'dır.() Hassas bir kalemin eseri
olan hüznü, samimî şair ve nesirleri, hikâye ve ahlâkî
makaleleri vardır. Bunlardan bir kısmı ölümünden sonra hak-
kında söylenen mersiyelerle ve makalelerle birlikte "Ma'
kes-i Hayâl" adlı eserinde bastırılmıştır. Buz devrin dik-
kat çekici bir başka şâiresi de Abdülhak Hâmid'in kız kar-
deşi olan Mihrünnisâ Hanım'dır(1864-1943).()

-
- () Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri,c.II,s.426;
ibnülemin M. Kemal in al,
Son Asır Türk Şairleri, s.904-906 ; Sema Uğurcan,"Mak-
bule Leman,Hayatı, Şahsiyeti,Eserleri",Türklük Araştır-
maları Dergisi,nr.6, Yıl:1990, İstanbul 1991, s.331-408
- () Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,c.II,
ibnülemin M. Kemal in al,
s.990 ; ~~Mihrünnisâ Hanım~~ *Mihrünnisâ Hanım*, Son Asır Türk Şairleri,
s.962-966

Bu yıllarda kadın yazarlarımız yalnız şiir yazmamışlar, diğer edebî şekillerde ve hatta diğer ilim dallarında da eser vermeğe başlamışlardır. Roman, hikâye, ilmî ve terbiyevî makale, biyografik ve monografik eserleri ve tercümeleleriyle Tanzimat devri edebiyatımızın en seçkin simâsı, Ahmed Cedvet Paşa'nın kültürlü kızı, Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve eserleri tezimizin asıl mevzuunu teşkil ettiğinden buradax kısımda onun sadece adını zikretmekle iktifâ ediyoruz. Ahmed Cedvet Paşa'nın diğer kızı Emine Semiye (1868-1944) Hanım da () romanları, çocuk terbiyesi üzerine hikâyeleri ve Hanımlara Mahsus Gazete'de, Kadın mecmuasında (Selanik) neşredilmiş yazılarıyla tanınmıştır. İlk eseri "Gayya Kuyusu" adlı romanıdır. İkinci romanı ise "Sefâlet"tir.

Bunlara nisbetle ikinci derecede kalan diğer kadın yazarlarımızdan Zafer Hanım'ın "Aşk-ı Vatan" adlı farsça şiir mecmuası, Fatma Hebruke'nin "Terceme-i Nasihatü'l-Hikema" adlı eseriyle Beyoğlu Entasarrıflarından Arif Bey'in kızı Ayye Fahriye'nin "Ev Kadını, Usul-i Tabah" adlı ev idaresine ait ilk eser olan kitabı (1881), Nazîme Şerîfe'nin "Vakıf-

() Mîhâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Serhîni, c.II, s.993

nâme"si, Arife Hanım'ın "Şükûfezâr"ı, Esmâ Hanım'ın resimli "Parça Bohçası", Emine Bedriye'nin "Seyr-i Gülşen"i (1883), yine aynı yazarın "Vasıta-i Terakki"si (1884), Beşiktaş Mekteb-i Hamidî Muallimesi Kamer Hanım'ın "Namaz Hocası" ve Dârülmuallemât Ulûm-ı Mütenevvia ve Sanayi-i Nefîse Hocası Ayşe Sıdika'nın "Usûl-i Talim ve Terbiye Dersleri" (1897) yılında basılmıştır.

Hanımlara Mahsûs Gazete idarecilerinden Fatma Şâdiye Hanım da islâmın meşhûr kadınlarına ait biyografik eserlerini yirminci yüzyılın ilk senelerinde vermiştir: "Kerîme-i Muhtereme-i Hazret-i Fahr-i Âlem Seyyidetü'n-Nisâü'l-Âlemin Hazret-i Fatımatu'z-Zehra El-Betül", "Hazret-i Amine", "Haticetü'l-Kübra", "Aysetü's-Sıdika", "Hazret-i Ümm-i Habîbe". Yine bu tarzda "Menâkıb-i Veliyatü'n-nisâ" adlı bir eseri Emine Câvide Hanım ve "Zübdetü'l-Merâtib" adlı diğer bir eseri de Fatma Zehra Hanım yazmışlardır.

1908 Meğrûtiyetine tekâddüm eden yıllarda Fatma Tıryal'ın "Hakikat, 1325/1907", şair Fehime Müzhet'in "Bir Zâlimin Encâmı, 1324/1906" ve "Adelet Yerini Buldu, 1326/1906" adlı iki piyesi basılmıştır. ()

() İsimleri zikredilen yazarlar için Dr. Müjgân Çunbur, Türk Kadın Yazarlarının Eserleri, Son Havadis Matbaası, ,s.1-15'den istifâde edilmiştir.

Siyasî hayatımız için bir dönüm noktası teşkil eden 1908 yılına kadar yayın faaliyetinde bulunan ve hayatları ile eserleri hakkında bilgi mevcut olan kadın yazarlarımız, kendilerinden sonrakiler için ilk modeller olmuşlardır. Bundan sonraki yıllar içerisinde kadın edebiyatçılarımızın sayılarında ve eserlerinde daha tatminkâr artışlar görülmeye başlanmış ve bu ilk nüveler günümüz kadın edebiyatçılarının da yetişme zeminini oluşturması bakımından tarihî ehemmiyete sahip olmuşlardır.

b) Kadınlar İçin Yapılan Neşriyât İçinde Mühim Yer Tutan
Kadın Mecmuaları:

Türk geleneğinde aile muhiti içinde genç kızları evliliğe ve ilerideki hayata hazırlamak usûlü esastır. Bu hayata hazırlanış şekli sırasında hususi hösalar vasıtası ile eğitim görmek ya da yaşlı hanımlar, babalar, yakın akrabalar vasıtası ile bilgilenererek yetişmek şeklini özellikle Fâtma Aliye Hanım'ın şahsî hayat tecrübesinde ve romanlarında çok net olarak görmekteyiz. Ancak, sistemli ve programlı bir eğitim hayatının başlamış olduğu 1858 tarihinden itibaren artık okullarda yetişmiş, farklı bir kadın tipi de ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu münevver genç kız ve kadınlar okuma ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendilerine mahsûs yayın organlarına ihtiyaç duymaya başlamışlardır. Bütün bu faaliyetlerin nihâyetinde ilk defa gazete ilavesi olarak değil de doğrudan Kadınlarla hitap eden, onların ihtiyaçlarına cevap veren kadın mecmuaları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1869-1923 yılları arasında otuz üç kadın mecmuasının neşredildiğini göz önünde tutarsak bu ihtiyacın gün geçtikçe ne kadar attığı ve devamlı olduğu dikkati çekecektir.

Kadınların gerçek imzaları ile ortaya çıkmasını kolaylaştıran mecmuaların hemen hemen hepsinde en önemli meselenin "Eğitim" olduğu görülmektedir. Kadın hakları bile birinci planda "Maârif" için istenmiştir. Böylece "Kadının eğitimi, çalışma hayatına girmesi, devlete içinde bulunduğu zor durumlarda

yardım toplama faaliyetine girişilmesi, özel teşebbüsler neticesinde ticaret yapabilme, kadının sosyal hayata aktif olarak katılabilmesi" meseleleri bu dergilerin ortak konularını oluşturmuştur. Moda, sağlık bilgisi ve çocuk bakımı ise dergilerde devamlı olarak yer alan köşelerdir. Bütün bunların yanında, kadın dergileri pek çok kadın imzaya yazılarını yayınlatabilme, onlara yazma imkânı ve teşviki sağlamaları açısından da önemli bir görevi üstlenmişlerdir.

Karakteristik özellikleri bu meydana olan kadın dergilerinin isimlerini şöyle sıralamak mümkündür: "Aile (17 Cemaziyelahir 1297-2Receb 1297/27 Mayıs-10 Haziran 1880); İnsâniyet, (1299-Rebiyülahir 1300/1881-Şubat 1882); Hanımlar(Muharrem 1300/Kasım 1882); Şükûfezâr(1303/1885); Mürüvvet(15 Cemaziyelahir 1305-12 Şaban 1305/28 Şubat -24 Nisan 1887); Hanımlara Mahsûs Gazete(19 Ağustos 1311-1324/1 Ağustos 1895-1908); Demet (17 Eylül 1324-29 Teşrinievvel 1324/30 Eylül-11 Kasım 1908); Mehâsin(Eylül 1324-Teşrinisani 1325/Eylül 1908-Kasım 1909); Kadın(Selanik, 13 Teşrinievvel 1324-25 Mayıs 1325/26 Ekim 1908 7 Mayıs 1909); Kadın/Musavver Kadın(3 Nisan -20 Haziran 1327/1911); Kadın(1327-1328/1911-1912); Kadınlar Dünyası Gazetesi (4 Nisan -14 Temmuz 1329/17 Nisan -27 Temmuz 1913); Erkekler Dünyası(6 Kanunısani 1329/22 Safer 1333/1914); Kadınlık(8 Mart 1330-24 Mayıs 1330/21 Mart-5 Haziran 1914); Kadın Duygusu(3 Temmuz 1330/16 Temmuz 1914); Siyânet(22 Mayıs -26 Haziran 1330/4 Haziran-9 Temmuz 1914); Sevvâle (22 Mayıs 1330/4 Haziran 1914); Hanımlar Âlemi (27 Mart-24 Temmuz 1330/9 Nisan

6 Ağustos 1914); Kadınlar Âlemi/Osmanlı Kadınlar Âlemi(22 Mayıs-17 Mayıs Temmuz 1330/1914); Kadınlık Hayatı(1331/1915); Bilgi Yurdu Işığ1/ Bilgi Yurdu (15 Nisan 1333-15 Teşrinievvel 1334/1917-1918); Türk Kadını(23 Mayıs 1334-8 Mayıs 1335/1918-1919); Genç Kadın(24 Teşrinievvel 1334/1918); Genç Kadın (4 Kanunısanı 1335-8 Mayıs 1335/1 Ocak -7 Mayıs 1919); İnci/ Yeni İnci(Şubat 1335-Nisan 1337/1919-1921; Haziran 1338-Temmuz 1339/1922-1923); Hanım(Eylül -Teşrinievvel 1337/1921); Diyâne(12 Mart 1336/1920); Kadınlar Saltanatı(1336/1920); Ev Hocası(1 Temmuz 1339/1923)". ()

() Bu konuyla ilgili olarak H.Emel Aşa tarafından hazırlanan 1928'e Kadar Türk Kadın Mecmuaları adlı yüksek lisans tezine bakılabilir. (İstanbul 1989, III cilt, 1011 s.)

III. DEVRİN YAZARLARI İÇİNDE İLK KADIN ROMANCI OLAN FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI

Ailesi :

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Tanzimat devrinden sonra fikir ve sanat hayatımızda yapıcı rol oynadığını kabul ettiği üç kişiden biri olan Ahmed Cevdet Paşa, ilk Türk kadın romancı olan Fatma Aliye Hanım'ın babasıdır.

Kırklarelinden(Kırkkilise) Lofça'ya yerleşmiş eski bir Türk ailesinden, Kırklarelili "Yular Kıran" soyundan tanınan ilk dedesi Yular Kıranoğlu Ahmed Ağa'dır.() Bu zat 1711'de Prut Muhârebesine Baltacı Vezir'le katılarak büyük yararlılıklar göstermiş ve bundan sonra da Lofça'ya yerleşmiştir.()

() ~~Prof.~~ Fatma Aliye Hanım'ın sülalesi hakkında bilgi verirken bir yanlışlığı düzeltmek gerekir. Prof. Dr. A.H.Tanpınar'ın XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi(s.159) adlı eserinde Fatma Aliye Hanım'ın babası Cevdet Paşa'nın hayatından bahsedilirken bu soy "Pulatkıran Ahmed Ağa" olarak gösterilmiştir. Oysa bu meselede çalışmamıza da esas aldığımız ve Paşa'nın bizzat kızı tarafından kaleme alınmış olan Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı (s.7) adlı eserde "Yular Kıranoğlu Ahmed Ağa" olarak gösterilmiştir. Ayrıca Ahmed Cevdet Paşa'nın, Tarih-i Cevdet (c.7,s.12) adlı kitabında da aynı bilgi verilmiş; bunlar Tezâkir'de de tekrarlanmıştır.

() Fatma Aliye, Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Dergâh, 1332

Fatma Aliye Hanım'ın şeceresini Ahmed Cevdet Paşa'ya kadar şu şekilde getirebilmek mümkündür: "Yular Kıranoğlu Ahmet Ağa, Lofça Müftüsü İsmail Efendi, Ahmet Ağa ve onun iki oğlu Süleyman Bayraktar ve Hacı Ali Efendi". Ahmed Cevdet Paşa'nın dedesi, Hacı Aili Efendi'nin oğlu Lofçalı Hacı İsmail Ağa'dır. Çok zeki ve faal bir kişi olan İsmail Ağa, Lofça'nın tanınmış ailelerinden biri olan "Topuzoğlu" soyundan Ayşe Sümbül Hanımla evlenmiştir.()

Lofça'nın bu tanınmış iki ailesinin kız ve oğullarının evlenmesinden bir süre sonra Ahmed Cevdet Paşa, "1238/ sene-i Hicriyesinde rûz-ı Hızıra kırk gün kalarak Lofça kasabasında tevellüd eylemiştir. Ahmed tesmiye olunmuştur"().

Fatma Aliye Hanım'ın ifadesine göre Paşa'yı çok küçük yaştan itibaren terbiyesine alıp dedesi Lofça Müftüsü İsmail Efendi'nin ilim yoluna teşvik ederek, yolunu tayin eden Hacı Ali Efendi'dir.() Böylece Ahmed Efendi, on beş yaşına kadar olan ilk tahsilini Lofça'da tamamlar. Lofça küçük bir kasaba olmasına rağmen ilmî yönden fazlasıyla istifade edilebilecek zenginliğe sahiptir."Derviş Paşa, Midhat Paşa, Cevdet Paşa" gibi devrin ileri gelenleri ilk tahsillerini Lofça'nın ilk

() Fatma Aliye, a.g.e., s.7-8

() " " , a.g.e., s.7

() " " , a.g.e., s.6

() " " , a.g.e., s.8-9

ve orta okuunda (İbtidâî ve Rüştiye) görmüşlerdir. Fatma Aliye Hanım'ın babası Ahmed Efendi'nin ilk tahsil gördüğü hocaları Lofça Müftüsü Hafız Ömer Efendi ve Hafız Mehmed Efendi'lerdir. İlk hocasından "Ulûm-ı arabiye, fûnûn-ı arabiye ve ulûm-ı şer'iyeye" ikincisinden ise "İlm-i mantık ve beyân" tadrîs etmiştir.()

Anne ve babasının İstanbul'a tahsil için göndermeyi istemelerine rağmen Ahmed Efendi, özellikle dedesi Hacı Ali Efendi'nin kesin kararı üzerine eğitimi tamamlamak üzere İstanbul'a gelerek (1839) Çarşamba'daki Paşaoğlu Medresesine yerleşmiştir.

Rahat bir talebe hayatı yaşayarak, "atîh Camiinde devrin tanınmış hocalarından ders görmüştür:"Vidinli Hoca, Antakyalı Said Efendi, Birgevi Hoca ve Şakir Efendi". Ancak bu bilgiler kendisine yeterli gelmediğinden medrese bilgilerini modern bilgilerle tamamlamak arzusu ile "Muhtasar, Meânî ve Kadı Mîr" gibi kitaplar ile İlâhiyat, hikmet, Arap edebiyatı, matematik, jioloji ve astronomi okumuştur.()

() Fatma Aliye, a.g.e., s.8-9

() Ahmed Cevdet Paşa^{Mîr}(Yay.:Câvid Baysun), Tezâkir-i Cevdet, 40. Tezkire,s.10; Fatma Aliye, a.g.e., s.16-20

Talebeliği sırasında bazı ufak risaleler de yazmıştır.()
 1843 yılında çeşitli imtihanlarda üstün başarı ile muvaffak
 olarak Çarşamba'daki Sahn-ı Semân Medreselerinden Baş Kurşunlu
 Medresesine() geçen ve 1844 yılında Rumeli'de Çanat mertebe-
 sinde Premidi kazasında aylık 520 Kuruş maaşlı vazifesine ~~h~~
 başlamıştır.() Ancak daha müddeti bitmeden 1845 yılında
 İstanbul rûusunu alarak 150 Kuruş maaşla Mederesede müderis
 olmuştur.

Ahmed Cevdet Paşa'nın şahsil hayatına ait ilk seneleri
 Paşanın Tezâkir-i Cevdet'inden ve kızı Fatma Aliye Hanım'ın
 eserinden okuyarak kaydetmiş olan Ahmed Hamdi Tanpınar, ha-
 tırât mâhiyeti taşıyan her iki eserden ve Ahmed Cevdet Paşa'
 nın özellikle kızı Fatma Aliye Hanım'da derin tesirler yarat-

() Fatma Aliye, a.g.e., s.13-14

() Bu isim A.H.Tanpınar'da (Taş Kurşunlu) şeklinde geçmektedir.
 Fatma Aliye Hanım'ın kaynak aldığımız eserinde (s.14) ve
Tezâkir-i Cevdet (Yay.Prof.Dr.Cavid Baysun, T.T.K.,Ankara
 1968,s.9; 40 no'lu Tezkire) de "Baş Kurşunlu" olarak kay-
 dedilmiştir.

() Fatma Aliye, a.g.e., s.30

miş ~~mi~~ olan karakterinden şu cümlelerle bahseder: "Cevdet Paşa, gerek Fatma Aliye Hanım'ın eserinde, gerek "Tezâkir" ve "Mârûzat"ta bu tahsil senelerinden çok lezzetle bahseder. Bu sahifeler, bize ondaki öğrenmek hırsıyla erişmek ve bil-hassa dünyayı, etrafı tanımak arzusunu büyük bir şevk ve doğrulukla anlatır. Yine o zamanlardan itibaren hayatının her tesâdüfünü kendisi için faydalı yapmasını bilir. Hülasa, bu tahsil senelerinde daima uyanık ve şuurlu, vaktini hiç isrâf etmeden, âdetâ sefere hazırlanan bir gemi gibi kendisini dik-katle teçhize çalıştığı muhakkaktıB()

Vaktini isrâf etmeme, büyük bir şevkle çalışma ve öğrenme hırsı Fatma Aliye Hanım'ın da en çok dikkati çeken vasıflarından-
dandır. Özellikle Ahmed Midhat Efendi, onun hakkında kaleme aldığı biyografik eserinde() bu konu üzerinde ısrarla durmuştur. Ayrıca yazasın, Refet, Muhâde⁴arât ve Udî isimli romanlarında idealize edilmiş kadın tiplerinde de "çalışma ve öğrenme" fikrinin esas olduğunu görebilmek mümkündür.

() A.H.Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.160

() Ahmed Midhat, Fatma Aliye Hanım Yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1311, 200s.

Ahmed Cevdet Paşa, medrese tahsilinin yanında devrinde çok meşhûr olan Çarşambapazarı'ndaki Murat Molla Tekkesine devam etmiş, bir nevi "Dârü'l-Mefûnûn"dan istifâde de etmiştir. () Burada Farsça öğrenerek Mesnevi okuduktan sonra 1854'de Murad Molla Şeyhi ona Dârü'l-Mesnevî'nin açılma merâsiminde Sultan Abdülmecid'in huzurunda "Mesnevî-i Şerîf" icâzeti verir. () O boş kalan zamanlarında edebiyatla da uğraşmış, şiir de söylemiştir. Ancak bu şiirleri kendisi de pek beğenmemiştir. Ahmed Efendi'nin etrafta teması çok fazla olduğundan devrin tanınmış edebiyat mahfellerinden olan Karagümruk'deki ~~konağına~~ Fehim Efendi konağına da devam ederek şiir zevkini tatmış, eski tarzda gazeller söylemiştir. ()

Fatma Aliye Hanım eserinde babasının mahlâsı olan "Cevdet" isminin Fehîm Efendi tarafından verilmesini ve daha sonra da bu mahlâsın ismiyle müsâmma olmasını şöyle anlatır:

-
- () Fatma Aliye, a.g.e., s.22-24
 () Fatma Aliye, a.g.e., s.29
 () Fatma Aliye, a.g.e., s.25-26; Tezâkir(Yay.:Câvid Baysun) 40 no'lu tezkire, s.13-28.
 () Tezâkir (Yay.: Câvid Baysun), s.13

"Lofça'da iken yazıdan izin aldığıında Ahmed Efendi'ye "Vehbi" mahlâsı vermişlerdi.() 59 tarihinde Fehîm Efendi ona "Cevdet" mahlâsı verdi. O zamandan beri Ahmed Efendi onunla eylemiştir"() Ahmed Cevdet Efendi'nin hayatında Murat Molla Tekkesi, zamanın mühim devlet adamları ile görüşebilmesini temin eden bir yer olması bakımından da önem arz etmektedir. Fatma Aliye Hanım, babasından Murat Molla Tekkesi ile ilgili pek çok fıkra dinlediğini belirtirken () şahsiyetinin bir kısmında yer alan tasavvufa meylin sırrını da ifşâ etmektedir:0, özellikle Re'fet isimli romanında babasından gelen tesirle tekke hayatına ait kısa bilgiler verir^{ve}, bir tekke post-nişînini romanına genç kız yâgenini himâye eden ideal akraba örneği olarak sokmuştur.

1846 yılında Ahmed Cevdet Efendi, Reşit Paşa'ya şeriâtı iyi bilen, açık fikirli bir âlim olarak tavsiye edilir. Genç âlim Reşid Paşa'nın ölümüne kadar yanından ayrılmayarak, Paşa'ya müşâvirlik, çocuklarına hocalık yapmıştır. Ali ve Fuad Paşalarla tanışarak onlarla yakın dostluklar kurmuştur. Ahmed Cevdet "Murâdı, medreseye çekilip, neşr-i ulûma hasr-ı ömür etmek" niyetinde iken, Reşid Paşa'nın tesiriyle siyasî ve idarî görevler almıştır. İlk mühim vâzifesi 1848 yılında Fuad Paşa ile birlikte Bükreş'e gitmek olmuştur.

-
- () Tezâkir(Yay. Cavid Baysun), s.13
 () Fatma Aliye, a.g.e., s.26
 () Fatma Aliye, a.g.e., s.25

Hayatı:

Ailesinden kısaca bahsettiğimiz Fatma Aliye Hanım "H.27 Rebiyülahir 1297/M.22 Ekim 1862/9 Teşrinievvel 1862" tarihinde İstanbul'da doğmuştur.

Yazarın hayatına ait en doğru şekilde alınabileceği bir kaynak olma özelliğini taşıyan Ahmed Midhat Efendi'nin eseri bu konuda bize yol göstermektedir. (), İlk Türk kadın romancısının "Manevî Pederî" olma husûsiyetini de taşıyan Ahmed Midhat, yazarın çocukluk, gençlik devirlerini ve yetişme şartlarını zaman zaman bizzat Fatma Aliye'nin verdiği bilgilerle dolu olan mektuplarını da aynen aktararak bu eserin bir vesika hüviyetinde olmasını sağlamıştır. ()

Ahmed Midhat, yazarın otuz üç yaşına kadar olan hayatını kaleme aldığı kitabının hîtâbesinde Fatma Aliye'ye şu sözleri söylemektedir:

() Ahmed Midhat, Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neş'eti, Kırk Anbar Matbaası, İstanbul 1311, 200 s.

"Fatma Aliye Hanımefendi Hazretlerine

Sevgili kızım! Altı yedi senedir seninle ma'nevi peder ve duhteriz. Sana henüz hiç bir hediye takdîm etmemişimdir. Zihî saygısızlık! Değil mi? Fakat sana lââyık ne hediye bulup takdîm edebilirdim? Düşündüm taşındım sana hediye olarak yine senden başkasını bulamadım. İşte bu kitâb sensin kızım! Seni sana takdîm ediyorum. Kabûl etmemezlik edemezsin ya?"()

Bu samimi ifâdelerin arkasından yazarın doğum tarihi hakkında net bilgilerin verildiği "Tıfûliyet" kısmında şu sözler sarfedilir:

"1279 Sene-i Hicriyesi Rebiyülahirinin yirmi yedinci Salı gecesi (ki 1862 sene-i Miladiyesi Teşrinievvelinin dokuzuncu gününe müsâdifdir) İstanbul'da merhûm Cevdet Paşa'nın sulbundan bir kız çocuğu tevellüd ederek "Fatma Aliye" tesmiye olunmuşdur".()

Bazı kaynaklarda bu doğum tarihi yanlışlıkla "1864"

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.2

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.16

olarak gösterilmiştir. ()

- () İbrahim Alaâddin Gövsa, "Fatma Aliye Hanım", Meşhûr Adamlar c.II, İstanbul 1933-35, s.467; Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.II, İstanbul 1971, s.993-994; Kenan Akyüz, Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri, Ankara 1965 s.137; Murat Uras, "Fatma Aliye" Resimli Kadın Şair ve Muharrirlerimiz, İstanbul 1941, s.209; Ferit Râgıb Tuncer, "Tarihte Kadın Yazarlarımız, Fatma Aliye" Önasya Dergisi, c.IV, nr.38, Eylül 1968, s.19; İnci Enginün, "Fatma Aliye Hanım" Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.III, İstanbul s.166; İnci Enginün "Kadın Yılı Dolayısıyla Türk Kadın Romancıları" Hisar Dergisi, c.XV, nr.137, Mayıs 1975, s.17; Cemal Kutay, "Sadece 80 Yıl Öncesi" Diners Club Magazine, nr.25, İstanbul 1990, s.14; M.Turhan Tan "Unutularak Ölen Bir Edib" Cumhuriyet Gazetesi, 3 Temmuz 1936, s.3; Ercüment Ekrem Talu, "Fatma Aliye" Son Posta Gazetesi, 15 Temmuz 1936, s.2

Ancak ilk ve doğru bir kaynak olması hasebiyle gerek Ahmed Midhat'ın eserinde gerek Fatma Aliye Hanım hakkında yayını olan bir çok araştırmacının çalışmalarında "1862" tarihinde birleştikleri görülmektedir. Biz de çalışmamızda doğru olması sebebiyle bu tarihi kabul etmekteyiz.()

- () Ahmed Midhat, Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neş'eti yahud Fatma Aliye Hanım, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1311, s.16; Mahmud Zeki, "İsmetlû Fatma Aliye Hanım Hazretleri" Hanımlara Mahsûs Gazete, nr.54, 5 Zilhicce 1317/1900, s.3; Merih Has, Er, Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezûniyet Tezi, 1966-67, Tez nr.745, s.3; Şükrü Bulut, Fatma Aliye Hanım Hayatı, Sanat ve Eserleri, Erzurum Üniversitesi, Mezûniyet Tezi 1980, nr.30 s.6; Bedia Ermat, "İlk Türk Kadın Yazarı Fatma Aliye Hanım'ın Hayat Hikayesi" Hayat Mecmuası, nr.1, 1977, s.44; Behçet Necatigil, "40. Ölüm Yıldönümünde, 1892'de Çıkan Muhâdarât'ı Batıda da Tanınan İlk Kadın Romancımız: Fatma Aliye Hanım" Milliyet Sanat Dergisi, nr.240, 13 Temmuz 1977, s.13; Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım" Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Vol.14, 1990, Harvard, s.283; Fatma Türe, "Jane Eyre ve Muhazarat", Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, yıl:1990, nr.6, İstanbul 1991, s.311; "Fatma Aliye Hanım" Ana Britanica, c.XVIII, İstanbul 1986, s.467; "Fatma Aliye Hanım" Türk Ansiklopedisi c.XVI, İstanbul 1968, s.173

Fatma Aliye Hanım'ın hayatı yalnız İstanbul'da geçmiştir. İmparatorluğun çeşitli muhitlerinde kısa zaman aralıklarıyla yaşamıştır. O, daha üç yaşındayken Ahmed Cevdet Paşa'nın Haleb Valiliğine tayin edilmesi münâsebetiyle ailesi ile birlikte H.1282/M.1866 yılında Haleb'e gitmiştir. İstanbul'a dönüş tarihleri ise H.1284/M.1868'dir. Yazar, Ahmed Midhat'a yazmış olduğu mektupta çocukluğuna dâir aklında kalan ilk hâtıralardan bahsederken, bu seyâhatten kısaca şöyle sözeder: ".....1282 senesinde üç yaşında iken Haleb'e gitmişiz. Haleb'e gitmezden biraz evvelce İstanbul'u derhâtır ediyorum. Lakin nasıl?Rumeli Hisarındaki yalımızda yalnız kapının önünde bir deniz kenarını! Yalının başka hiç bir tarafını bilmiyorum. İstanbul'daki evde dahi bir sofa ile oda kapıları gözlerimin önüne geliyor. Bir de bir oda ki bize mahsûs olan oda olacak. Bir bacı bir dadı bir de küçük halayık bacı beni oynatmak için odada hoplatır idi. Sonra o vefat edince onun acemisi olan dadım ve küçük halayık ile kalmışım. Lakin şu hengâmda pederimi ve vâlidemi bir türlü tahattur edemiyorum. Onları ancak Haleb hâtıraları ~~neyx~~ meyânında bulabiliyorum. Haleb'e üç yaşında gitmiş beş yaşında İstanbul'a avdet etmişim. Nasıl gittiğimizi bilmiyorum. Yalnız deniz yolculuğunda bir kamera yatağının manzarası beni sıktığı cihetle bir onu bir de kara yolculuğunda sıkıntılı bir han odasının sofasını ve vâlidemin "Biz burada nasıl gece geçireceğiz?" dediğini hatırlayabiliyorum".()

Beş yaşında İstanbul'a dönmüş olan Fatma Aliye Hanım'ın tahsiline başlanmıştır. Bu konuyu tezimizin "Fatma Aliye Hanım'ın Gördüğü Eğitim ve Kültür Çevresi" isimli bölümünde inceleyeceğimizden burada ele almıyoruz.

Fatma Aliye Hanım'ın pek az kimseye nasip olacak şekilde itimâmla süren evdeki özel eğitim hayatı on üç yaşına kadar düzenli olarak devam etmiştir. Ancak bu sırada babasının Yanya Valiliğine tayin edilmesi(1291/1874) sebebiyle, evden ayrılması Fatma Aliye'yi çok fazla müteessir etmiştir. Bu üzüntüsü ifade eden Fransızca mektubu annesinin Ahmed Cevdet Paşa'ya göndermesi üzerine, altı ay sonra bütün aile Yanya'ya gitmiştir. Pek kısa süren Yanya seyahatinden bir ay sonra Ahmed Cevdet Paşa'nın Maârif Nâzarlığına tayin edilmesi(11 Haziran 1875) sebebiyle İstanbul'a geri dönmüşlerdir.() Fatma Aliye Hanım özellikle öğrendiği Fransızcanın çok işe yaradığı bu seyahati mektubunda şöyle anlatır: "Bir bahar mevsiminde idi ki Trieste postasıyla İstanbul'dan hareket ettik. Birader dahi bizim ile beraber idi. Trieste postasının yolcuları hemen kâmilen ecnebi olup vapurdaki kamaratların ve zabitlerin hiç biri Türkçe bilmiyorlar idi. Vâkı'a bir de kadın kamarot var ise de o dahi Türkçe bilmediğinden bizim aile halkının kimseye merâm anlatması kâbil olamayınca bizim

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.95-97

Fransızca işe yaradı. Vâlîde dahi Fransızcanın lüzûmünü o zaman anladı. Kendisine tercümanlık ediyor idim. Bu hizmet vâlîdenin pek ziyâde hoşuna gitmişti. Bindiğimiz vapur Lyod kumpanyasının vapuru olup onunla Korfu'ya kadar gittik¹. ()

Bu seyahat dolayısıyla ara verilen derslere İstanbul'a döndüğünde tekrar başlanmak istenirse de Fatma Aliye artık on dört yaşında bir genç kız olduğundan erkek hocalardan ders göremeyeceği için, bu faaliyete son verilir.

Örtündükten sonra selâmlıktan, hareme geçen Fatma Aliye Hanım, içinde bulunduğu muhitten büyük sıkıntı duyar. Ancak bu dönemde kendisi için en büyük kurtarıcı Madmazel Alfa () ve Ahmed Midhat'ın yazdığı yazılar olmuştur.

Artık on altı yaşına gelen Fatma Aliye Hanım için üçüncü defa olmak üzere İstanbul'dan ayrılış görünür. Ahmed Cevdet Paşa 1878 yılında Suriye Valiliğine tayin edilir. Böylece Şubat ayı içinde yola çıkılır. Ahmed Midhat, Fatma Aliye'nin bu seyâhatten pek memnun kalmadığından şu satırlarda bahsedar: "İşbû Şam seferinden Aliye Hanımefendi asla hoşnûd kalamamış-

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.97

() Tezimizin "Fatma Aliye Hanım'ın Gördüğü Eğitim ve Kültür Çevresi" adlı kısmında bu kimselerle ilgili bilgiler mevcuttur.

lar. Oradaki eğlenceleri, usûl-i beldenin dahi müsâ'adesiyle hayvana binerek Dımişk-ı Şam'a bir buçuk saat mesâfede kâim (Dumar, ^{le}) nâm-ı mahalle kadar gidip gelmekden ibâbet kalmış. Gerek mukaddemleri Haleb'de müddet-i ikâmetlerinde merkebe binerek ve gerek Yanya seferinde atlara süvari olarak öğrendikleri _____ semeresini bu vechele iktitâfa başlamışlar".()

Fatma Aliye'nin Şam'ı sevmemesinin bir sebebi de yiyeceklerin kötü kokusundandır: "Şam'dan hoşlanmadıklarının bir çok esbâbı olup onlardan birisi dahi oradaki tâbir olunan kokulu bir otu ekl etmelerinden dolayı bu kokunun etlere sütlere peynirlere kadar sirâyeti kaziyesi imiş. Müşârileyhe bu kokudan asla hoşlanmamışlar. Etler sebzevât ile pişirildikleri halde de etin kokusu zâil olmuyormuş".()

Fatma Aliye dokuz ay kaldığı Şam'da bütün etrafı dolaşmış, çeşitli kimselerle görüşmüştür. 1878 yılının Aralık ayında Cevdet Paşa Suriye Valiliğinden azledilmiştir. Mevsim kış olduğu için ailesini oğlu Ali Sedâd Bey ile Beyrut'

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.148

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.149-150

ta bırakarak kendisi İstanbul'a yalnız dönmüştür. Böylece Fatma Aliye Hanım ailesi ile beraber üç ay da Beyrut'ta kaldıktan sonra Mart ayı başında vapurla İstanbul'a dönmüştür.()

İstanbul'a dönüşte Madmazel Alfa ile beraber geniş ve derin bir çalışma planını uygulamayı düşünen Fatma Aliye'nin bu arzusu, karşısına çıkarılan evlenme meselesi yüzünden gerçekleşmemiştir.

Bir çok genç kızın büyük bir ümitle beklediği evliliği, kendisi için tahsiline mâni olabilir düşüncesi ile korkarak bekleyen Fatma Aliye evleneceği zati, "Erbâb-ı mâ'ariften olması hasebiyle başbaşa verip birlikde çalışmak ümidi" ile kabul etmiştir.() Böylece Fatma Aliye Hanım on yedi yaşına geldiğinde "Yâverân-ı Hazret-i Şehriyâri"den Kolağası Fâik Bey ile H.1296/M.1878-79 yılında evlenmiştir. Fakat, karı koca arasındaki bilgi seviyesinin denk olamayışı Fatma Aliye Hanım'ın hayallerini yıkmış, kendisindeki çalışma ve öğrenme

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.154

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.155

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.156-160

arzusu kacası tarafından engellenmiş, bir kaç yıl Fransızca ile lââyıkıyla ilgilenememiş, doğru düştür roman okuyamamış, sıkıntılı günler geçirmiştir. Ahmed Midhat, yazarın evliliğinin ilk yıllarındaki bu huzursuzluğu kâtabında geniş yer vermiştir.()

Bu sûretle evlendikten sonraki bir kaç sene içinde kitaplardan ~~xx~~ uzak düşen Fatma Aliye Hanım için bilgilerine yenilerini eklemek imkânı olamadığı gibi, öğrendiklerini dahi unutmak tehlikesi başgöstermiştir. Bunun gerçekleşmeme sebebi Ahmed Midhat'ın özellikle üzerinde durduğu Fatma Aliye'nin son derece kuvvetli olan hâfızasıdır. Bu arada Fatma Aliye Hanım'ın ilk çocuğu dünyaya gelmiştir. Hatice (1880) ismi verilen kızını, 1884 yılında Ayşe (1884-1967) adı verilen ikinci evlâdı takip eder. İki kızının doğumuyla annelik görevini de yüklenen Fatma Aliye Hanım zamanının bir kısmını kızlarının bakımı ile değerlendirir. Fatma Aliye Hanım'ın bundan sonra iki kızı daha olur; Nimet (1900-1972) ve Zübeyde İsmet Fâik Topuz (1901- ?).()

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.156-160

() Mübeccel Kızıltan, "Fatma Aliye Hanım'ın Şeçeresi" Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Vol.14, 1990, Harvard, s.323-325; Ayrıca tezimizin "Fatma Aliye Hanım ve Ailesine Ait Fotoğraflar ve Belgeler" adlı kısmına bakılabilir.

İkinci doğumundan sonra ağır bir hastalık geçiren Fatma Aliye Hanım'ın tedavisinde "Tebdil-i hava"nın lüzûmundan dolayı Göztepe'deki bağ köşkünde bir süre dinlenmesi gerekir. Bu münâsebetle yazar, ailesi ile beraber buraya yerleşir.()

Tedavi maksadıyla Göztepe'deki bağ köşkünde geçirilen zamanın akislerini yazarın, Re'fet isimli romanında, eserin hasta bir genç kız olan Re'fet'in iyileşmesinde önemli rol oynayan Câzibe Hanım'ın Göztepe'deki Köşkünde ve bahçesinde geçirilen zaman dilimi olarak görürüz.

Fatma Aliye Hanım, romanlarında kendi hayat macerasının farklı tezâhürlerini kullanmıştır. Bunlardan birisi de romanlarında mekân açısından önem arzeden İstanbul dışındaki muhitlerdir. "Şam ve Beyrut" Udî romanında ve Muhâdarât romanında bu yönleriyle aksetmişlerdir.

Bu arada Fâik Paşa 1303/1885-86 yılında görevli olarak on bir ay için Konya'ya gönderilmiştir. Fatma Aliye Hanım, bu sırada çalışabileceğini düşünürken biraz önce bahsettiğimiz hastalığı yüzünden yine çalışmaya pek imkân bulamamıştır. Ancak bazen gizli bazen de artık eskisi kadar roman ve benzeri şeyleri okumaya karşı çıkmayan kocası yüzünden istediği gibi olmasa da biraz çalışma, öğrenme fırsatına da sahip olmaya başlamıştır.

Çalışmalarında rahatlığa kavuştuktan sonra Fatma Aliye Hanım'ın büyük bir hızla yayın faaliyetine giriştiğini, bunun yanında yardım faaliyetlerinde bulunduğunu ve çeşitli muhitlerde kadınları ilgilendiren meselelerde konuştuğunu görmekteyiz.

1915 yılına kadar düzenli olarak devam eden yazı faaliyeti ile hayatını takip edebildiğimiz Fatma Aliye'nin bu yıldan sonra yavaş yavaş cemiyetten uzaklaştığı örülür. Özellikle 1885 yılında yakalandığı hastalığın bu yıllarda daha fazlalaşması ve kızı İsmet Hanım'ın tenasür ederek Türkiye'den ayrılması onu çok yıpratır.()

() Fatma Aliye Hanım'ın hastalığı hakkında, Atatürk Kütüphanesinde numarasız olarak bulunan "Fatma Aliye Hanım Evrakları" içinde yer alan (1921-1929) tarihli reçeteler bize geniş bilgi vermektedirler. Yazar bu yıllar içinde gerek hastalığının tedavisi ve gerekse kızının izini bulabilmek maksadı ile sayısını tam olarak bilemediğimiz yurt dışı seyahatlerine çıkmıştır. Bu kaynaklardan hareketle bir iki defa Paris'e gittiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Ancak Fatma Aliye Hanım çalışmaktan ve yazmaktan bu yıllar içinde de tamamiyle kopmamıştır. Onun ^(1321/1914) ~~1923~~ yılında ^{Şehbâl} ~~İsmi~~ Mecmuasına Pierre Loti hakkında sorulan bir anket sorusuna verdiği cevapta ve Vakıf gazetesinde ⁽¹⁹²²⁾ yer alan yazısında çalışmalarının devam ettiğini söylemek mümkün olmaktadır. Bunların yanında, Ercüment Ekrem'in şu satırları da onun yazı hayatından tamamiyle uzak olmadığını göstermektedir: "Ona ölümünden kısa bir müddet evvel Fransız kitapçısında, yeni müelliflerin son eserlerini karıştırırken rastladım. Bu kısa müddet zarfında bana ayak üstü François Mauriac ile Andre Gide'nin mukâyesesini yaptı". ()

Yazarın ömrünün son yıllarını Beyoğlu ve Pangaltı muhitlerindeki apartman dairelerinde, pek alışmadığı şartlarda geçirdiği elimizde bulunan kira kontratları, elektrik

() Ercüment Ekrem Talu, "Sözün Kısası" Son Posta, nr.2138

17 Temmuz 1936,s.3

ve havagazı faturalarından anlaşılmaktadır. Üstelik 1928 yılında ölen kocası yüzünden bu yılları tek başına geçirmek zorunda da kalmıştır.()

Yazarın ölümü üzerine kaleme alınan bir yazı da bize Fatma Aliye Hanım'ın son seneleri hakkında biraz bilgi verebilmektedir. Buradan anlaşıldığına göre eski şöhretini kaybetmiş ve yayınladığı eserler eskisi gibi alâka görmemiştir: ". o yıl içinde vukua gelen siyasi inkılâb, Fatma Aliye'yi birden inzivâya ve nisyân karanlığına doğru sürükledi. Edebiyât-ı Cedîde mektebinin önünde yaşayan bu şöhret, Hâlide Edib'in yazıları karşısında hızla sönmeğe yüz tutmuştu.

Fatma Aliye için bu vaziyette yapılacak iş, muhitin ve zamanın hissî ihtiyaçlarına göre kalem kullanmaktan ibâretti. Fakat ilk inkılâb aylarında Midhat Paşa pek fazla alkışlandığı ve Cevdet Paşa'nın adı da o alkışlar arasında fazla hırpalandığı için Fatma Aliye'ye ruhi bir bir kesel gelmişti. Şöhretini korumak için hamle yapamıyordu. Bir aralık o keselden sıyrılmak, babası ve hocası olan adamı siyasi hücûmlara karşı

() Fatma Aliye Hanım Evrakları içinde, (382843) no'lu kontrat; 15 Eylül 1932 (1 yıllık) kontrat; 1 Mayıs 1933(1 yıllık)kontrat ve 1929 yılına kadar ~~var~~ olan çeşitli miktardaki elektrik ve havagazı faturaları.

müdâfaa etmek istedi. "Cevdet Paşa ve Zamanı" adlı bir eser neşretmeğe kalkıştı. 19. Asırdaki siyasi hayatı ve Bâbîâli entrikalarını da teşrih emeğiyle kaleme alınan bu eseri okuyan olmadı ve bu yüzden tamamıyla basılamayarak yarım kaldı. İşte Fatma Aliye'yi yazı âleminden büsbütün uzaklaştıran bu muvaffakiyetsizliktir".()

Bütün bunların ardından Fatma Aliye'nin ömrünün son yıllarını sıkıntı ve hastalıkla da mücâdele ederek, kitaplar arasında geçirdiğini; bir devrin büyük öneüsü olan ilk Türk

() M.Turhan Tan, "Unutularak Ölen Bir Edib" Cumhuriyet,nr.4371

15 Temmuz 1936,s.5

kadın romancısının yalnızlık içinde 14 Temmuz 1936 tarihinde vefat ederek Feriköy Kabristanına gömüldüğünü söylemek mümkün olmaktadır. () Ancak ne var ki bazı kaynaklarda Fatma Aliye'nin Hanım hakkındaki bilgi yanlışlığı doğum tarihi gibi ölüm tarihinde de görülmüştür, yazarın ölümü (1924) olarak gösterilmiştir. () *Kaynaklarında bilgisi M. Kültür'den*

- () M.Turhan Tan "Unutularak Ölen Bir Edib" Cumhuriyet,nr.4371 15 Temmuz 1936; E.Ekrem Talu,"Sözün Kısası" Son Posta, 17 Temmuz 1936,s.3;"Ölüm Haberi" Cumhuriyet,nr.4370, 14 Temmuz 1936,s.4;Tan Gazetesi, nr.444,14 Temmuz 1936, s.3; Behçet Neçatigil,"40.Ölüm Yıldönümünde"Milliyet Sanat Dergisi, nr.240, 13 Temmuz 1977, s.13.
- () İbrahim Alaaddin Gövsa,"Fatma Aliye Hanım" Meşhur Adamlar İstanbul 1933,s.467; Nihâd Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi,c.II, İstanbul 1971,s.993; "Fatma Aliye" Türk Ansiklopedisi, c.XVI, İstanbul 1968,s.173

- Gördüğü Eğitim ve Kültür Çevresi :

Fatma Aliye Hanım müreffeh bir aile muhiti içerisinde ilk çocukluk günlerini idrâk etmiştir. Paşa kızı olması mü-nâsebâti ile konak hayatı içerisinde başlayan ömrünün ilk yıllarında kalabalık bir muhitte dadıları, câriyeleri ve hizmetkârları olmuştur. Çocukluk yıllarında hâfızasında iz bırakan iki insan aynı zamanda yazarın unutamadığı ilk arkadaşlarıdır.

1865-66 yılında Halep'e giden Fatma Aliye Hanım'ın buradaki hâtıralarında ilgi çekici hikâyeler dinlediği babasının kahveci başı olan Süleyman Ağa gün görmüş, zeki, kültürlü ve okur yazar bir kimsedir. Herkesle pek konuşmayan Süleyman Ağa, küçük Fatma Aliye'nin bütün sorularına cevap vererek onunla uzun uzun sohbetler yaparak onun eğlenmesine yardımcı olmuş, ona ilk bilgileri vermiştir. Bu adam Fatma Aliye'nin vazgeçilmez ilk dostu olmuş bundan dolayı yazar, kendisi için tahsis edilen hiç bir lalayı sevememiştir. ()

Haleb'de yazarın ikinci arkadaşı Süleyman Ağa ile ziyaretine oldukça sık gittikleri, çok bilgili ve çocukları seven bir kişi olan İngiliz Konsolosu Mösyö Eskin'dir. Mösyö Eskin, Fatma Aliye'ye çok düşkündür, hemen hemen her gün onunla görüşüp sohbetler yapmalarına mukâbil, yazar İngiliz Konsolosunun karısını pek sevmemiştir. Yazarın çocukluk hatıraları içinde zikrettiği küçük bir anekdot, onun o yaşlardaki dikkatini göstermesi bakımından ehemmiyetlidir:"..... Bir gün esnâ-yı musâhabede ben sözü keserek dalgın dalgın Mösyö Eskin'in yüzüne bakakalmışım. İhtiyar bunu merak ederek sebebini sormuş. Hristiyanları avâmdaki ta'bîr-i galat ile yâd ederek "Gavurlar cehennemde yanacaklar imiş, sen de gavur imişsin. Ben seni çok seviyorum. Yanacaksın diye acıyorum" demişim".()

Ahmed Midhat'ın yazarın kendi ağzından çocukluk hatıralarını naklettiği bu satırlar bize onun geçirmiş olduğu serbest ve rahat hayatı hakkında ilk bilgileri de vermiş olmaktadır.

Fevkalâde zeki, istidâdli ve okumağa meraklı olan Fatma Aliye Hanım, Haleb'e kendileri ile birlikte gitmiş olan konağın hocası Lofçalı Hacı İbrâhim Şevki Efendi'den ilk ders-

leri almaya başlamıştır.

Ailenin İstanbul'a dönmesiyle düzenli olarak eğitimine başlanan Fatma Aliye Hanım'ın henüz beş yaşındayken süratle okuma yazma öğrenmesi çevresindeki herkesi şaşırtmıştır. Ahmed Midhat, onun henüz "Beşinci yaş içinde Mushaf-ı Şerîfi hatme muvaffak olduğunu, daha sonra Mızraklı İlm-i Hal, Mevlîd-i Şerîf gibi Türkçe yazılmış kitapları ve harekeli olarak matbu bulunan kitapları dahi" okumaya başladığını söylemektedir. () Böylece yazarın ömrünün sonuna kadar devam edecek ve zaman zaman da eserlerine aksedecek olan ilmî merakın daha bu yaşlardan itibaren başladığını söylemek mümkün olmaktadır. Fatma Aliye yedi yaşından itibaren "Battal Gazi Destanını, Kan Kalesi'ni, 1001 Gece ve Muhayyelât-ı Aziz Efendi" gibi kitapları rahatça okumaya ve kendisine imlâ dersi veren Lofçalı Hacı İbrâhim Şevki Efendi'nin öncülüğüyle o yıllarda Fransızca öğrenmeye başlamıştır. Böylece Fatma Aliye'nin devrin ortak kültür eserlerini çok küçük yaştan itibaren tanımış olduğu ve bu eserlerin hâfızasında ilk yer eden edebî mahsüllerden bulunduğu dikkatimizi çekmektedir.

Fatma Aliye'nin eğitimi sadece edebî eserler vasıtasıyla olmamıştır. İlk hocası olan İbrâhim Şevki Efendi'nin dört

işlemi ona Fransızca olarak gösterdiğini ve ismi verilmeyen sût babasından imlâ dersleri de aldığı görülmektedir. Ayrıca Fatma Aliye bu yıllar içinde annesinin husûsi kâtibi durumundadır. Kitap okumaya aşırı düşkün olan küçük Aliye, kendisine verilen haftalık harçlığı kitap, gazete ve dergi almak için harcamıştır.

Fatma Aliye Hanım'daki yüksek kâbiliyeti keşfeden ağabeyi Ali Sedâd Bey ise, kardeşine kitapların diziliş vazifesini bırakmıştır. Aliye Hanım, bu kitapları dizerken birçoklarını okuduğunu ve işe yaramayan mecmuaları alıp hıfzettiğini söyler. ()

Fatma Aliye'nin ikinci hocası, ağabeyi Ali Sedâd Bey'in de derslerine gelen Mustafa Efendi'dir. O, yazara ilk ciddî eğitimi vermiştir. Yazarın yedi yaşından on yaşına kadar düzenli olarak üç yıl devam eden tahsilinden Fatma Aliye Hanım çok istifâde etmiştir. Âlim bir kişi olan Mustafa Efendi'nin Fatma Aliye'yi çok etkilediği ve bu üç yıl zarfında ona tarih, coğrafya, astronomi öğrettiğini ve zihnindeki gayr-i kitabî bilgileri çıkardığını bizzat yazarın kendi ifâlelerinden öğrenmekteyiz:

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.56-58

"Fransızcaya hevesim dahi on yaşlarımda iken hâsıl olmuş idi"() diyen Fatma Aliye Hanım bu hevesini açığa vurmaktan korkmuştur. O devirde henüz müslüman ailelerin kızlarına yabancı dil öğretilmesi hoş karşılanmadığı ve babası Cevdet Paşa da mutaassıb bir insan olduğu için önceleri bu hevesini hiç kimseye söylemeğe cesaret edememiştir. "O zamanlar kız çocuklarına fransızca öğretmek müteammim değildi. Yalnız bir iki familyadan başka müslüman familyalardan hiç birisi bunu kabul etmemişler idi. Bizim familya dahi bu hilâf-gîrândan olup ez-cümle vâlidem bile benim fransızca okuduğumu görecektir, anlayacak olursa mazallah dinimi tebdil etmiş kadar işe ehemmiyet vererek ona göre mümanaat için elinden geleni icrâdan geri durmayacağı der-kâr idi".()

“Ancak merak ettiği şeyin peşini kolay kolay bırakmayan Fatma Aliye Hanım için, fransızca'yı gizli gizli de olsa öğrenmek artık elzemdi. Merak ilmin hocasıdır. Bu münâsebetle de Fatma Aliye, bu arzusunu ancak süt babasına açabilmiş, ona hiç kimseye söylememek şartı ile bir fransızca alfabe satın aldırarak cesaretini göstermiştir. O günlerde Cevdet Paşa'nın çocuklarına piyano dersi vermek için konağa gelip giden ve ihtidâ etmiş olan Refika Hanım ismindeki kadın, Fatma Aliye'nin en büyük yardımcısı olmuştur. Böylece o, piyano

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.63

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.72-73

yerine fransızca dersi vermeye başlamıştır. Fatma Aliye babasının bir gün bu meseleyi öğrenmesini mektubunda şu cümlelerle anlatır: "Bir de günün birisinde bahçede dersimi yaptıktan sonra kitabı koynuma koymağı unutarak, kitap elimde olduğu halde ekseriya tenhâ olan bir salondan geçerken peder karşıma çıkıvermez mi? Aman yarab! Ben şimdi ne yapayım? Kitabı koynuma koymağa vakit yok. Elimi yanibaşıma sallandırıp kitabı entarimin etekleri kıvrımlarının arasında gizlemeye çalışdım. Fakat iş işden geçmiş idi. Peder bir şey gizlemeye çalıştığımı görmüş anlamıştı, Yanıma doğru gelerek "Nedir o?" sualini irâd eylediği zaman put gibi dondum kaldım. Peder sualini tekrar eyledi. Hiç cevap vermeksizin kitabı çıkarıp gösterdim. Onu nereden bulduğumu sual edince bende ki şaşkınlık arttı. Öyle ya bu kitabın ben de ne işi var? Olsa olsa bir fransızca okuyanda bulunabilecek şey. Artık her şeyi itirâf lâzım geldi. Kitabın açık olan mahalli en kısa hecelerin matbû olduğu sahifeler idi. Pederin verdiği emir üzerine bunları okumağa başladım. Peder ta'accüb etti. Ne yapacağını bilemeyerek verilecek hükme müntazır bulunan canı gibi yüzüne bakakaldığım halde bir de "Öyle ise sana fransızca da okutsunlar!" demesin mi?" () Bu emirden sonra İlyâs Matar isminde gayr-ı müslim bir zat, Fatma Aliye Hanım'a fransızca muallimi olarak tutulmuştur. İlyâs Matar, hem tababet hem de

avukatlık diplomasına sahiptir. Aslen Beyrutlu olan bu hoca, fransızcanın yanında arapça ve tabii ilimleri de talebesine okutmuştur. Fatma Aliye Hanım on yaşındayken başlayan bu dersler, üç sene her akşam aralıksız olarak devam etmiştir. İlyâs Matar Efendi, Fatma Aliye'ye kıraat ve kitâbetten başka gramer de okutmuş ve daha sonraları küçük tercümelere başlamışlardır. Böylece Fatma Aliye Hanım çok kısa bir zamanda fransızcasını epeyce ilerletme imkânını bulmuştur.

Fransızca dersleri devam ederken Farsçayı öğretmek, Emsile ve Tuhfe-i Vehbî[^] tedrisi için, Dârülmuallimât'tan ikincilikle mezûn olmuş bir hanım muallime tayin edilmiştir. Fakat bu muallime ile Fatma Aliye anlaşamamışlar ve kısa bir müddet sonra dersler bırakılmıştır. Ahmed Midhat, bu muallimenin, o sırada on bir yaşında olan Fatma Aliye Hanım kadar yazı yazamayıp, "Kavâid-i Osmanîyeyi onun kadar bilmediğini ve Fatma Aliye Hanım, coğrafyadan, tabakatü'l-arzdan, hey'etten söz söylediği halde, bu hanımın "Bu gibi ulûmda piyâde" olduğunu söyler.()

Bilgi bakımından Fatma Aliye'ye denk düşemeyen bu hanımın dersleri bırakıldıktan sonra, farsça muallimi olarak İranlı İskender Efendi tayin edilir. Ancak Fatma Aliye bu hocanın görünüşünden korktuğu için kısa bir süre sonra bu derslere son verilir.

Bu arada Fatma Aliye Hanım ~~xxx~~ aynı yaşlarda yani on bir yaşında Ahmed Midhat'ı tek taraflı olarak tanımıştır. Bu tanışma yazarın ağabeyi Ali Sedâd Bey'in kendisine vermiş olduğu kitaplar içinde yer alan Letâif-i Rivâyât adlı eser vasıtası ile olmuş; Fatma Aliye on bir yaşındayken Ahmed Midhat'ın eserleri ile temâs etmiştir. Bu kitabı çok beğenen Fatma Aliye, süt babasından Letâif-i Rivâyât muharririnin diğer eserlerini istemiş ve önce Hâce-i Evvel'i, daha sonra da Hasan Mellâh'ı, okumuştur. Bundan sonra Ahmed Midhat'ın bütün eserlerini okumaya ve üzerinde uzun uzun düşünmeye başlamıştır. Fatma Aliye, Ahmed Midhat'a yazmış olduğu mektupda bu günleri şöyle anlatmaktadır: "Birâder kendisi için fazla olan kitaplardan bana veriyor idi. Bunların içinde sizin Letâif-i Rivâyâtı buldum. Okudum. Bunlar bana o zamana kadar okuduğum şeylerden başka türlü geldiler. Bunlar kafamı yormaksızın anlaşılıyor idi. Elf-i Leyleye Elfü'n-nehâre benzemiyorlar. Heft-peyker denilen hikâyelere de benzemiyorlar. Bunlar zihnime yorgunluk vermeksizin tatlı bir tesir ile mûcib-i ferah oluyorlar. O zaman ~~xxx~~ kitâbete yardımı olmak için bizim akraba efendilerden birine Telemak Tercümesi okutturuyorlar idi. Bir geyiğin başını mağaradan çıkarmasını anlatmak için satırlar dolusu lügatlerden mânâ çıkarmağa çalışmak sıkıntısı ile Letâif-i Rivâyât'ın tarz-ı ifâdesindeki açıklık ve parlaklıktan hâsıl olan telezzüz on bir yaşındaki bir çocuğun bile anlayabiliş ~~xxx~~ mayacağı şey

midir? Letâif-i Rivâyât'ın bir cüzünü sût babaya ibrâz ile bunu yazan muharririn yazdığı kitaplardan istedim. Bana ibtidâ Hâce-i Evvel'i getirdi. Bunu o kadar sevdim ki içindeki eşkâl-i hendesiyeyi kendi kendime çizmeye çalışıyor idim. O zaman hiç hendese bilmiyor idim. Benim okuduğum ders kitablarıyla bunun yazılışındaki farkı pek çabuk anladım. Ondan sonra Hasan Mellâh'ı okudum. Bakdım ki bütün bütün başka bir şey. Ondan husûle gelen telezzüz ve tesir öyle kitabı bitirmekle geçmedi. O romanın vak'aları bir kaç aylar gözümün önünde cereyân ediyor ve eşhâsı karşıma geliyor gibi oldu. Vâkı'a Monte Kristo'yu da okumuş idim. Ama bundaki lezzeti onda bulamamış idim. Monte Kristo'daki meydân-ı siyâset bâbı pek dehşet vermiş olduğundan o dehşetler teceddüd etmesin diye romanı da tahattur etmiyordum. Hasan Mellâh'ı ise dâima tahattur ile sevdiğim zeki zatlara hikâye dahi ediyor idim. Ba'demâ Hasan Mellâh muharriri ne kadar kitab yazar ise aldırıp okumağa başladım. Bunların derdiyle yemek yemeği de istemiyorum uyku uyumayı da. Karnım acıkmıyor uykum da gelmiyor. Zaten kitab ile iştigâli pek sevdiğim halde bunlarla iştigâli merâk derecesine vardırırdım. Yalnız Dünyaya İkinci Geliş romanından o kadar hoşlanmadım. Râkım Efendi romanı ise bilâkis diğer emsâline tefevvuk etti. Ama Kâinât ser-nâme-i umûmîsi altındaki tarihleri mütâlâam bi'l-küllîye başka sûret aldı. Dünya-

nın ahvâl-i hâzıra ve sâbikasını öğrenmeğe zaten meraklı olduğum halde Avrupa gibi o kadar parlak terâkkiyât ileyalnız benim değil herkesin enzâr-ı ehemmiyetini celb eden kıt'a-nın hër hükümeti hakkında muhtazır bir tarih-i mükemmel görünce bunlara iki el ile sarılmaz da ne yaparım?"Bunu okur isem Avrupa hakkında işittiğim, öğrendiğim şeyleri tashîh ve ikmâl edeceğim" merâkıyla bunlara öyle bir aşk ve heves ile sarıldım ki ta'rif kabûl etmez. Nihâyet Kırk Anbar'ı da okumağa başladım. Amân yârab! Bu ne? Bu bütün bütün başka bir âlem. Bunun hakkındaki sözlerim mütâlaam pek uzun sürer uzağa varır. Zirâ onun mündericâtı da beni pek uzun müddät işgâl ettiler!".()

Ahmed Midhat'ın eserleri ile temâsdan sonra Fatma Aliye için yeni bir dünyanın kapısı açılmış olur. Ancak, Aliye Hanım'ın babasının Yanya'ya tayini münâsebeti ile derslere bir süre ara vermek mecbûriyetinde kalınırsa da, yazar tercüme faaliyetini tamamiyle bırakmaz. Fatma Aliye'nin İstanbul'a dönüşünden sonra İlyas Matar Efendi ile tekrar Fransızca derslerine başlarlar. Hocası talebâsinin aradan geçen uzun müddet zarfında Fransızca'yı unuttuğunu kabul ederek onu imtihân etmek istediğinde, bilgisinin daha da artmış

olduğunu ve üstelik bir de tarihi bir piyesi tercümeye teşebbüs ettiğini görünce çok şaşırır. Ahmed Midhat bu hadiseyi şöyle anlatır: "İlyas Matar Efendi Beyrut'tan avdetle derslere tekrar başlamak Mâzım geldiğinde şâkirdinin o zamana kadar tahsil ettiği şeyleri unutmuş olması ihtimâlin-den havfa düşmüş ise de ilk icrâ eylediği yoklamada ümid ve intizârının hâricinde bir müşâhede kendisini müte'accib bırakmıştır. Meğer bu tatil müddeti esnâsında Fatma Aliye Hanım'ın eline Cezzâr Ahmed Paşa ile Napolyon Bonapart'ın muhârebesini musavver bir tiyatro oyunu geçip hanım müşâ-rileyha hep hocasından aldığı usûl ile evvela bilmediği lügâtleri kâmûslardan hallederek yarıdan ziyâdesini ter-cüme eylemiş imiş". ()

Fatma Aliye'nin o sıralarda yabancı dil öğrenirken kullandığı lügat Kalfa Lügati'dir. Ancak yazar bir gün fransızca bilen bir aile dostlarının kızlarını ziyarete buldukları esnâda Biyanki Kâmûs'u ile tanışır. Yazar, ter-cümelerinde en büyük yardımcısı olan lügatlerle ilgili ha-tırasını mektubunda şöyle nakleder:

"Fransızca bildiklerini bil-münâsebe size bahs etmiş olduğum iki hemşireler yok mu idi? Bir gün onların köşküne gece yatısına misafir gitmiş idik. Bu hemşirelerin sinleri

yek-diğerinden birer yaş farklı idi. Büyüğü banden iki yaş küçüğü de bir yaş büyük idi. O gün musâhebemizi fransızca yürüttük. Küçük kız "Haydi fransızca bir şey okuyalım" dedi ve Jil Blas hikâyesini çıkardı. Okumağa başladık. İlk bilmediğimiz lüğati bulmak için elini uzattı yeşil kaplı bir büyük kitap aldı. Bu kitap Biyankî Kâmûs idi. Aradığımız lüğati bulduk. Bu kitaptaki tafsilâti görünce hayrân oldum. kaldım. Lügatlerin mânâsını bu kadar mükemmel ve muşassal şerh edecek bir kitab bulunabileceği bile hatırımdan geçmemiş idi. Heves bir ateş gibi derûnumu istilâ eyledi. ise de hiç renk vermedim. Görmemişlik eseri göstermemeğe çalıştım. Fakat bir kaç lügata daha baktık. Bu münâsebetle kitabı bir iyice nazar-ı teftişden geçirdim. Ondan sonra bir de fransızca bir gazete okumağa başladık. Bilmediğimiz bir memleket ismi gelmekle yine bu kitabın aynı yeşil kaplı bir kitap olup bakdı. Artık dayanamadım. İstîzâha girişdim. Verdiği izâhâttan anladım ki bu kitâb dört cild olup ikisi fransızcadan Türkçeye ve ikisi Türkçeden fransızcaya bir kâmûs imiş. "Türkçeden fransızcaya....." sözü beni bütün bütün tahrîk eyledi. Türkçeden fransızcaya! Ha! Demek oluyor ki böyle bir kitab elde bulunur ise Türkçe yazdığım şeyi fransızcaya dahi tercüme edebileceğim. El-hâsıl fransızcayı ilerletmek için cinnet derecesine varen hevesami işte bu dört cild kitab husûle getirecek. Okumak ile iştigâlimizi bitirdikten sonra refikam olan kız "Haydi bağa çikalım da gezelim" dedi. Ben ise o yeşil kaplı kitaplardan ayrılmak istemiyor

idim. Ama kitaplara olan hevesimi meydana koymak alûcenâbıma alıvermediğinden da'vetini kabûl ederek bağa gittik. Güyâ bana ikrâm için güzel güzel üzümlerden koparıp veriyor idiyse de güyâ her üzüm danesi bir elma kadar büyük imiş gibi boğazımdan geçmiyor idi. Aklım fikrim yeşil kaplı kitaplar da. Ah onlar ile beni bir odaya kapasalar da bildiğim istediğim gibi onları karıştırsam! Estesi gün yalımıza avdet eyledik ama ben gittiğim halde gelmemiş idim. Benim kalbim Biyanki'lerin hülyâsı Biyanki'lerin hevesiyle dolu olduğu halde gelmiş idim. Tahkîk ettim ki bunların dört cildi sekiz liraya imiş. Sekiz lira! Ne müşkül şey! Bir kat elbise yapmak için ednâ bir arzû göstersem bundan ziyâde para sarf olunur ama fransızca bir kitap için sekiz lira i'tâsına dadımı nasıl iknâ etmeli? Bunlar ki fransızca okuduğumu tecvîz etmediklerinden ona dâir olan kitaplara el sürmek bile istemiyorlar. Dadımdaki paralar benim kendi paralarım değil mi? Emredeyim de sarf etsinler. Halbûki o vakte kadar dadıma sûret-i âmirâne de hiç bir lakırdı söylememişim. Bizce dadı demek muallim demek. Hatta bazı dadılar taht-ı terbiyelerinde bulunan çocukları dövüyorlar imiş bile. Ben dadımdan böyle bir yâlsuzluk görmedim ise de kendi heveslerim için hızlıca bir söz söylemeğe bile alışmamış idim. El-hâsıl ne dadıma ne vâlideme ve ne de pederime bu hevesimi bir türlü anlatamadım. İşim üzerinden yıllar geçtiği halde hevesimi kimseye söylemedim. Yıllar! Hem de kaç yıl biliyor musu-

nuk? Pek çok seneler! Tâ bundan beş sene kadar mukaddem Volonte romanının tercümesine başladığım zamana değim bu hevesim vücûda gelememiştir. ki hakikaten şaşılacak şeylerdendir. Onâan sonra da hâsıl olamadı ya! Çünkü o heves ta'dilen ve tebdilen husûle geldi. Şöyle ki: Volonte'nin tercümesi için bir mükemmel kâmûsa ihtiyaç görüldüğünden Biyanki hevesi tekrar nüksetti. Cebime sekiz on lira koyup doğruca kitapçı gittim. Biyanki'yi sordum. Çıkardı. Ben zannediyordum ki onları görür görmez sarılivereceğim. Hayır! Bunca sene iştiyâkını çektiğim kitapları görünce bana bir kayıdsızlık gelirse beğenir misiniz? Sebebi bundan daha acayıdır. Benim ma'sûk-ı dil ü cânım olan Biyanki'ler yeşil kaplı idiler. Rekdeki ihtlâfın şu tesiri tuhaf değil mi? Hele kitapçı "Bir de şunlar var" diye Hançerli Kâmûsun cildlerini önüme koyup da bunları Biyanki'den daha mükemmel görünce Biyanki'ler gözümde düşdüler. Hançerlileri aldım. Bakınız insanın hevesâtı ne kadar serî ü't-tebeddül imiş!..."()

Fatma Aliye'nin içinde bulunduğu muhit hakkında da ferruatlı bilgi veren bu mektupta^b da anlaşıldığı üzere yazar, uzun bir müddet fransızcadan eser tercümeleri üzerinde

da Madmazel Alfa sayesinde. Madmazel Alfa, önce ona Fransız edebiyatından ve eserlerinden bahsetmiş, daha sonra da kitaplar temin etmiştir.

Fatma Aliye bir taraftan Fransızcasını ilerletirken, bir taraftan da babası Fransız, annesi İngiliz olan ve bu sebeple her iki milletin kültür ve edebiyatına vâkıf olan Madmazel Alfa ile tarih, edebiyat, matematik, felsefe ve ah-lâka dâir konuşmalar yapmışlar, böylece Fatma Aliye Batı kültürü ile temâs etme şansına sahip olmuştur.

Fatma Aliye mektubunda kendisi için mükemmel bir dost olarak gördüğü Madmazel Alfa'dan şu sözler ile bahseder: "Mösyö Faber yâhûd Hakkı Efendi'nin kızı Madmazel Alfa'yı dahi elbette bilirsiniz. Fransızcayı ilerletmekte bu Madmazel ile ettiğim refâkatın pek büyük yardımı olmuştur. Vâkı'a Madmazel Alfa o zaman yirmi beş yaşında bir kız olup ben ise on dört yaşında bulunduğumdan yaşca aramızda bir tenâsüb yok ise de ahlâk ve etvârca o kadar müşâhebet vardı ki refâkatimizin tamâmiyet ve mükemmeliyetini işte bu müşâhebet temîn eyledi. Kızın babası Fransız ise de vâlidesi İngilizdir. Binâenaleyh kendisi de Fransızdan ziyâde İngiliz benzer. Haftada dört gecesini Saffet Paşa merhûmun konağında geçirmeğe mâteâhhid olduğundan bize yalnız haftada iki gecesi kalıyor idi. Zirâ bir geceyi de ailesi nezdinde geçiriyor idi. Öyle hevesât-ı beyhûde erbâbından ol-

mayıp gâyet ciddi tavırlı bir kız olduğu gibi benim de çocukluk halimde bile mâlâyani şeyler ile iştigâle hevesim olmayıp pek sâkin tabiatlı bir şey olduğumdan birbirimizi sevdik. Başka vakitler ve başkalarıyla ikimiz dahi sükûtu zevzekliğe tercih eylediğimiz halde ikimiz yalnız kaldıkça o kadar çok söyleşir idik ki sanki sözlerimizi birbirimize saklıyoruz zannalunurdu. Ben bu kızda yalnız muhtâc olduğum muallimeyi bulmuş sayılmaz idim. Muhtâcı olduğum bir de arkadaşı kendisinde bulmuş idim. O da benim ile mu'âşeret ve mükâlemeden pek büyük lezzet alır idi. O dahi bana Fransız lisanının kavâidini yazdırmakdan işe başladı. Belki unutmuşumdur diye bir de hesûb dersi küşâd eyledik. Ba'dehû biz işi lerilettik. Tarihe edebiyata ahlâkıyâta kadar vardık. Takrîrlerimi hep Fransızca eder cevaplarını Fransızca ister idi. Dersimiz bittikten sonra dahi Avrupa veya bhusus Paris ahvâlini anlatır idi. O zamanlar Fransa ve Prusya muhârebesi yeni olmuş ve muhâsara zamanında kendileri Paris'de bulunmuş olduğundan muhâsarayı muhârebeyi hikâyeye eder idi. Ben ondan ne kadar müstefîd oldum ise o da benden o kadar müstefîd oldu. Mebâdîsinde Türkçe bilmediği halde bi'ttedrîc öğrendi. Ben Türkçe okuduğum romanları ona Fransızca nakl ve hikâyeye eder idim. O dahi bana bu yolda Fransızca âsâr-ı edebiyeyi hikâyeye eder idi. Böylece geceleri saat yediyi sekizi bulur idik. Nihâyet o dahi bana Fransızca romanlar taşımağa başladı. Ben artık ayda iki liradan ibâret

olan maaşımı kendi elime almağa başladığımdan istediğim kitapları mübâya'a ettirebilirdim. Madmazel Alfa her geldiğinde sekiz on saatten ziyâde mütâmediyen çalışıp söyleştiğimizden bizim dersimiz başka yerlerde verilen birer ikâşer saatlik derslerin beş altı misli demek oluyordu". ()

Yine bu sıralarda Fatma Aliye'yi etkileyen, onun fikriyatı üzerinde tesir eden önemli bir kaynak da Ahmed Midhat'ın Kırk Anbar'da yayınlamış olduğu makalelerdir. () Fatma Aliye, bu sayfalarda Fransızca okul kitaplarında bulunup da Türkçe okul kitaplarında göremediği açık ve anlaşılır ifâdeyi ve bilgiyi bulmaktan son derece memnûn olmuş, adeta Kırk Anbar'dan başka bir şey okuyamaz hale gelmiştir. Bu sayfalarda yer alan çeşitli bilgiler, öğrenme ve araştırma merakı içindeki genç kızın bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye başlamıştır. Bu arada Fatma Aliye Kırk Anbar'daki makaleler münâsebeti ile Ahmed Midhat ile de yazışmaya başlamış, böylece "Manevi peder"inden ilk yazılı dersleri görmüştür. Fatma Aliye, bu meseleleri mektuplarında uzun uzun mevzu etmiştir. ()

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.16-20

() Ahmed Hamdi Tanpınar, Ahmed Midhat'ın bu eserinden bahsederken Fatma Aliye Hanım'a olan tesirini de konu etmiştir.

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.129-140

Fatma Aliye'nin ağabeyi Ali Sedâd Bey ile münâsebetlerinin özellikle eğitim bakımından çok iyi olduğundan bahsetmiştik. Fatma Aliye'deki merak ve araştırmacılık kâbiliyetini sezmiş olan Ali Sedâd Bey onu kendisine verilen dersler sırasında odasında bulundurarak böylece çeşitli fennî bilgileri kazanmasında da yardımcı olmuştur. Aliye Hanım, kimya ve fen konularında da temel bilgileri alarak "İlmî tecrübe"yi öğrenmiştir. Fatma Aliye bu meseleyle ilgili olan mektubunda şunları söylemektedir: "Birâdere hâfız-ı kütüblük ettiğimi bir mektûbda haber vermiş idim. Bu hizmetten pek çok istifâdem olduğumu tekrar itirâf ederim. Esâmî-i kütübü öğrenmek bile az istifâde midir? Hele biraz muhteviyâtından haber almak ve istifâdenin tevsî'i demek ~~çok~~ değil midir? Halbuki birâderin muallimleri refîkleri dahi odasına gelerek ulûm-ı şitâyâ dâir mübâheseler cepeyân eyler idi. On iki yaşında kadar ben bunlar içinde bulunuyor ve mübâhesâtı dinler idim. Merak bu ya onlar gittikten sonra dahâ anlayamadığım yerleri biradere sorar idim. Kimya dersleri başladıkda bizim kitapçılığa bir de eczaca çıkaklığı munzam oldu. Şişeleri havanları yıkamak yerleşdirmek husûsunda uşaklara emniyet edemediği cihetle birâder beni mu'âvenete çağırır idi. Kimya tecrübeleri yapılır iken bulunuyordum".()

Fatma Aliye bu günlerde Alexandre Dumas, Eugène Sue gibi yazarların eserlerini okurken ilgisini tarih, siyasi ve felsefi hâdiseler üzerinde yoğunlaştırmıştır. Aynı bakış açısıyla Ahmed Midhat'ın Paris'de Bir Türk, Hüseyin Fellah, Süleyman Musli gibi eserlerini de okumuştur.()

Adetâ bir okula dönüşmüş olan Ahmed Cevdet Paşa'nın yalısındaki bu düzenli tahsil yılları Fatma Aliye on altı yaşına geldiğinde yine babasının tayini sebebi ile kesintiye uğrar. Daha önce de belirttiğimiz üzere yazarın asla hoşlanmadığı Beyrut ve Şam seyahatine gitmek mecbûriyetinde kalırlar. Hocası İlyas Matar Efendi'nin de kendileri ile beraber gelmesi üzerine, sevmeden kaldığı Şam'da Fransızcasını geliştirmeye çalışmış, oraya ait intibâlarını Fransızca olarak Madmazel Alfa'ya yazmıştır.()

Şam'da dokuz ay kaldıkları müddet içinde Fatma Aliye bütün etrafı doluşmuştur. Yazarın buradaki hayatının en ilginç yanı Osmanlı haremelerini görmek isteyen Amerikalı ve İngiliz seyyahların eşlerine refâkat ederek tercümanlık yapmasıdır. Fatma Aliye bu meşguliyetlerden birinde bir seyâhatnâme de neşretmiş olan bir İngiliz çifti ile kar-

() Ahmed Midhat, a.g.e., s1144-145

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.149

şılaşmış ve lady'ye rehberlik etmiştir. Bu İngiliz hanımı, Fatma Aliye'nin fransızcasını çok beğenmiş ve unutmaması için çok kitap okumasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Fatma Aliye Hanım, İstanbul'dan fransızca romanlar getirterek okumuştur. Yazar Ahmed Midhat'a bu hatıralarından şu satırlarla söz eder:"Şam'da bazı kere İngiliz ve Amerikalı səyyahların kadınları tarafından verilen viziteleri kabûl ile mütelezziz ve müstefîd olur idik. Bunlar meyânında meşhûr bir lady'ye tesâdüf eyledik ki kocasıyla beraber tâ çöllere derûnunu seyahatten aâdet eyliyorlar idi. Şimdiden haber vereyim ki bilâhîre İstanbul'a geldiğimizde bunların matbû seyahatnâmesini de gördük. Kitabın baş tarafında kadının maşlah giymiş olduğu halde hayvanıyla beraber resmi de var idi. Bunlar Şam'da bir kaç gün çadırlarını kurup oturdular. Bize ilk gelişlerinde bir Osmanlı paşasının haremünde fransızca söyler bir kız bulunduğuna hem şaşmış hem memnûn olmuş idi. Ondan sonra bir kaç defa daha geldiler. Kendisi arapça bildiğinden peder ile arapça ve benim ile fransızca söyleşir idi. Fransızca derece-i tahşilimi pek beğendiğinden söyleşecek kimse bulunmamakdan dolayı lisân-ı mezkûru unuttur isem yazık olacağını beyân ve lisânı unutmamak için pek çok kitap okumaklığımı tavsiye ediyor idi. Şam kibarının konaklarını gezdirip haremle ile lady'yi görüşdürmek vazifesi bana tahmîl olundu. Kendisi ressam

olduğundan kara kalem ile resmimi almağı çok arzu eyledi ve ben de bunun derece-i ehmmiyetini takdir edemediğimden muhâlefet göstermedim ise de nasılsa telaşa gelerek resmi mi alamadı. Şimdi düşünüyorum ki almadiğı isâbet olmuş. Zirâ yazdığı seyahatnâme'ye bunu da ilave eder idi". ()

Bu mektuptan da anlaşıldığı üzere Fatma Aliye aynı zamanda ilk defa bir ressam hanım ile de tanışmış, onun çalışma şartlarını yakından takip edebilmiştir. Bu müşâhedelerin akislerini Re'fet romanında görmekteyiz. Yazar, eserin kahramanına Dârülmualimât'ta resim dersleri aldırırken ve yıl sonu için hazırlamış olduğu tablolarını kesmederken okuyuculara aktarmış olduğu bilgi ve tasvirlerde bu hatıradan faydalanmıştır. Ayrıca adı geçen lağy ile resim ve ressam hanımlar üzerine yapmış oldukları sohbetlerin bir örneğini de yine aynı romanda Câzibe Hanım'ın Fener gezisi sırasında bir Fransız kadın ressamından bahsediş ve onun hakkında malûmât verişinde görürüz. Böylece yazar, gençlik yıllarında işin ehlerinden almış olduğu bilgileri, daha sonra romanlarında resim terbiyesi almış bir insan gözü ile özellikle mekân ve giyim kuşam tasvirlerinde kullanmıştır.

Yazar için çeşitli tecrübe imkânları ile dolu olan Şam seyahati dokuz ay sürer. Üç ay kadar da Beyrut'ta kaldıktan sonra İstanbul'a dönerler. Fatma Aliye bu zaman içinde Mad-mazel Alfa'ya yazmış olduğu mektuplarda İstanbul'a döndük-lerinde onunla birlikte kendilerine has bir köşeye çekilerek hayatlarının sonuna kadar tabiatın güzelliği içinde geniş bir "Mütâlaa ve tettebbu'a koyulmayı" p_alanladığını, bütün hayatını bu şekilde geçirmeyi düşündüğünü yazmaktadır. Tıpkı Ahmed Midhat'ın Felsefe-i Zenân'daki "Fâzıla" gibi() ömrünü geçirmeyi arzu etmektedir. Yazarın bu düşüncesinde adı geçen eserin tesiri hissedilmektedir. Ancak kaderin sevkıyâtı başka yönde olmuştur. Sultan Abdülhâmid'in yâverlerinden yüzbaşı Mehmed Fâik Bey ile evlenmiştir.

Fatma Aliye evliliğinin ilk yıllarında pek fazla çalış- ma imkânı bulamamış, daha önce de belirttiğimiz üzere özel-likle kocası tarafından roman okuması yasaklanmıştır. Ancak bir süre sonra bu katı muamelelerden vazgeçerek, karısının yazma istidâdını anlayan Fâik Paşa, onu bu çalışmalarında teşvik etmiş, yardımcı dahi olmaya başlamıştır.()

() Ahmed Midhat, Felsefe-i Zenân, İstanbul 1287

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.157,160 ve ~~xi~~ 200.

İlk Türk kadın romancısı olan Fatma Aliye Hanım'ın on yedi yaşında evlenmesine kadar geçen zaman içerisindeki eğitim şartlarını anlattığımız bu satırlardan sonra onun tahsilinin ilk kaynağı olarak aile muhitini görmekteyiz. Konaktaki lalalar, kakveci başı Süleyman Ağa ve Mösyo Eskin ile Fatma Aliye'nin dadısı onun ilk yol göstericileri olmuştur. Aile muhiti içindeki yetişme şartlarında Fatma Aliye'nin annesinin kendisi üzerinde pek tesirli olduğu söylenemez. Onun yakın münâsebette bulunduğu kişi önceleri ağabeyi Ali Sedâd Bey'dir. Kızkardeş ve ağabey arasında dersler ve Fatma Aliye'nin kitaplara olan aşırı düşkünlüğü sebebiyle samimi ve seviyeli bir kardeşlik sevgisi gelişmiştir. Fatma Aliye, Udî romanında eserin kahramanı Bedi'a ile ağabeyi arasındaki dostluğu kendi hayatının da bir aksi olarak romanda göstermiştir.

Aile muhitinden sonra Fatma Aliye'nin yetişmesinde tesirli olan unsurlardan ikinci babası tarafından tutulan hususi hocalardır. Fatma Aliye'nin ilk hocası Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi'dir. Daha sonra onu Mustafa Efendi, Refika Hanım, İlyas Matar Efendi, Dârülmuaallimât'tan ikincilikle mezûn olmuş bir hanım muallime, İranlı İskender Efendi ve Madmazel Alfa takip etmiştir. Bu hususi hocaların yanında Fatma Aliye'nin bilmediği konularda müracaat ettiği bir başka isim de ağabeyi Ali Sedâd Bey olmuştur.

Fatma Aliye'nin "Manevi pederi" olma ~~xx~~ sıfatını taşıyan Ahmed Midhat ise onun on bir yaşından on beş yaşına kadar eserleri vasıtası ile tek yanlı bir eğiticisi durumunda kalmış, yazmış olduğu eserleri ile Fatma Aliye Hanım'ın üslûbuna tesir etmiş ve fikrî bakımdan çeşitli bilgileri sunmuştur.

Fatma Aliye'nin yabancı dil öğrenmeye karşı tutku derecesine varan merakında da önceleri süt babasının, daha sonra ise Refika Hanım, İlyas Matar Efendi ve Madmazel Alfa'nın pek çok emeği geçmiştir. Ayrıca Fatma Aliye'nin Fransızca konuşabilen genç kız arkadaşlarının, Şam, Beyrut ve Yanya seferleri sırasında karşılaştığı kimselerin de Fransızca'yı geliştirmesinde ve doğru olarak telaffuz etmesinde büyük fonksiyonları olmuştur.

Fatma Aliye'nin hayatının ilk kısmı olarak kabul ettiğimiz evliliğinden önceki on yedi sene yoğun bir öğrenme, araştırma merakı ve öğrendikleri üzerinde düşünme faaliyeti içinde, yazarın da zevkle yâd ettiği seneler olarak daîma hatırlanmıştır.

Fatma Aliye'nin muallimlerinden birisi de babası Ahmed Cevdet Paşa'dır. Ancak Ahmed Cevdet Paşa, kızının "Merâm" isimli roman tercümesi ve te'lif eseri olan Muhadarât'ın neşrine kadar bu konuda sıkı ve düzenli bir faaliyet göstermemiştir. Bu eserlerin neşrinden sonra kızındaki kâbiliyeti farkeden Paşa, onunla husûsi olarak ilgilenmeye başlamıştır. Böylece baba ile kız birlikte ilmî mütâlaalarda bulunmaya başlamışlar, felsefe, edebiyat, tarih ve hukuk üzerine çalışmaya başlamışlardır. () Karşılıklı konuşmalar şeklinde gelişen bu dersler "Dürûs-ı Aliye" adı ile kaleme alınmıştır. () Ahmed Midhat, baba ile kızın çalışmasını şu satırlar ile anlatır: "El-hâsıl sabahleyin ictimâ eden peder ve دخترin bu muallim ve müte'allimenin silsile-i müzâkere bozulmamak için öğle ta'âmını birlikte ettikten sonra akşama

-
- () Fatma Aliye Hanım'ın bu çalışmaları için bak. Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları, 8-13 no'lu defterler.
- () Ahmed Midhat, a.g.e., s.180,184; Veli Ertan, Cevdet Paşa, İstanbul s. 'da Cevdet Paşa'nın eserleri arasında "Mecmua-i Aliye" adlı bir eser bulunduğunu ve bunun "Kızı Fatma Aliye'ye tedris ettikleri hikmet, felsefe, ilm-i ruh, ulûm-ı akliye, ulûm-ı alîye kısımlarını hâvi bir ilim adlı eser" olduğunu söylemektedir.

kadar müzâkere bed-devâm akşam ta'âmını da birlikde tenâvül eyleyerek dersi saat altıya kadar vardırmaları nâdir görü- lür hallerden değil idi ki pederdeki feyz-i ta'lîm ile duhterdeki isti'dâd-ı ta'allüm nazar-ı mukâyeseye alınacak olur ise neticenin nerelere kadar varacağı kendi kendisine görülebilir".()

Tarihçi, hukukçu ve devlet adamı olan Ahmed Cevdet Paşa'nın ilk kızı Fatma Aliye Hanım, bu münâsebetle devrin tanınmış münevverleri ile de tanışabilme, onlarla görüşe- bilme şansına sahip olmuştur.

Fatma Aliye'nin evliliğinden bir kaç sene sonra baş- layan yazı faaliyeti ile kültür muhitinden çeşitli kimseler ile temâsa geçtiğini görmekteyiz.

Bunların içinde ilk sırayı ömrü boyunca devam etmiş olması ve aralarında uzun müddet devam eden mektuplaşma- rın da yer aldığı manevi bir dostluk ve hâmilik seviyesinde olan Ahmed Midhat alır. O, Fatma Aliye Hanım'ın ilk yazı- larını Tercüman-ı Hakikat gazetesinde yayınlamış, yazar hakkında bir monografi kaleme almıştır. Yeri gelmişken söy-

() Ahmed Midhat, a.g.e., s.184-185

lemeliyiz ki, Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye Hanım'ın bizzat göndermiş olduğu mektuplardaki ifadelerine dayanılarak hazırlanmış olduğu bu eser, monografi sahasında da orijinal bir çalışma olarak kıymetini korumaktadır. Gerek Osmanlı cemiyetinde bir kadın edebiyatçının hayatını anlatan ilk eser olması, gerek vesikalardan hareket edilerek kaleme alınmış bir çalışma olması bakımından çok dikkati çekmektedir.

Fatma Aliye Hanım devrin kadın edebiyatçıları da yakından takip etmekte, onlarla diyaloglara girmektedir. Bu noktada karşımıza çıkan ilk isim Makbûle Lemân'dır. Devrinde özellikle Tercümân-ı Hakikat gazetesinde kısa bendler şeklinde yayınlamış olduğu yazılarla dikkati çeken bir isim olan Makbûle Lemân, değerli bir Türk kadın edebiyatçısıdır. Deneme, şiir, hikâye ve tenkit nev'inde eserler vermiş devrin sevilen kadın simâlarından olmuştur. () İşte bu sıralarda 1897'de Girit muhtaçları için "Nüsha-i Fevkalade" çıkaran Tercümân-ı Hakikat gazetesi, birinci sınıf yazar kabul ettiği Makbûle Lemân'dan bir yazı istemiş, fakat doktorlar yazmasını yasakladığından, o, bu davete icâbe edememiştir. Gazete Makbûle Lemân'dan boş kalan yeri

() Doç.Dr. Sema Uğurcan, "Makbûle Lemân:Hayatı,Şahsiyeti, Eserleri" Türklük Araştırmaları Dergisi, Marmara Üniversitesi,Fen-Edebiyat Fakültesi,yıl:1990, nr.6,İstanbul

Fatma Aliye Hanım'ın doldurmasını teklif etmiştir. Bu sebeple Fatma Aliye Hanım tarafından yazılan yazı Makbûle Lemân ile ilgili olmuştur.() Fatma Aliye ve kardeşi Emine Semiye Hanımların Makbûle Lemân ile hem komşuluğu hem de dostluğu onun hasta olduğu zamanlara rastlamıştır: "Yine seneler geçti. Bundan iki sene mukaddem tesâdüf bizi Göztepe'de Makbûle Lemân ile komşu düşürmüş. Ondan da haberim yokdu. Bir gün bilâ-vâsıta ve taltifâtına nâil oldum. Bu münâsebetle komşu oldum. Ziyâretine koşdum.

.....

Artık Lemân'ın müsveddelerini yatağı dibinde okuyordum. Zabt olunacak oldukda bir makale-yi hikmet isâle teşkîl edecek olan şirin güftârını kulaklarımla işitiyordum. Bir kelimesinden bir çok mânâ-yı aliye tezâhür edecek, her ibâresi bir ders-i ibret olacak sözlerini zihnime sokmaya çalışıyordum".()

Devrin kıymetli kadın yazarı ile dostluğu bu şekilde devam eden Fatma Aliye'nin kaleme aldığı makale Makbûle Lemân'ın çok müteessir etmiş, ona bir teşekkür ziyâreti yapmak istemiştir. Bu ziyaret Ma'kes-i Hayâl'de şöyle anlatılır: "Hasta Makbûle Lemân evinden bir arabaya bindirilip

() Fatma Aliye, "Makbûle Lemân", Tercümân-ı Hakikat Nûsha-i Fevkâlâdesi, 19 Haziran 1897, s.28-29

() Fatma Aliye, a.g.m., s.28

Fatma Aliye'nin evinin önüne getirilir, arabanın yanına gelen arkadaşı ile kısa bir müddet konuşur, kendi evine döner dönmez yatağına yatırılır".()

1314/ yılında muztarib olduğu hastalıktan ölen Makbûle Lemân devrin edipleri ve Fatma Aliye için büyük üzüntü vesilesi olmuş, onun hatırasına çıkarılan kitapta yazar, bu dostlukla ilgili hatıralarından ve Makbûle Lemân'dan bahsetmiştir.()

Tercümân-ı Hakikat gazetesi ve Hanımlara Mahsûs Gazete, Fatma Aliye'nin kültür muhitinin zenginleşmesine vâsıtalık etmiştir. Devrin kadınları için ideal bir yayın organı ve mekteb olan Hanımlara Mahsûs Gazete'de Fatma Aliye Hanım devamlı yazılar yazmış, baş muharrirlik yapmış, çağdaşı kadın edebiyatçılar ve erkek edebiyatçılarla görüşmex ve fikir alış verişinde bulunma şansına sahip olmuştur.

Bu devirde meşhûr bir şâir olan Fatma Nigâr Hanım ile

() Ma'kes-i Hayâl,

,s.129-130

() Ma'kes-i Hayâl,

, s.129-132

dostluğu olmuş, Fatma Şâdiye, Ali Muzaffer, Mehmed Celâl, Fatma Fahrünnisâ, Tevfik Fikret, Muallim Nâci gibi meşhûr ediblerle aynı muhitler içinde bulunmuştur.

Fatma Aliye Hanım, Ahmed Midhat ile olan dostluğu neticesinde, onun 1889'da Stocholm 13. Beyhelnilem Şarkiyatçılar Kongresi'nde tanıştığı Madam Olga Lebedef'i, 1890 yılında İstanbul'na davet etmesi üzerine, Madam'ın altı aylık misafirliği müddetinde tanımış, onunla sohbetlerde bulunmuştur. () Madam Olga Lebedef, Türklere karşı duyduğu sempatiden dolayı "Gülnâr" adını kullanmıştır. Türkçeyi çok iyi bilen bir Rus şarkiyatçısıdır. Gülnâr Hanım'ın Rusçadan Türkçeye yapmış olduğu tercümelere ve Türkçe te'lif eserleri de vardır. İşte bu çok yönlü, yabancı dile

() Prof.Dr. Orhan Okay, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, İstanbul 1991, M.E.B. Yayınları, s.14

vâkîf kültürlü hanım ile de çeşitli münâsebetleri olan Fatma Aliye Hanım, onun dostluğu sayesinde Avrupa medeniyeti ve edebiyatı hakkındaki bilgilerini genişletebilmiştir.()

() Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi,"Kısım 18, Evrak Nr.553/540, Zarf Nr.93, Karton 38". Yazı müsveddesi şeklinde olan bu evrakda Rusya Kontes ve edîbelelerinden Madam Gülnâr'ın, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım ile evde husûsi olarak görüştükleri Başkitâbete bildirilmektedir.

Ayrıca yine aynı arşiv vekikaları içinde "Kısım 31, Evrak Nr.27/5, Zarf Nr.27, Karton 79"da yer alan mektupta da bu hanım ile ilgili bilgi verilmektedir. Mektupta, İstanbul'da bulunan Rusyalı müsteğrik Gülnâr Hanım'ın Cevdet Paşa ailesini sabah kahvaltısına davet etmiş olduğundan bâhisle, bu davete icâbetlerine müsâade buyurulması hakkında Mâbeyne istîzan edilmektedir.

Fatma Aliye Hanım babası Ahmed Cevdet Paşa'nın vazifesi icâbı Saray ile yakın münâsebetlerde bulunmuş, bu sebeple Saray'a padişahın huzuruna kabul olunmuştur. Annesi Adviye Rabia Hanım ile gittikleri bir bayram tebrikinde Sultan Abdülhâmid tarafından kabul edilir, iltifât görür.()

Fatma Aliye Hanım, bu hâdiseden çok etkilenmiş ve bir "Teşekkürnâme" kaleme almıştır: ✕

" Aliye Hanım Tarafından Atabe-i Ulyâya Yazılan
Teşekkürnâme

Üstâd-ı bülend eyvân-ı hazret-i zillullahiye yüz sürmek pek büyük bir şeref ve mübâhat olduğu halde o sa'âdete nâ'iliyet esnâsında câriye-i kemterin hakkında rû-nümâ olan iltifât merâhim-gâyât ve taltifât-ı ihsân âyât-ı hazret-i padişâhiye nâ'iliyet bu âzâd kabul etmez cariyelerini o kadar garîk-i mesâr u şermsârî eyledi ki nutkum tutulup lisân-ı arz beyân-ı perestârânemde arz-ı şükrâna mecâl kalmadı. Vâ-

() Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, "Kısım 18, Evrak Nr.553/547, Zarf Nr.93, Karton 38"deki tezkere sûretinde Ahmed Cevdet Paşa, Fatma Aliye Hanım ve hanımı Adviye Rabia Hanım'ın padişahın iltifatlarına bir teşekkür yazısı kaleme almıştır.

kı'a her ne kadar çalışsam bu inâyet-i celîle-i hazret-i cihândârinin teşekkürünü ifâyâ muktedir olamayacağımı biliyorsam da hiç olmazsa şu aczimi dahi arz edemediğimden kalem-i acz rakkam-ı abidânemi bu bâbda vâsıta etmek arzûsuyla şu arîzacağımın takdîmine mecbûriyet gördüm. "akâd devâm-ı ömr ü şevket ü iclâl ü teveffür eyyâm-ı satvet ü ikbâl-i hazret-i mülkdârîleri ed'iyeye-i hayriyesinde hiç bir vakit kusûr ve fütûrum olmadığı gibi kalbimin böyle sürûr ve hubûr ile meşhûn olduğu zamanda da bu vazife-yi nazîfeyi tekrâr be-tekrâr edâ eylemekte olduğum kemâl-i ihlâs ile ma'rûz dur!". ()

() Bu teşekkürnâme, Taksim Atatürk Kitaplığı, "Ahmed Cevdet Paşa Evrâkı, nr.46'da Ez-Münşeât-ı Ahmed Cevdet, adını taşıyan defterin 42 inci sayfasında müsvedde olarak bulunmaktadır.

II. Abdülhâmid Fatma Aliye'ye yabancı hanım ziyaretçiler geldiğinde saray'a gidip hizmette bulunma şerefini de vermiş, böylece onun daha sonra Nisvân-ı İslâm'da göreceğimiz muhâverelerinin ilk nüveleri oluşmuştur.()

() Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, "Kısım 18, Evrak Nr.553/612, Zarf Nr.93, Karton 38"de yer alan müsvedde de Ahmed Cevdet Paşa, kızı Fatma Aliye Hanım'a "Ecnebler geldiğinde sen de gelir hizmet edersin" iltifâtı dolayısıyla padişaha bir teşekkür yazısı kaleme almıştır. Bu konuyla ilgili olarak ayrıca Mübânât Kütük-
oğlu, "Cevdet Paşa ve Aile İçi Münâsebetleri", Ahmed Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, ~~1986~~ İstanbul 1986, s.219'a bakılabilir.

Fatma Aliye'nin resmî mâhiyetli münâsebetlerinin yanında devrin edebiyatçıları ile de dostlukları olduğundan bahsetmiştik. Bu dostluklar sadece kadın edebiyatçılar ile sınırlı kalmaz. Muallim Naci ile de mektuplaşma şeklinde görülen fikir alışverişini yazarın Fatma Aliye'ye göndermiş olduğu iki küçük mektubundan anlamaktayız:

"İsmetme'âb

Âsâr-ı aliyeleri âlem-i edebiyat için medâr-ı iftihâr oluyor. Bu iftihârdan bendeleri hisse-dâr olmakda bulunduğundan kemâl-i ihtirâm ile arz-ı teşekkürât eylerim". ()

Muallim Naci'nin Fatma Aliye'nin edebî faaliyetini takdir ve tebrik eden bu kısa yazısının yanında, ikinci olarak kaleme almış olduğu iki sayfalık mektubunda ise yazarın "Terbiye-i benât" genç kızların terbiyesi hakkındaki fikirleriyle iştirâk edilerek, haklılığı savunulmaktadır. ()

() Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrâkı, nr459 ;
Muallim Naci imzalı bir sayfalık mektup.

() Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrâkı, nr458 ;
Muallim Naci imzalı iki sayfalık mektup.

Fatma Aliye şöhreti yurt dışına da taşmış bir hanım edîbimizdir. Bu münâsebetle, Şehbâl Mecmuası Türklere karşı samimi hisler besleyen Piyer Loti hakkında devrin münevverlerinden fikir mütâlaası isteyen bir anket sorusu hazırlamıştır. İşte kendisine soru yöneltilenlerden birisi de Fatma Aliye Hanım'dır. O, kaleme almış olduğu yazıda ankete şöyle cevap verir:

"İnsanların bazıları hayât-ı husûsiden hayât-ı umûniye geçerler ki bu da ulûm ve fûnûnda sâirlerinden temeyyüze olur. Feylesof, âlim, edîb, sanatkâr olan kimselerin nâmları herkes tarafından tanınır. Bunların mümtâza olanları için de hayât-ı tarihî vardır ki işte câvidânîdir!... Onların nâmı ilâ-nihâye yaşar.

Hayât-ı tarihînin de derecâtı vardır. En alî mertebeye vâsıl olanların ebedî olan isimlerine bir de "Büyük" kelimesi ilâve olunur. Piyer Loti'nin âsâr-ı edebîyesi kendisini hayât-tarihîye geçirmiş idi. Bu kere insâniyet hakikat, adalet uğruna fedâkârâne mesâ'isiyle "Büyük Piyer Loti" nâm-ı sermedîsine nâil olmuş, te'âlî-i ma'nevîsi onu taht-ı hakikate âlâ ve tâc-ı fazilette tetvîc eylemişdir. "Yaşasın Büyük Piyer Loti".()

() Fatma Aliye, "Anket Cevâbı" Şehbâl Mecmuası, nr.81, 1 Eylül 1329, s.171

Fatma Aliye'nin samimi hislerle cevap verdiği bu anket sorusundaki tahsînlere Piyer Loti, ona hitâben göndermiş olduğu bir kart ile teşekkür etmiştir.()

Tabii ki Fatma Aliye'nin en çok yazıştığı ve fikir alış-verişinde bulunduğu kimse Ahmed Midhat olmuştur. Her ikisi arasındaki yazışmaları gösteren mektuplar, Fatma Aliye'nin manevi babası ile olan zihnî meşgûliyetini göstermektedir. ()

Hukuk âlimi Esat Efendi'nin Malûmât Mecmuasında yayınlanmış olan Ta'addüd-i Zevcât adlı makalesinde ele aldığı

- () Piyer Loti'nin göndermiş olduğu kart ve zarfı Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakı, nr.470' de gördük. Bu kartın üzerinde her hangi bir tarih yoktur. Ancak, anketin yayınlanmış tarihi "1329/ " olduğundan, cevabın da bu zaman içerisinde gönderildiğini kabul edebiliriz.
- () Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrakları içinde yer alan mektuplar.

birden fazla kadınla evlenme meselesi hakkındaki fikirlerini değerlendirdiği "Ta'addüd-i Zevcâta Zeyl" başlıklı yazısı münâsebeti ile yazar Mahmud Es'ad Efendi ile de mektuplaşmıştır. Mahmud Es'ad, Fatma ~~Aliye~~ Aliye'ye göndermiş olduğu mektubunda bu mesele hakkındaki fikirlerinden bahsetmiştir.
()

Fatma Aliye Hanım, 1914¹⁹¹³⁻¹⁹¹⁴ yılında Dârülfünûn'da yapmış olduğu konuşmalarda millî hislerin ifâdecisi olmuş, Nâkiye Hanım, Nezihe Muhiddin ve Hâlîde Edib hanımlarla sınırlı da olsa dostlukları devam etmiştir. Yazarın bu faaliyetlerinden "Nutukları" dolayısıyla bahsedeceğimizden burada sadece içinde bulunduğu kültür muhiti bakımından işâret etmekle yetinmekteyiz.

() Mahmud Es'ad imzalı mektup (İzmir); Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Evrakları, nr.480,481

IV. FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİ

a) Terçümeleri :

Fatma Aliye Hanım'ın 1892 yılında yazdığı Muhâdarât romanından önce, tercüme ile başlattığı bir yazı hayatı vardır. Muhâdarât Aliye Hanım için zirve kabul edildiğinden, ondan önceki kalem denemelerini bu zirveye geliş seyri içinde hazırlık devri olarak kabul etmekteyiz.

Yazarın hayatından bahsederken belirttiğimiz bir kaç husûsa tekrar değinmek istiyoruz. Fatma Aliye küçüklüğünden beri fransızcaı öğrenmek için hususi bir gayret göstermiştir. Bu gayretini, önceleri bir alfabeyi gizlice alıp okumakla başlatmış, babası Ahmed Cevdet Paşa'nın izninden sonra açıktan açığa devam ettirmiştir. Hatta babası kendisine, İlyas Matar isminde bir gayr-i müslim hoca dahi tutmuştur. Yine bu zaman zarfında babasının vazifesi sebebiyle yaptığı yolculuklarda fransızcasını geliştirmiş, değişik muhitler görmüştür. Türk edebiyatında; Muhayyelât-ı Aziz Efendi, Letâif-i Rivâyât, Hasan Mellah ve Melâton Bey ile Râkım Efendi gibi eserleri okuduktan sonra hususi gayreti ve özellikle Madmazel Alfa vasıtasıyla fransız edebiyatını tanımış, çeşitli romanları okuma imkânına kavuşmuştur. Ayrıca Madmazel Alfa sayesinde Türkçe romanları ona fransızca olarak da anlatarak bu yöndeki kabiliyetini geliştirmiştir. Böylece onda

okuduğu eserleri tercüme etme hevesi doğar. Yine bu sırada, yani 1292 yılında Babasının Yanya seferi ortaya çıkar. Bazı sebeplerden dolayı ailesini yanında götüremez. Bu ayrılığa dayanamayan küçük Aliye'nin babasına Fransızca olarak bir mektup kaleme aldığını görürüz. Babası kızının bu muvaffakiyetini tahsin ve taltif dolu bir cevabî mektupla tebrik eder. Daha sonra annesi ile Yanya'ya babasının yanına giden Fatma Aliye Hanım'ın bu sefer esnâsında ele geçirdiği bir tiyatro eserini tercüme ettiğini görürüz. Bu eser tercüme edildiği halde neşredilmemiştir. Eserin kahramanı Napolyon Bonapart' dır.

Fatma Aliye Hanım evlendikten sonraki bir kaç yıl içinde pek fazla okuma ve yazma imkânı bulamasa da bir süre sonra kocasının Konya'ya görevli olarak gitmesi ile biraz çalışma fırsatı bulur; böylece ilk deneme olarak Eugène Sue'nin "Les Sept Pèchés Capitaux" adlı eserinin "Günür" bölümünü yayınlamak amacı ile tercümeğe başlamıştır. Böyle bir çalışmaya yapmasının sebebini soran kardeşi Emine Semiye'ye (1864-1944) yayınlamak niyetinde olduğunu söylediğinde onun hafif tebessümüne sebep olur. Fatma Aliye Hanım yılmadan bu çalışmasına devam ederken başka bir yazarın da bu eserden "Şikem, perverlik" bölümünü tercüme edip yayınlaması üzerine tamamını da yayınlayacağı düşüncesiyle vazgeçer.

Ahmed Midhat Efendi, Fatma Aliye Hanım'ın hayatını ihtiva eden eserinde, Merâm'ın tercümesine başlayışını şu şekilde anlatmaktadır:

"Nihayet George Ohnet'nin "Volounte" yani "Merâm" serlevhalı romanı gerek hanımın ve gerekse kocasının pek ziyade hoşuna gittiğinden bunun tercümesi için ettiği istîzâna Fâik Paşa tarafından ruy-ı müsaade gösterilmekle tercümeğe başlanılmış... Merâm romanının tercümesi pek hızlı bir başlangıç olduğundan için bu cihetin hikâyesini kalemlerine havale edelim. Yazıyorlar ki:" Fâik Paşa Konya'dan geldikten sonra üç sene sonra idi ki, sıhhatim pek iyi olduğu halde George Ohnet'nin Voluonte'sini okudum. Bu romanı pek beğendim. Emili'nin halini çok takdir ettim. Bunu tercüme etmek hevesine düştüm. Bir gün oturuyor idik. Zevcime "Ah ne olur bunu terceme etsem" dedim. "Haydi tercüme et" dedi. "Neşretmeğe müsaade eder misin?" dedim. "Hay hay!" dedi. Pek sevindim. O hevesle pek çabuk tercüme ediyordum. İki üç formalık kadar bir parçayı tercüme etmiş idim bir gün peder, damadına bir şey söylemek üzere odaya girdi. Odadaki yazıların ne olduğunu sordu. Damadı bir roman tercüme etmekte olduğumu söyledi. Aldı beni bir helecan! Peder "Bakayım, göreyim!" dedi. Kâğıtları alıp odasına götürdü. Bir müddet sonra yine odamıza gelip "~~xxxxxx~~ Aman bu ne ala! Bu kız böyle yazabilirmiş de benim haberim yok imiş ha! Ben şimdiye kadar bu iktidârını nasıl gizledin?" dedi. Ben bu sözün sıhhat ve ciddiyetini anla-

mayarak hayrette kaldım. Kendimde bir ümit var ise fransızcaı iyi anlayabilmekten ibaret idi. Yaptığım tercümenin türkçesini Faik Paşa'nın tashih ve tezyin edeceği ricasında idim. Bunu pedere dahi söyledik. Peder "Sakın ha! Buna el sürülmez" dedi. Kendisinin tashihe inayetini rica tavrıyla yüzüne bakdım. "Bana ça yalvarsan ben de buna kalem karışdırmam " dedi. Tuhaf bir şey! Rüya mı görüyorum diye düşünüyordum. Nihayet romanın tabına karar verilince bir de mukaddime yazılmak lâzım geldi. Bir gece ki saat dörde kadar tercümeyle devam etmiş idim. Mukaddimeyi de düşünmeye başladım. Neresinden başlayacağımı, nasıl başlayacağımı ve ne diyeceğimi düşünüyordum. Zira işte ilk defa oluyor kendi karihamdan bir şey kaleme alıyorum. Şüphesiz kalem, elimde bir saat kadar boş durdu. Önümdeki kâğıt dahi o kadar müddet kalemime muntazır kaldı. Nihâyet cân ü gönülden bir besmele çekip yazmaya başladım. Ne yazdım? Aklıma ne geldi ise yazdım. Meğer iyi yazılan şeyler hep böyle yazılırmış. Ertesi gün yazdığımı pedere gösterdiğimde, tercümeden ziyade buna taaccüb etti. "Bu tercüme değil, te'liftir. Yalnız kitâbet ile olmaz kariha ister. Meğer sende kariha ~~xxx~~ dahi varmış" dedi." () Fatma Aliye Hanım babasından bu övgüleri kazandıktan sonra eserin basılışını da şu satırlarla anlatmaktadır: " Sonra Tercüme olunan

parçalar Ma'arife gitti. Oradan da Kitabçı Kasbar'a verilmiş. Velhâsıl birinci formadan elli nüsha bize geldi. Bu nüshalardan bir kaç tanesini birer zarfa koydular. Üzerlerini bazı gazete idârehanelire ve sâir bir iki zata yazdılar. Bir ~~xxxx~~ zarfın üzerine de "Reisü'l-üdebâ Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine" diye yazdıklarını gördüm. Buna sevin~~xi~~medim desem yalandır. Lakin kendim cesâret edemeyeceğim ~~ixârx~~ âşikâr idi. Bir yandan Merâm'ı tercümede devam ediyordum idim. Der iken Servet gazetesinin ma'hûd bendi görüldü. Merâm'ın dördüncü cüz'ünden sonra Tercümân-ı Hakikat'teki "Bir Edîbe" ünvanlı bend dahi görüldü. Buna bir teşekkür yazmak lâzım geldiğ^{ine}~~ine~~ söylediler ve ta'rîf olarak dahi "Atûfetlû efendim hazretleri" olacağından başka bir şey söylenmeyip kendi karîhama bıraktılar."()

Böylece Fatma Aliye'nin yazdığı şekilde tercüme edilen Merâm, daha önce de söylemiş olduğumuz üzere yazarın bizatihi kendi ismiyle neşredilmemiştir. Muharrire bu kitabını "Bir Edîbe" âbaresini kullanarak neşretmiştir. Yazarın bu isimle neşrettiği eserin muhtevası şudur:

Eserin başında bir dibâce vardır. Yazar dibâce de "Şu

günlerde bazı hanımların da âsâr-ı hamûlesi manzûriyyûnu if-tihâr olmakta ve kendi eserlerini bazı erbâb-ı edeb ve in-şâya tashih ettiklerini ilân ve itirâf etmekte olup...."

"Bu âcize de onların eserlerine iktifâ eden bir yapmağı kurdum. Fransa Meşâhir-i üdebâsından George Ohnet'nin Vo-lounte yani Merâm nam eserini tercümeyle ibtidâ ile ben de erbâb-ı edeb ve inşâdan birisine tashih etmek lüzumunu his-settim. Fakat kalemimden çıktığı gibi neşrini münâsib gör-düm" demektedir. Yine mukaddimesinde eserin kusurlu olup olmamasının mühim olmadığını, maksadının kadınlar âleminde bir yol açmak olduğunu belirtmektedir. ()

Vol^çanté romanının mevzuu çileli bir hayatın tahkiye-sinden ibarettir. Ön plandaki kahramanının seçilmesi zor olan bu eserde, daha fazla Eleni anlatılır. Eleni ile bera-ber faziletli, hüsn-i ahlâk sahibi ve kültürlü Emily vardır. Emily'nin fizikî yapısı pek güzel değildir. Buna mukabil bir senatörün kızıdır. Çevresi geniş ve zengindir. Eleni ise as-len İngiliz asilzadesi olup, fakir ve kimse~~siz~~ düşmüş güzel bir kızıdır.

() George Ohnet, Vol^çanté, Çev.:(Fatma Aliye) Bir Edîbe, Merâm, İstanbul 1307, s.2

Paris'te bulunan Eleni'nin baba dostu Madam Herolt Eleni'yi yanına alır. Madam Herolt'un zevkine düşkün ve iradesine sahip olamayan bir torunu vardır. Torunu Lui ile beraber gezen arkadaşı Dozat'da aslen İngilizdir. Bunlar sık sık Herolt'un oteline uğrarlar. Eleni buraya geldikten sonra daha sık uğramağa başlarlar. "kisi de Eleni'ye aşık olur. Emily de Dozat'a aşıktır. Fakat aşkına mukabele göremez. Eleni ise bu iki aşıktan, veli-i nimeti olan Madam Harolt'un hatırı için Lui'yi inkihâb eder. Fakat, Lui fitnekâr ve fetan olan Diano ile karısını aldatır. Eleni'ye olan aşkını yitirmeyen Dozat, Lui'ye düşmandır. Hatta bu gayr-i meşrû muşakayı bahane ile Eleni'ye ilân-ı aşk eder. Eleni gayet namuslu ve iffetli bir kızdır. Dozat'ı tahkirle reddeder. Fakat Dozat, Eleni'ye malik olabilmek için her türlü tedbire başvurur. Nihayet bir akşam kaçırmaya yeltenince kocası Lui buna tahammül edemez, Dozat'ı düelloya çağırır. Düelloda Eleni'ye olan sevgisinden dolayı Lui'yi omuzundan yaralayan Dozat, bir mektupla Lui'yi kasden öldürmediğini ifade eder. Lui omuzundaki yara ile üç hafta yattıktan sonra, yaptıklarına pişman olmuş bir surette ailesine döner. Dozat ise, Eleni'ye olan aşkıyla beraber ölür.

George Ohnet(1848-1918) özellikle Tanzimat döneminde edebiyatımızda çok sevilmiş, romantik ekolden bir Fransız romancısıdır. Onun dilimize çevrilmiş eserlerinden bazıları

sunlardır: Tercüme edeni belli olmayan: Seri Panin(1885); Bogos:Son Aşk(1887); Ahmet İhsan Tokgöz: Demirhane Müdürü (1887), Kuvamör Kadınları(1888), Kontes Sara(1889), Hırsız Kadın(1890), Fatma Aliye(Bir Kadın),Meram(1889), Mahmut Sâdik, Çeyizsiz Kız(1890); Muzaffer Gıyasettin,Nesis(1890); Suziş (1891) ; Leskovikli Hayrettin,Sevda yahud Kuğu Nağmesi(1891) Tefrik,Piyer'in Ruhü(1894).()

Böylece Fatma Aliye'nin devrinde çok sevilen bir Fransız romancısının eserini Paris'deki 1888'deki baskısından hemen bir yıl sonra (1889) da tercüme ederek neşrettiğini görüyoruz.

Fatma Aliye Hanım bu tercüme ile büyük bir şöhret kazanmıştır. Ancak bu şöhretin sebebi, tercümenin fevkalâdeliğinden ziyâde, müterciminin bir kadın olmasındandır. Yazar Merâm'dan sonra te'lif eserler neşretmeğe başlamasına mukâbil tercümeden tamamiyle vazgeçmemiştir. Genellikle terbiye üzerine yazılmış olan bu kısa tercümeler beş tanedir. Hepsisi Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yayınlanmıştır.

() Mustafa Nihad Özön, Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul 1941, Maarif Matbaası, s.228

Adı geçen gazetede "Bir prensese tedrîs-i ulûm" başlığı ile neşredilen yazılar, Alman Filozofu Ayler'in talebesi ve Prusya kralının yeğeni Prenses Danhalet Desko'ya () yazmış olduğu mektupların tercümesidir. Bu tercüme mektupların bir özelliği de Fatma Aliye Hanım'ın ilk defa adını bu mektuplar vasıtası ile açıklamış olmasıdır. İlk mektup 4 Eylül 1306/16 Eylül 1890 tarihinde neşredilmiş ve yazar burada "Mütercime-i Merâm Aliye " ~~XXXXX~~ imzasını kullanmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın Tercümân-ı Hakikat gazetesinde neşredilmiş tercüme yazıları şunlardır:

I. Mütercime-i Merâm Aliye, "Bir Prensese Tedrîs-i Ulûm", Tercümân-ı Hakikat, nr.3654, 4 Eylül 1306/16 Eylül 1890, s.7

II. Mütercime-i Merâm Aliye, "Ayler'in Prensese Üçüncü Mektûbu", Tercümân-ı Hakikat, nr.3656, 6 Eylül 1306/18 Eylül 1890, s.7

() Bahsi geçen isimler metinde şu şekilde kayıtlıdır:

" Tercümân-ı Hakikat " ve " Danhalet Desko - Danhalet Desko " .

III. Aliye, "Mevadd-ı Fenniye: Ayler'in Prensese Birinci Mektûbu" Tercümân-ı Hakikat, nr. 3664, 15 Eylül 1306/27 Eylül 1890, s.5

IV. Aliye, "Sür'at: Ayler'in Prensese İkinci Mektûbu" Tercümân-ı Hakikat, nr.3672, 25 Eylül 1306/7 Teşrinievvel 1890, s.6

V. Fatma Aliye, "Sür'at: Ayler'in Prensese Üçüncü Mektûbu" Tercümân-ı Hakikat, nr.3673, 26 Eylül 1306/8 Teşrinievvel 1890, s.7

Fatma Aliye Hanım'ın tercüme metodu olarak Ahmed Midhat'ı kendisine örnek aldığını görmekteyiz. Yazar, Ahmed Midhat'a göndermiş olduğu bir mektupta bu konudan şöyle bahsetmektedir:

".... İlcâ'at-ı beşeriyetdendir ki insan bir şeye ibtidâr eyleyeceği vakit o şeyin en âlâsını taklîd eder. Ama onun gibi olur mu? Hayır! Lakin hiç olmazsa biraz benzemesi arzûsunda bulunur. Ey üstâd! Tercüme husûsunda ben de sizi taklîd eyledim. Yani fransızcadan harfliyyen tercüme lisânımızın şîvesine asla uymadığı gibi pek de soğuk olduğunu gördüğümden elimden geldiği kadar hülâsa vechile lisân-ı osmâniye muvaffık sûrette tahrîre çalışıyorum. Tercümeye kalkışmadan akdem pek çok tercüme edilmiş eserler mütâlâ'a eyle-

diğim gibi fenâ yazılanları da canım sıkılmaksızın okudum. Zirâ güzel yazılanlardan müstefîd ve hisse-mend olmak ve fenâ yazılanlardan da hata ve noksanlarını görerek kendiminkileri düzeltmek için fâide-i isti'mâli masâdile okudum. Şu halde ikisi ortası bir şey husûle getirebilirim ümidile âlem-i neşriyâtta bir eser ibrâzına cesâret eyledim ki bana bu gayreti veren de ümididir."()

İsimlerini zikrettiğimiz eser ve yazıların dışında Fatma Aliye Hanım'ın tercüme ettiğix ileri sürülen bir eser daha vardır. ~~Av~~ Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir:

"Aliye Hanım'ın diğeri bir eseri Victor Hugo'nun Notre-Dame de Paris" adlı eserinden adaptasyon yoluyla Türkçeye çevirdiği Garib Nine'dir".()

- () Mitercime-i Merâm, "Varaka-i Mahsûsa: Ahmed Midhat Efendi Hazretlerine" Tercümân-ı Hakikat, nr.3519, 8 Receb 1307/16 Şubat 1305/28 Şubat 1890, s.1/5
- () Nihad Sâmi Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, c.II s.993

Yaptığımız araştırmada verilen bu bilginin doğru olmadığını g6rdük. Bu eser "Mütercimesi: Azize Hanım" imzası ile 1292/ tarihinde "Basîret Matbaasında" 66 sayfa olarak basılmıştır. Garip Nine adlı eserden, Dr. Müjgân Cunbur da Türk Kadın Yazarlarının Eserleri () adlı çalışmasında bahsetmekte, yukarıda vermiş olduğumuz bilgiyi doğrulamaktadır. Ayrıca eserin, Taksim Atatürk Kitaplığında bulunan nüshasında da biraz önce vermiş olduğumuz bilgiler mevcut olduğundan Nihad Sâmi Banarlı'nın verdiği bilginin bu esere atfen yanlış olarak verildiği hükmüne varmaktayız. Yapmış olduğumuz araştırma sırasında elimize geçen vesikalarda da böyle bir tercümenin varlığından hiç bahsedilmemiş olması, biraz önce vermiş olduğumuz hükmü güçlendirmektedir.()

Böylece Fatma Aliye Hanım'ın tercüme faaliyetinin yukarıda isimlerini sıralamış olduğumuz eser ve yazılarla sınırlı kaldığını söyleyebilmekteyiz.

-
- () Dr.Müjgân Cunbur, Türk Kadın Yazarların Eserleri(Bibliyografya 1928-1955),Kadının Sosyal Hayatını Tetkik Kurumu Yayınları:Sayı 3, , Son Havadis Matbaası,s.15
- () Azize Hanım(Mütercimesi), Garip Nine, Basiret Matbaası, 1292, 66s. : Taksim Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet Kitapları K.330
- () Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları ve

- İlk Türk Kadın Yardım Cemiyetinin Kuruluşu Olması
ve Bu Yöndeki Faaliyetleri:

Fatma Aliye Hanım sadece eserleri ile değil, toplumsal faaliyetleri ile de dikkati çekmiştir. Böylece kadınların cemiyet içinde hakları olan mevki almalarında öncülük etmiştir. O, 1897 Türk -Yunan Harbi sırasında şehit olanların aileleriyle, gazilere ve ailelerine yardım maksadıyla "Cemiyet-i İmdâdiye" adında tamamiyle kadınlardan müteşekkil bir dernek kurmuştur. Kadınlar tarafından kurulmuş bu ilk resmî cemiyet, () gazilere çamaşır ve ihtiyaç maddeleri te-

() Kadınların savaş esnâsında orduya yardımda bulunmak için para toplama ve giyecek temin etme şeklindeki faaliyetleri çok eskiden beri devam eden bir gelenektir. Ordu millet şeklinde gelişmiş Türk milletinin tarihinde önemli izler bırakmış olan 1853-1856 Kırım Savaşı'nın manzûm tarihi olan "Hayrâbât" isimli eserde de akseden bu yardımlaşma şuurunun gelenek halini aldığını ^{adı geçen} ~~bu~~ kaynaktan takib edebilmekteyiz:

"Filibe'de Zehra adında bir kadın, bütün malını satarak orduya bağışladı. Kendisi asker ~~kısm~~ tedârik edip, onlara elbise, silah ve at temin etti. Altışar aylık yolluklarını peşin verdi. Oğlunu da askere yolladı. Onun yaptıklarına erkekler gıpta ederdi.; Serdârın hanımı iki çift tûvânâ at verdi. askerin, kışın giymesi için iki bin çerkes işi hırka yapıp bütün kadınları harekete geçirdi". Salih Hayri (Haz.: Yrd. Doç. Dr. Necat Birinci), Kırım Zafernâmesi (Hayrâbât), Kültür Bak. Yay.

min etmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın başkanlık ettiği bu cemiyet faaliyetlerini de onun evinde devam ettirmiştir. Toplanan bağışların listesi Tercümân-ı Hakikat gazetesinde yayınlanmıştır. Adı geçen gazetede yer alan bir yazıda bu faaliyetten ilk defa şöyle bahsedilmektedir:

" Hediye-i Şitâiye

Nisvân-ı Osmaniyenin takdîr-i hidemât-ı vatan-perverânesi zımnında hanımefendilerden müteşekkil Cemiyet-i İmdâdiye'nin teşebbüsâtını ber-veche-i âtî yazıyoruz:

Yemen vali mu'âvini Receb Bey'in haremâ ve hemşiresi hanımefendiler tarafından 144 aded elvân tüylü fanila 110 çift yün çorap Cemiyet-i İmdâdiye'ye teslim olunmuştur.

Cemiyet-i İmdâdiye âzâsından yirmi dört hanım Teşrinisaninin yirmi ikinci Cumartesi günü Fatma Aliye Hanımefendi'nin hânesinde ictimâ ederek o güne kadar toplanmış olan 224,29 Kuruş ile seriyen eşyâ tedârîki husûsunu müzâkere eylemişlerdir. Âzâdan iâne toplamak Müşîr Âdem Paşa haremâ hanımefendi, Hacı Vesîm Paşa kerîmesi Sâime, Ahmed Ubûd Efendi haremî Besîme, merhûm Zeki Paşa kerîmeleri Besîme, Âdîle, Tevfik Âmir Bey haremî Münevver, zâde müteveffa Agop Efendi haremî Elîze, zâde Aram Bey haremî Lusi, Düzzâde Edgar Bey haremî, Kaymakam Fâzıl Bey haremî

Muhsine, Doktor Rifat Bey haremi Muhterem Hanımlar ile zâde Madam Terziyan hesâblarını ibrâz eylemişlerdir. Âzânın cümlesi okuyup yazan ve hesâb bilen ve ekser elsine-i ecnebiyeye dahi vâkıf bulunan hanımlardan mürekkebdir. Âzâların evvelce çarşı pazar ve imâlâthânelerin eşyalarını mu'ayene eylemiş olduklarından her biri mübâya'a olunacak malın cins ve fiyatı hakkında fikrini söylemiş yüz paralık yün çorabın pek dayanıksız pek seyrek bulunması cihetiyle çorapların üç buçuk kuruşludan mübâya'ası tensîb olunmuş ve beher takımı astarlı aba mintân iyi cinsin amerikandan don gönlek yün çoraptan ibâret olacak çamaşırın inhzârına karar verilmişdir.

Osmanlı hanımlarının şu ciddi teşebbüslerini bir daha tebrik ederiz".()

Yardım maksadı ile toplanan bağışları gösteren evraklar ve listeler, Fatma Aliye Hanım Evrakları içinde bulunmaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre epeyce fazla miktarda top-

() "Hediye-i Şitâiye" Tercümân-ı Hakikat, 27 Teşrinisani 1317 s.4; ayrıca bak. Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları, nr.542

lanan bağışlar münâsebeti() ile II. Abdülhamid tarafından Fatma Aliye Hanım'a 18 Muharrem 1317/29 Mayıs 1899 tarihinde bir berat verilir.() Hanımlara Mahsûs Gazete'nin "Tevcihât" sütûnunda belirtildiğine göre bu çalışmalarından dolayı "İkinci Rütbeden Şevkat Nişan-ı Hümâyûnu" ihsân buyurulduğu haber verilmiştir.()

Fatma Aliye'nin sosyal faaliyetleri sadece "Cemiyet-i İmdâdiye" ile sınırlı kalmaz. O, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin de faal üyelerindedir. Trablusgarb ve Balkan Harbi'nde şehit olanların aileleriyle malûller ve aileleri için yardım toplanmasında da çalışır.() Cemiyet ~~kehdisine~~

-
- () Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları, nr.539,540,541,543,544,545,546,131,149,150 ve 161
- () Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları, 21 no'lu büyük zarf, 9 no'lu belge.
- () "Tevcihât" Hanımlara Mahsûs Gazete,nr.192, 1 Kanunievvel 1314, s.1
- () Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkez-i Umûmisi' nin Fatma Aliye'ye göndermiş olduğu mektup(29 Teşrinisani 1322), Taksim Atatürk Kitaplığı,Fatma Aliye Hanım Evrakları, nr. 18 no'lu büyük zarf, 6 no'lu mektup

Fatma Aliye ayrıca Hilâl-i Ahmer'in çalışmalarını ve askerler üzerindeki manevi tesirini gösteren bir de makale kaleme alarak Servet-i Fünûn mecmuasında neşreder. () Bütün bu çalışmalarından dolası Cemiyet kendisine 19 Zilhicce 1337 28 Ekim 1915 tarihinde gümüş bir madalya verir. () Fatma Aliye Hanım bu yıllar içinde "Müdâfaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Hey'eti"nin üyesi durumundadır. Balkan Harbi karşısında bir yardım cemiyeti olarak, 1913 yılında kurulmuş olan bu dernek 26 Kânun-ı Sâni (8 Şubat) ve 2 Şubat(15 Şubat) tarihlerinde Dârülfünûn'da yaptığı toplantılarda, Osmanlı kadınlarının topluca sesini duyurmuş ve usta kadın konuş-

-
- () Fatma Aliye, "Hilâl" Servet-i Fünûn Mecmuası, nr.1251, 14 Mayıs 1331/13 Receb 1333/1914, s.34-35
- () Taksim Atatürk Kitaplığı, Fatma Aliye Hanım Evrakları, 21 no'lu büyük zarf, 10 no'lu belge.

100

macıların ortaya çıkmalarını sağlamıştır. Prenses Nimet, Nâzime Sultan, Fatma Aliye, Gülsüm Kemalova, Fehime Nüzhet, Nâkiye(Elgün),Nâciye, Halide Edib, Selma(bint¹Seyfi),Nigâr (bint-i Osman), Huriye Baha, İhsân Râif, Nezihe Muhyiddin gibi devrin ünlü kadın konuşmacılarının katıldıkları toplantılarda orduya yardım olmak üzere kürkler, pırlantalar hibe edilmiştir.

Alınan kararlar, orduya "Osmanlı kadınları adına" telgraf çekilmiş, Hindistan ve Rusya kadınları yardıma çağırılmıştır.()

Bu tarihten sonra Fatma Aliye'nin bu tip faaliyetleri hakkında bilgi veren herhangi bir kaynak bulunmadığından, yazarın sosyal şahadaki yardım işlerinin bahsedilenlerle sınırlı kaldığını sanıyoruz.

() Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasal Partiler,II. Mesrûtiyet Dönemi,c.I, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s.481 ; Đârülfünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimâları, İstanbul 1328,s.5; Rûşen Zeki, "Bizde Hareket-i Nisvân", Nevsâl-i Millî, İstanbul 1336, s.344-345

101

- Yazı Hayatı :

Bizde ilk geniş kültüre; Şark ve Garb kültürüne sahip olarak ortaya çıkan, matbuatta çeşitli makaleler, tercüme ve te'lif eserler neşretmiş olan Fatma Aliye Hanım yazı ~~hayatı~~ yazmaya nasıl heves etmiştir? Bu sorunun cevabını Fatma Aliye'nin Ahmed Midhat'ın Kırk Anbar'daki makaleleri okuyup, bunlar üzerinde fikirler yürütmeye başlamasında buluruz. O sıralarda on beş, on altı yaşlarında olan Fatma Aliye'nin, Ahmed Midhat'a Kırk Anbar'daki "Aşk" başlıklı yazısı dolayısıyla, kadın ve genç kızlarda kulaktan dolma, koca karı bilgilerine dayalı sözlerle aşk üzerinde kanâat sahibi olmalarını tenkid eden mektuplar gönderdiği ve Ahmed Midhat'ın da onunla bu konuda fikir alışverişine giriştiği görülür. O sıralarda kadınların roman okumasını zararlı gören bir takım makalelerin gazetelerde yayınlanması üzerine kaleme almış olduğu bu yazıda Fatma Aliye, Madmazel Alfa'nın da roman okuduğunu, ancak yaşı yirmiye geçmesine mukâbil, aşk konusunda yanlış fikirlere sahip olmadığını, dolayısıyla cahil yaşlı kadınların bu konuda söylemiş olduğu boş sözlerin daha büyük bir tehlike yarattığını Ahmed Midhat'a yazarak onun dikkatini çekmiştir.()

Böylece Fatma Aliye'nin ilk yazı faaliyetinin Kırk Anbar'daki makaleler vesilesi ile başladığına hükmedebiliriz. Ancak yazar, bundan önce Fransızca öğrenirken bir çok küçük tercüme yapılarak da çalışmıştır. Yazarın, tercümelerini konu alan bölümde ele alacağımız üzere bu kısımda sadece zikretmeyi kâfi görüyoruz.

Fatma Aliye'nin basılmış ilk eseri, George Ohnet'den Merâm adı ile R.27 Ocak 1305/M.8 Şubat 1890'da çevrilen Volonté adlı roman tercümesidir. Bu eser Fatma Aliye'nin neşriyat âleminde görülen ilk çalışmasıdır. Ancak Fatma Aliye, adı geçen eserde hakiki ismini yerine takma bir ad kullanmıştır: "Bir Kadın". Eserin neşrini müteakib toplumda bu eserin bir kadın tarafından tercüme edilemeyeceği inancı doğar. Önce Servet gazetesinde, bir kaç gün sonra da Tercümân-ı Hakikat'te Ahmed Midhat, "Bir Edîbe" başlıklı yazısında eser ve mütercimesi hakkında fikirlerini öne sürmüştür. ()

Fatma Aliye Hanım'ın bir süre ismini saklaması da bu alâkayı arttırmış ve bazı kimseler Merâm'ın bir hanım eseri olduğuna inanmamışlardır. Ahmed Midhat, bu günleri şöyle anlatır:

() "Yeni Kitaplar: Merâm", Servet Gazetesi, nr.560, 12 Şubat 1890/31 Kanunısanı 1305, s.2; Ahmed Midhat, "Mütercime-i Merâm: Bir Edîbe", Tercümân-ı Hakikat, nr.3516ş 25 Şubat 1890, s.3

"

Kariîn-i Kirâma

George Ohnet'nin "Volonté" nam romanını "Merâm" ser-nâmesiyle geçen sene bir kadının Osmanlıcaya tercüme etmeğe başlaması, te'lif ve tercüme âleminde bîr vak'ayı müstaki-le ve mühimme sûretini almıştı. Ekseriya ümid ve intizârı-mızın fevkinde bir şey görünce evvel-be-evvel bir hiss-i istib'adkârâneye kapılarak hakkı teslime yanaşmamak istidâ-dını gösteriyoruz. Hele şu istidâd, cümleden ziyâde Volunte nin bir kadın tarafından tercüme edilmiş olması cihetinde kendisini meydana koymuştu, bazılarımız:

- Canım bizde fransızca'yı bu kadar anlayabilecek kadın var mıdır?

diye, bu cihetten bir vukûfsuzluğun sevkine mağlûb oluver-mişti. Tahattur edilmemişti ki nisvân-ı osmâniyemiz meyhâ-nında fransızca'yı yalnız bir roman tercüme ~~karak~~ edebile-cek kadar anlayan değil, bir fransız kadar bilen kadınlar bile nevâdirden değildir, bazılarımız ise:

- Canım bu ~~ş~~ şîve-i ifâde hiç de kadın ifâdesine ben-zemiyor, pek merdânedir:

diye, bu cihetten o vukûfsuzluk sevkine mağlûb oluver-mişti. Kezâlik bunlar dahi tahattur edememişlerdi ki maarif-i osmâniyemizin sâye-i terakkisinde bizde dahi erkekler kadar, fakat haydi biraz kibr-i merdânemizi kıralım da daha doğrusu-nu söyleyelim: Erkeklerden bile iyi yazabilecek kadınlar hiç

nevâdirden değildir.

İnsanı bir çok mesâilde türlü türlü hatalara düçar eden şey hep o vukûfsuzluk beliyesi olduğundan ve vukûfsuzluğun istidâd-ı sâikası ise aleyhi olan şeylerin ehemmiyeti derecesinde bir — tabîî olup bir kadının fransızca romanları anlayabilecek kadar lisân-âşinâ ve böyle pek dürüst yazacak derecelerde kendi lisân-ı osmânîsine vâkıf olabilmesi ve bâhusus romanlar: Haniyâ mütefekkir geçinen bin ukalânın düçar-ı ta'n ve teşnî olan romanlarla iştigâl eylemesi ise bütün bütün nadide ve nâşenide bir şey olmak üzere telâkki edildiğinden mehâfil-i müellifîn ve muharririnde şu Merâm romanı ve onun mütercâmesi elsine ve efkârı işgâl ve it'âba başlamıştı. O kadar mülâhazar der-meyân olunmuştu ki kadınların roman gibi birçok yerlerde muhcûbiyet-i nisvâniye ile tevfiik kabul edemeyen şeylerle iştigâline âdet-i Osmâniyemizin aslâ müsaadesi olamayacağından George Ohnet'nin Volounte sini tercüme eden zâtın bir kadın olmayıp mutlaka bir erkek olduğu halde mücerred, halkın fikr-i tecessüsünü ikâz için bir kadın imzasını vaz^c eylemiş olduğuna kadar da hükümler verilmişti.

Bazıları, bazılarını nâkıs olan bunca mülâhazar, hükümler meyânında bizim âcizâne keşfimizin bizi aldatmamış olduğunı der-meyân edersek lâyuhuhitîlik derecesinde bir dâvâya kıyâmla ithâm olunmayız ya? Bir rub asırlık san'atimiz

bizim için eşref-i muvaffakiyâtın olmak üzere bazı muhadde-
 râât-ı osmâniyenin tabakât-ı maarif-i şettâdan hangi merâtibe
 kadar varmış olduklarını bize keşfettirmiş bulunduğundan Vo-
 lounte tercümesinin daha ilk cüzlerini gördüğümüz zaman bu
 kudretin bir osmanlı hanımı için inanılmayacak derecelerde
 fevkalâde bir kudret olmadığı, ilk müşahedelerimiz sırasına
 geçmişti. Nefsimize derece-i itimadımız ta'yîb buyurulmaya-
 cak kadar mürüvvetli olan karilerimize şunu da söyleyebil-
 riz ki muhadderât-ı Osmaniye meyânında şu tercümenin daha
 ziyâdesine muktedir olanları da bulunduğu gibi hatta müter-
 cime-i Merâm'ın kendisi de şu eser-i mütercemden daha büyük
 âsârı tercümeye de te'lîfe de muktedir olduğunu ve bu ter-
 cüme kendisindeki kudretle mütenâsib bile olmadığını kestir-
 miştik. Bu keşfimizi kerâmet derecesinde bir kudret-i hâri-
 kulâdeye haml etmeyiniz. Mütercem romanlarımız pek çoktur,
 vukûf ve iktidâr sahibi olan bir adam bunları okur ve asılla-
 rıyla mukâyese ederse, mütercimin derece-i vukûf ve ikti-
 dârını da pek kolay anlar. Zirâ roman tercüme edebilmek için
 yalnız lisan bilmek kâfi değildir. Hele bildiği lisanı keli-
 mâtın yüzde otuz kadarını lûgat kitaplarından aramağa muhtac
 olacak derecelerde bilmek hiç kâfi değildir ya? Fakat lisanı
 gereği gibi bilse dahi okuduğu romanın hangi âlemlerde güzâr
 eylediğini ve o âlemlerin Avrupacasıyla bizcesi arasında ne
 fark bulunduğunu takdîr edebilecek kadar erbâb-ı vukûf ve
 dânişden de olmadığı sûrette tercüme eylediği roman lezzetle
 değil, nefretle bile okunmağa lââyık görülemez. İmdi George

Ohnet'nin eserini lisan-ı osmânîye behakk nakleden bir zâtı gürünce onu kâmuslar yardımıyla roman tercüme eden acezeye kıyâs edip o noktada kalmak yirmi yirmi beş yıllık bir romancı için kâbil olur mu?

Nazar-ı mütâlâamızdan geçen ilk cüzlêrin bizi ikâz ve tenbihi üzerine tercüme-i Merâm hakkında Tercümân-ı Hakikat'imize yazdığımız fıkralarda hakikat-ı mütâlâamızı dosdoğruca tercüme ve tahrir etmiştik. İyi olsun kötü olsun âsâr-ı kâlemiye himmetkârânı için muvâfık teşvikâtta bulunmak öteden beri hiç ayrılmamış olduğumuz meslek iktizâsından bulunduğu halde tercüme-i Merâm hususunda bir de sâhibe-i himmetin istihkâkı bizi daha muhik ve dikkatli davranmağa mecbûr eylemişdi. Rûfekâmızdan bazıları bu mes'eleyi başka bir nokta-i nazardan telâkki ederek târizgûna mülâhazâtta buldukları halde bizim onlarla ittihad edememekliğimiz canlarını sıkışmış idiyse de biz yine kendi muhtariyetimizi muhafazada sebât göstermiş ve hatta osmanlılığımız şanınca bize böyle bir mütercimeyi de çok görmek isteyenlere bir dereceye kadar gücenmiştik bile!

Bir de bu sırada "Mütercime-i Merâm" imzasıyla bir tezkire-i husûsiye almayalım mı? Güya Tercüman-ı Hakikat Merâm hakkında himayetkârâne bir hizmette bulunmuş imiş gibi gayet nâzikâne teşekkürâtla memlû! "Himâye" mi? Hayır

efendim hayır! Tevâzuun bu derecesine mahal yok, biz vazife-mizi ifâdan, hakkı söylemekten başka bir şey yapmadık. Mütercime-i Merâm, mücerred, nezâket göstermek için böyle yapmış. Hâlâ kendisinin kim olduğunu tanımadığımız, bilmediğimiz halde yine Mütercime-i Merâm nam-ı mechûlüne olarak yazdığımız cevapta buralar nı arz ve ifhâm eyledikten maadâ şu ilk gayretinden istidlâlimize göre kendisinden daha büyük muvaffakiyetlere bile intizârımızı dahi beyân eyledik. Nihâyet yine kendi lutuf ve inâyetleriyle anladık ve herkes dahi anladı ki bu mütercime-i mahcûbe fazl ve irfanı şöhretgîr-i cihan ve behak üstad-ı osmâniyân olan devletli Cevdet Paşa Hazretleri'nin kerime-i fâzılaları iffetli Hatma Aliye Hanımefendi Hazretleriymişler.

Yek-diğerini nâkız olan bunca mülâhazalar, hükümler meyânında keşf-i âczânemizin bizi aldatmamış olduğunu beyân eylemedik mi? Gariptir ki mütercûme-i Merâm'ın hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi mehâfil-i mütercimîn ve müellifinde bir çok mülâhazalar, hükümler yek-diğerini nakz edegitmişler ve yine bizim keşfiyât-ı âcizânemiz bizi irşâdda devam edegitmiştir. Zirâ mütercimenin hüviyeti tahakkuk eyledikten sonra dahi bir takımları:

- Ha! Şimdi anlaşıldı. Bu kudret bir hanımefendide bulunabilir mi? İşin içinde Sedâd Beyefendi bulunmayınca Volunte tercüme olunabilir mi?

demişler ve bir takımı ise Cevdet Paşa Hazretlerinin ferzend-i maarifmendleri saadetli Ali Sedâd Beyefendi Hazretleri'ni dahi bu iş için kâfi addetmeyerek:

- Yok a canım yok! Bu tercümede eser-i hâme-i Ahmed Cevdet bile misk gibi râyihapâş-ı letâfet oluyor!

tarzında zerâfet-fürûşluklarda bulunmuşlardır. Erbâb-ı dikkat ashâb-ı âsârın kâffesini sencide-i mizâna takdir eylemiştirlerdir. Cevdet yerine Sedâd'ı koymak veyâhût Fatma Aliye'yi bunlara katmak birçok cevâhir-i marifeti mezc ile, meydana bir halita çıkarmak demek olur ki o halita dahi hiç bir şeye benzemez. Bu kân-ı mârifetin madencileri meyânında hayli kazma kürek sallamış olmak hasebiyle artık amele-i emekdârını a'dadına girmiş olduğumuzdan biz zihnimizi bu hatâdan dahi vikâyeye muvaffak olabildik. Bir çok tezâkir-i husûsiye ile Fatma ~~â~~ -i fâzılayı cesaretlendirmeğe gayret eyledik ki o gayretin mahsûlleri dahi terbiye-i etfâle ve imlâ mebâhisine veâireye dâir yazdığı ve Tercüman-ı Hakikat'imize derc ettirdiği mektuplar sûretinde iktitâf olduğu misillû hele "Nisvân-ı İslâm" Semere-i velilesi bağ-ı maarif-i osmâniyenin yar ve ağıyâra ağızlarının suyunu akıtıracak bir şehd-i fâiki hükmünü almıştır.

Bu zamanâ kadar da diğer cihetten daha bir çok hakâyık meydana çıkmıştır. Sahâyif-i matbuâta giren sözlerden m

maada muhâverât ve muhâdarât yollu edilen itiraflardan da meydana çıkmış ve artık cümleyi iknâ ve tatmin eylemiştir ki Cevdet Paşa Hazretleri kerîme-i muhteremlerine bu yoldaki âsâr-ı kalemiye ile iştigâl ruhsatını vermekle beraber kendileri tabakât-ı maarifin daha âlîlerinde müşâhedât ve tetebbuâtla iştigâl ederek Avrupa medeniyet ve maarffiyle Osmanlı medeniyet ve maarifi gibi iki okyanus-ı gayrimütenâhinin mecmû'u hükmünde olan ~~xxxx~~ bu tarz edebiyat nazar-ı rağbetlerinden ba'iddir. Sêdâd Beyefendi Hazretleri işe ulûm-ı sabite ve ciddiyeye hasr-ı iştigâl buyurarak hemşire-i fâzılalarını da o ciddiyâtla müstegil görmeği yalnız edğbiyatla, hikemiyatla müstegil görmeğe tercih buyurmaktadırlar. Binaenaleyh Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri kendi âsâr-ı kalemiyelerinde hiç bir tarafın muâvenet ve irşâdına muhtac olmayabilecek bir üstadzâde olmak üzere yaratılmıştır." ()

Bu eserin bir kadın tarafından yazılamayacağına dâîr olan iddialarda, eserin Ahmed Midhat tarafından tashih edildiğinin ~~xxxx~~ şeklinde de iddialar ortaya atılmıştır. () Hatta Ahmed Midhat'ın yazdığına göre Ahmed Cevdet Paşa dahi bundan şüphelenerek, yazardan bunu sormuştur:

Ahmed Midhat, "Kariîn-i Kirâma", Fatma Aliye, Muhâdarât, İstanbul 1309, Matbaa-i Ebuzziya, s.1-13

() Ahmed Midhat, Fatma Aliye Hanım yâhud Bir Muharrire-i

Osmanîvenin Nes'eti, ~~xxxx~~ s.176-178

" Binâenaleyh Merâm romanı tercüme olunduğu ve onu müte'âkıben peyder pey neşr olunan şeyler yazıldığı vakit Cevdet Paşa merhûm bir zamana kadar kızının bu iktidârını yine teslîm edemeyerek Aliye Hanım efendiye hangi taraftan ne yolda mu'âvenet edildiğini uzun uzadıya düşünmüş bulduklarını dahi bize söylemişlerdir. Hatta bir gün:

- Aliye'nin yazdıklarını tashîh eden siz olmazdahi hatırımdan geçmemiş değildir.

dediklerinden tarafımızdan dahi şu yolda mukâbele olunmuş idi ki:

- Merâm romanının tercümesini bendeniz tab'ından sonra gördüm. Siz müsveddesini görmüşsünüz. Binâenaleyh gerek ben gerek sâir kimseler tashîh ehemmiyetini zât-ı âliniz için hâsıl eylemişler idik. Ondan sonra Tercümân-ı Hakikat'e dâhil olan âsârın taraf-ı âcizânemizden tashîhini sûret-i musîrânede ricâ ediyorlar ise de itirâfa mecbûrum ki pek de kalem karıştıracak yeri bulunmuyor idi." ()

Merâm adlı roman tercümesi ile ve müsteâr isimle giriştiği yazı faaliyetine Fatma Aliye Hanım, Tercümân-ı Hakikat'te yayınladığı yazılarda ~~yıxıx~~ yedi ayı boyunca yine bu imza ile devam etmiştir. Mektup şeklinde kaleme alınan bu makalelerin büyük bir kısmı Tercüman-ı Hakikat'te neşredilmesine mukâbil yalnızca bir tanesi Ahmed Midhat'ın

"Musâhebât-ı Leyliye" adlı eseri arasında yayınlanmıştır.()

Fatma Aliye'nin "Bir Kadın, Mütercime-i Merâm" imzâ-larını kullandığı yedi ay boyunca yayınladığı ilk te'lif ^{eseri} ~~Mütercimesi~~ ise Ahmed Midhat ile birlikte neşretmiş oldukları Hayâl ve Hakikât isimli romandır. Bu eser, yazarın makale-lerden sonra roman nev'inde yapmış olduğu ilk tecrübe olarak kabul edilmektedir. Romanın "Vedâd" isimli kısmını "Bir Kadın" imzası ile önce Tercümân-ı Hakikat gazetesinde 1891 yılında tefrika etmiş, daha sonra Ahmed Midhat ile birlikte bir bütün olarak yazmış oldukları roman, 1892 yılında basılmıştır.

Fatma Aliye Hanım yazı hayatına başladıktan yedi ay sonra ismini ilk defa 4 Eylül 1306/16 Eylül 1890-91 tarihinde Tercümân-ı Hakikât'in "Mevâdd-ı Fenniye" sütununda, "Bir Prenses tadrîs-i ulûm" başlığı ile neşredilen, Alman filozofu Ayler'in talebesi "Prenses Danhalet Desso" ya yazdığı bir mektubun terçümesinde kullanmıştır.() Bu tercüme ~~M~~ " Mütercime-i Merâm Aliye" imzasıyla neşredilmiştir.()

() Ahmed Midhat, Musâhebât-ı Leyliye: İki Mektûb", İstanbul 1907, 30s.

() Bu konuda Nihâd Sami Banarlı, Resimli Türk Edebiyatı Tarihi c.II, s.993'de yanlış bilgi vermektedir. Fatma Aliye Hanım'ın imzasını yıllarda saklayarak asıl imzasını ilk defa, 1892 yılında yayınlanan Muhâdârât'ta kullandığını söylemektedir.

Fatma Aliye Hanım'ın Merâm tercümesi ile başlayan yazı faaliyeti, sırasında makaleleri dışında yayınlamış olduğu eserler kronolojik olarak şöyledir. Bu kronolojide eserlerin tefrika tarihleri esas alınmış, aynı yıl içinde basılmış görülen eserler bu sıra ile verilmiştir:

1) Merâm, Dersaadet 1307, Kasbar Matbaası, 328s. ()
İlk cüz'ünün neşri: 8 Şubat 1890 ()

2) Nisvân-ı İslâm, İstanbul 1309, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, 272s.

Tefrikası: Tercümân-ı Hakikat Gazetesi, nr. 3968-4004,
24 Eylül 1307/6 Teşrinievvel 1891 - 5 Teşrinisani 1307/
17 Teşrinisani 1891, s.3

-
- () Bu eser Mizâncı Murat'ın Devr-i Hamidî Âsrâk Âsârı'nda "Dersaadet 1305" olarak gösterilmektedir.
- () Merâm tercümesinin neşri ilk cüzüden dört gün sonra Servet Gazetesinde ilân edilmiştir; Servet Gazetesi, nr.560, 3. Sene, 12 Şubat 1890, s.2

3. Hayâl ve Hakikat, İstanbul 1309, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, 83s.

Tefrikası: Tercümân-ı Hakikat gazetesi, nr.4028-4038,
14 Kanunievvel 1891-26 Kanunuevvel 1891

4. Muhâdarât, İstanbul 1309, Matbaa-i Ebuzziya, 463s.
İlk cüz'ünün neşri: 24 Kanunievvel 1891 ()

5. Re'fet, İstanbul 1314, Tercümân-ı Hakikat Matbaası
134s.

Tefrikası: 5654-6440, 25 Kanunısani 1897-8 Mart 1897
s.2

6. Udî, Dersaadet 1315, İkdâm Matbaası, 244 s.

Tefrikası: İkdâm Gazetesi, nr.1691-1726, 11 Mart 1315/
23 Mart 1899-15 Nisan 1315/27 Nisan 1899, s.2

7. Terâcim-i Ahvâl-i Felâsife, İstanbul 1316, Hanım-
lara Mahsus Gazete Matbaası, 205s.

() Kitabın neşri Servet gazetesinde duyurulmuştur: nr.9,
21 Kanunievvel 1307, s.10

TefrikasıE Hanımlara Mahsus Gazete,nr.204-2 ile 240-38,
11 Mart 1315/11 Zilkade 1316-25 Teşrinisani 1315/4 Şa-
ban 1317,s.1-2

8. Levâyh-i Hayat, İstanbul 1315, Hanımlara Mahsus Ga-
zete Matbaası, 110s.

Tefrikası: Hanımlara Mahsus Gazete, nr.213-11 ile 248-46,
20 Mayıs 1315-27 Kanunısani 1315,s.6

9. Tedkîk-i Ecsâm, İstanbul 1317, Hanımlara Mahsus Ga-
zete Matbaası, 104s.

Tefrikası: Hanımlara Mahsus Gazete, nr.242-40 ile 253-51
16 Şaban 1317/7 Kanunievvel 1315-14 Zilkadde 1317/
2 Mart 1316, s.1-2

10. Ta'addüd-i Zevcâta Zeyl, Konstantiniye 1316ş Tahir
Bey Matbaası, Malûmât Kütübhânesi, 16s.

11. İstîlâ-yı İslâm, Konstantiniye 1318, Tahir Bey Mat-
baası

Tefrikası: Musavver Fen ve Edeb Mecmuası, nr.26-37,
29 Şubat 1900-17 Mayıs 1900

12. Enîn, İstanbul 1328, Karabet Matbaası, 356s.

13. Tarih-i Osmanî'nin Bir Devre-i Mühimmesi: Kosova Zaferi - Ankara Hezimetî, Dersaadet 1331, Kanaat Matbaası, 143s.

14. Ahmed Cevdet Paşa ve Zamanı, Dersaadet 1332, Kanaat Matbaası, 123s.

Fatma Aliye Hanım'ın ~~mesnevisi~~ kitap halinde neşre-
dilmiş olan ~~ix~~ on dört eserinden başka bu şekilde yayın-
lanmamış bir eseri daha mevcuttur. Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâ-
miyân adını taşıyan bu eser, Malûmât Mecmuasının sayfaların-
da tefrika olarak kalmıştır. () Böylece Malûmât mecmuasın-
daki tefrikanın nr.188-18 ile 273 arasındaki nüshalarda
düzensiz aralıklarla ~~ix~~ "3 Haziran 1315-18 Kanunîsani
1326" tarihleri arasında yayımlandığı anlaşılmaktadır.

() Yapmış olduğumuz araştırmada, M. Seyfe'din Özege'nin Es-
ki Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu'nda ve Dr.
Müjgân Cunbur'un Türk Kadın Yazarlarının Eserleri adlı
~~eserinde~~ kaynaklarda adı geçen esere rastlan-
mamıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın yazı faaliyeti "1892-1915" yılları arasında yoğun bir şekilde devam ettikten sonra azalmaya başlamıştır. Özellikle 1914 yılında millî hâdiseler vesilesi ile bu mesele hakkında çeşitli nutuklar vermiş ve tek tük de olsa çeşitli yayın organlarında gerek anket cevabı olarak gerek makale olarak bir iki yazıyı daha yayınladıktan sonra yazı faaliyetinin 1922 yılında sona erdiği görülmektedir. ()

() Fatma Aliye Hanım'ın makaleleri ve nutukları ~~ile ilgili~~ ^{ile ilgili} bilgiler tezimizin ilgili bölümlerinde bulunmaktadır.

b) Telif Eserleri

- Romanları :

İlk defa roman türünde eser vermiş olan Türk kadını Fatma Aliye Hanım'ın bu nev'ide altı eseri vardır. Bunlar:

"Bir Kadın, Hayâl ve Hakikat (Vedâd Kısmı), (1309/1891); ~~MM~~ Fatma Aliye, Muhâdarât, (1309/1891); Fatma Aliye, Re'fet (1314/1897) ; Fatma Aliye, Udî (1315/1899) § Fatma Aliye, Levâiyih-i Hayat (1315/1899) ; Fatma Aliye, Enîn (Yarım kalmıştır) (1328/1910)"

Bu eserler içinde Hayâl ve Hakikat, Ahmed Midhat Efendi ile birlikte yazılmış olması ve yazarın takma bir imza kullandığı devirde neşredilmesi ^{şüphesiz} ~~olması~~ bakımından önemlidir. Ayrıca Fatma Aliye'nin roman türünde yazılmış ilk denemesi de sayılması ^{yönünden} ~~bakımından~~ dikkati çekmektedir.

Yine Levâiyih-i Hayat isimli eser de tamamı mektup tarzında yazılmış olması bakımından dikkatimizi çekmiştir. Enîn romanı ise yarım kalan bir eser olması ile ayrı bir yere sahiptir. Bu eserler içinde özellikle Muhâdarât hem yazarın tek başına kaleme almış olduğu ilk telif eser olması yönünden hem de şöhretini zirveye çıkarması bakımından ayrı bir hususiyete sahip olmuştur.

Bir Kadın ve Ahmed Midhat, Hayâl ve Hakikat

Hayâl ve Hakikat, Muhâdarât'ın neşrinden sekiz gün evvel Tercümân-ı Hakikat'de tefrika edilmiştir. () Bu eser, Fatma Aliye Hanım'ın roman türünde yazmış olduğu ilk tecrübedir. Hayâl ve Hakikat, gazetede tefrika edildikten ve yazarın Muhâdarât isimli eseri neşredildikten iki ay sonra kitap halinde yayınlanan ikinci romanı olmuştur. ()

Hayâl ve Hakikat'in tartışıldığı bir devirde Ahmed Midhat ile ortaklaşa yazılan bu eser, "Vedâd ve Vefâ" başlıklarını taşıyan iki bölümden müteşekkildir. () Roman , aynı hâdiseyi farklı cinsiyete sahip iki yazarın değişik bakış açılarından yaklaşarak ele almalarını bakımından önem taşımaktadır. Biri kadın, diğeri erkek olan yazarlar, duy-

() Bir Kadın, "Vedâd", Hayâl ve Hakikat, Tercümân-ı Hakikat, nr.4028-4038, 13 Cemaziyelevvel 1309/14 Kanunievvel 1891 - 24 Cemaziyelevvel 1309/26 Kanunievvel 1891, s.3

() "İlân" Tercümân-ı Hakikat, nr.4091, 14 Şubat 1307/26 Şubat 1892, s.5

() Bir Kadın ve Ahmed Midhat, Hayâl ve Hakikat, Tercümân-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1309/1891, 83s.

gu ile mantık ve mesûliyeti iki tezat kavram arkasında "Hayâl-hakikat" ^{şeklinde} mukâyese ederler.

Eserin "Vedâd" başlığını taşıyan ilk bölümü, "Bir Kadın" imzasıyla neşredilmiştir. Bu imza, devrin okuyucuları için yabancı değildir; "Bir Kadın" takma ismine daha önce Merâm tercümesinde de tesâdüf edilmiştir. Ayrıca eserin mukaddemesinde yer alan "Gâyette câlib-i enzâr-ı ibret olan şu fıkra iki kısımdır. Bir kısmı fâzılât-ı nisvân-ı osmani-yemizden olup bir hayli âsârı Tercümân-ı Hakikat'imizin sûtûnlarını tezyîn etmiş olan bir hanımefendi kaleminden "Vedâd" ser-nâmesiyle sâdir olmuştur" sözleri ve Merâm'ın neşir tarihi olan 1890'dan bu eserin tefrikasının başladığı 1891 tarihine kadar Tercümân-ı Hakikat'te yazarın bir çok makalesi () ile Nisvân-ı İslâm'ın () neşredilmiş olması,

() Burada hükmümüzü isbât edebilmek için bu yıllar arasında neşredilen pek çok makaleden ikisinin künyelerini vermeyi uygun görüyoruz: Mütercime-i Merâm, "Varaka-i Mahsûsa" Tercümân-ı Hakikat, nr.3519, 16 Şubat 1305/28 Şubat 1890, s.5 ; Mütercime-i Merâm, "Varaka-i Mahsûsa" Tercümân-ı Hakikat, nr.3528, 27 Şubat 1305/11 Mart 1890, s.5

() Fâtma Aliye, "Nisvân-ı İslâm" Tercümân-ı Hakikat, nr.3968-4004, 24 Eylül 1307/6 Teşrinievvel 1891 - 5 Teşrinisani 1307/17 Teşrinisani 1891

bu eserin ilk kısmının Fatma Aliye Hanım'a ait olduğunu göstermektedir. Romanın "Vefâ" ismini taşıyan ikinci kısmı ise Ahmed Midhat tarafından yazılmıştır: "İkinci kısmı ise güyâ fıkranın esâsen müteaaliki olan Vefâ tarafından bu muharrir-i âcize yazılmış bir mektûb sûretindedir ki hakâkatte kalem-i âcizin mahsûl-i nâçizidir. Bu da "Vefâ" diye ders olunmuştur". ()

Ahmed Midhat Efendi'nin neşrettiği hikâye, Aliye Hanım'ın kötülediği ve vefâsız olarak nitelendirdiği Vefâ isimli kahramanın müdâfaâsı durumundadır. Ayrıca okuyucularını aydınlatmak niyetiyle hikâyesinin sonunda, bir psikolojik hastalık olan "Histeri" hakkında mâlûmât verilir. Aliye Hanım'ın hikâyesine his, heyecan ve aşk duygularının hâkim olmasına mukâbil, Ahmed Midhat'ın hikâyesine akıl ve mantık hâkimdir. Bu hikâyenin Tercümân-ı Hakikat'de neşredilmesi üzerine Midhat Efendi de güyâ Vefâ'dan aldığı mektubu aynı sütunlarda neşretmiştir. Vedat hikâyesine zeyl olan bu ikinci hikâye, şu şekilde başlar:

"Muharrir efendi hazretleri! Merhûme Vedat hakkında gazetenizde münderic olan fıkra üzerine... semtindeki kabristana giderek ağlaya ağlaya kabr-i pür-nûrunu ziyâret et-

() Ahmed Midhat, "İfâde", Hayâl ve Hakikat, İstanbul 1309,

tim. Fıkra haddizâtında gayet müessir olduğu halde bir de gerçekten mahir bir kalemle yazılmış olduğundan okuyanları ağlatacak bir hale gelmiştir." () Bu girişten sonra Vefâ suçsuz olduğunu iddia eder. Vefâ, hiç bir zaman Vedat ile aşk ve muhabbet konularını konuşmadıklarını hatta bir bakıştan başka birbirine tek söz bile söylemediklerini ifade eder. Pederinin zorlamasıyla nişanı kabul ettiğini, evlense bile pederinin müzmin bir hastalık içerisinde iken, O'nu kızdırmamak için evlenmiş olacağını ifade ederken asıl maksadının tahsiline devam etmek olduğunu, devlet-i Osmaniye'deki okullardan sonra bir kaç yıl da Avrupa'da ihtisas görmek niyetinde bulunduğunu söyler. O'na göre Vedat Hanım; kendi içinde bazı hayaller kurarak, bu hayallerin hakikat olması için arzu göstermiş ve arzularına nâil olmayınca da hasta olmuştur.

Edebiyatımızda her meseleyi milletin faydası için kullanılan Ahmed Midhat bu hikâyesinde de böyle bir düşünceden hareket ederek bitirmek istemiştir. Tıp tahsili yapmakta olan Vefâ'ya mektubunun sonuna doğru şu sözleri söyler:

"Vedât'ı helâk eden ben miyim, yoksa kendisinde bulunan, etibanın (hysterie) dedilerek bazı kadınları cinnete takrib eden hal mi olduğunu bir şâire değil, bir hekime sormalı".

()

() Bir Kadın ve Ahmed Midhat, a.g.e., s.33

() Bir Kadın ve Ahmed Midhat, a.g.e., s.60

Hayâl ve Hakikat'in Fatma Aliye Hanım tarafından kaleme alınmış kırk bir sayfalık ilk bölümü, hakikatte olmuş bir vak'a şeklinde nakledilmiştir. Yazar küçüklikten itibaren tanıdığı Vedâd'dan gelen bir mektupla vak'ayı anlatmaya başlar: " Küçükden beri beraber yaşadığımız kardeş, gibi seviştiğimiz Vedâd'dan bundan on beş gün evvel şu mektûbu almışdım". () Bu mektuptan öğrendiğimize göre vereme yakalanmış olan Vedâd, ismi zikredilmeyen bir lâ-tif mevkiide tedâvi görmektedir. Bu mektubu müteakkib yazar, Vedâd'ı tanıtarak vak'ayı anlatmaya başlar. Eserin sonunda ise vak'anın gerçek olduğu konusunda inandırıcı olabilmek için kabrinin bulunduğu yeri ve mezar taşındaki ibâreyi bize verir:

"... semtinde sık serviler ile mestûr olan kabristanın sinde bir takım ahcâr-ı mezar arasında cesîm ve üzeri hay-li hatla menkûş bir mezar taşı da celb-i intizâr-ı dikkat eylemekdedir. Merak edip de yanına giderseniz şu satırları okursunuz:

Zâir! Burada derd-i vefâdan vefât eden Vedâd medfûndur. Biçâre vüs'at-ı âbâd cihânda şu tengnâ-yı mezârdan başka sığınacak bir penâh, çektiği şedîd ve medîd ıztırâblara ölümden başka bir devâ bulamamışdır!" ()

() Bir Kadın ve Ahmed Midhat, a.g.e., s.5

() Bir Kadın ve Ahmed Midhat, a.g.e., s.40-41

Bu romanda hayal ve hakikat karşıtlığının yanı sıra kız çocuklarının kültürlü ve terbiyeli olarak yetiştirilmelerinin yeterli olmadığı, asıl amacın "hakikate" uyumlu yetişkinler hazırlamak olduğu düşünülmesi ele alınmıştır. Ayrıca bu devirdeki diğer romancılarda olduğu gibi gençlerin evlenmeleri ve eş tercihleri konusunda anne ve baba baskısının doğuracağı problemler vurgulanmak istenmiştir.

Vedâd yani Hayâl kısmının konusunu, Vedâd isminde ve çok iyi yetiştirilmiş, kültürlü, zeki, güzel ve varlıklı bir kızın aile dostlarından ve servetinin idârecisi olan Hüseyn Sabri Efendi'nin oğlu olan Vefâ'ya olan aşkı ve nişanlandıktan sonra, hiç bir açıklama yapmadan kendisini terkeden Vefâ yüzünden veremden ölüğü teşkil etmektedir.

Özet :

Sekiz yaşında annesini, on üç yaşındayken babasını kaybeden Vedâd; büyükannesi, sütnünesi ile onun kızı Müveddet ve bir kaç hizmetkârıyla beraber yirmi yıldan beri varlıklı bâr ömür sürmektedir. Vedâd'ın serveti, babasının ölürken yaptığı vasiyet üzerine Hüseyin Sabri Efendi tarafından yönetilmektedir:"Pederinin esnâ-yı vefâtında himâyesine tevdi ettiği komşuları Hüseyin Sabri Efendi bir kaç îrâd ve akâr ile bunları hüsn-i idâre etmekteydi. Bu âlice-nâb adam Vedâd'ın cidden pederlik ediyordu".(s.9) Zamanının büyük bir kısmını okuyup yazmakla geçiren kız, güzel ve aşırı derecede hassas bir rûha sahiptir.

Vedâd, Hüseyin Sabri Bey'in kendisini ziyârete geldiği bir gün beraberinde getirdiği oğlu Vefâ ile karşılaşır. Hüseyin Sabri Bey'in niyeti de oğlu Vefâ'ya Vedâd'ı göstermek olduğu için bu karşılaşma yaşlı adamı mutlu eder:"Bir gün evvel yine kendilerini ziyârete geldiği zaman büyük oğlu "Vefâ" da beraber gelmişti.

Hüseyin Sabri Efendi bir maksadının husûlüne kesb-itminân eden adamların yüzünde görülen bir tebessüm-i garîb ile merdivenleri çıkarken Vedâd koltağı altında bir çok kitaplarla karşılarına çıkıverdi".(s.9)

Hüseyin Sabri Efendi bu evliliği Vedâd'ın babasının vasiyeti olduğu için de arzu etmektedir: "Evet! Bu incizâb-ı enzâr Hüseyin Sabri'nin cidden hoşuna gitmişti. Zirâ Vedâd'ın pederi vefât ederken kendisine "Kızımı himâye et. Benim yerime sen kâim ol! Kızıma (kâim peder) ol!" demişti.

İşte Hüseyin Sabri'nin yegâne arzusu Vedâd'ın babasındaki arzûyu yerine getirmekten ibâret olup kalmıştır. Hem de kelime be-kelime! Harf be-harf!"(s.11-12)

Ancak Sabri Efendi, çocukluklarından itibaren birbirleri ile arkadaş olan bu iki gençde, evliliğe dâir bir istek göremediğinden hiç bir faâliyette bulunamamıştır: "Tâ hîn-i sebâvetlerinden Vedâd'ın (mestûr) bulunacağı bir zamana kadar ikisi bir yerde bulunan bu çocuklar yekdiğeri hakkında hiç bir hiss-i muhabbetle mütehasşis olmamışlar mıydı? Bunu Hüseyin Sabri pek çok tedkîk ettiği halde öyle bir şey olmadığını anlamış, teehhül hakkında ikisinde dahi şimdilik bu arzû-yı mütehâllikâne görmediğinden Vedâd'ın pederinin vasiyetini, arzûsunu icrâda isticâl göstermemişdi".(s.12)

Hüseyin Sabri Efendi bu evliliği biraz da kendisinin yaşlı olması ve ölüm endişesi ile bir an önce gerçekleştirmek ister. O, oğlu Vefâ'nın da kendisiyle aynı fâkirde olduğuna inanmaktadır: "Lakin şimdilerde gerek Vedâd'ın kemâ-

le ermesinden, gerekse kendinin artık bir ayağının çukurda bulunmasından -her ne kadar hakikati itirâf etmiyorsa da kimbilir kendince nasıl bir mülâhaza ile- Vefâ'nın da hemen bir ân evvel kayd-ı teeühül ile mukayyed bulunmasını pek istiyor ve bu emelinin husûlünü isti'câle mecbûr oluyordu".(s.12-13)

İşte on yıl sonraki bu ilk karşılaşma sırasında Hüseyin Sabri Efendi iki gencin birbirlerine karşı alakâsız olmadıklarını görür:" - Siz misiniz peder efendi? Ne bahtiyarlık! Bugün teşrifinizi hiç ümid etmiyorduk. Koşup vâlideme de tebşîr edeyim.

diye giderken kızın baş örtüsü bulunmadığından dolayı kendine arkasını dönmüş olan Sabri Efendi'nin yanında Vefâ gözüne ilişti. On senedir yalnız uzakdan uzağa gördüğü bu refîk-i sebâvetini şöyle aralarında bir kaç hatveden ibâret kalan mesâfeden seyretmek arzû-yı tıfl-ânesinden vazgeçmedi durdu, lakin Vefâ mütecessis çocuk Vedâd'ın oradan uzaklaşdığına delâlet edecek ayak sesi işitmediğinden merak etti! Sür'atle başını çevirdi. Vedâd bir timsâl-i muhabbet gibi karşısında duruyordu. Nazarları tekâbül etti. Lakin bu müsâdeme-i nâzar o timsâle hayatlar rûhlar mı bahşetti? Ne oldu da kız defâten kendini toplayarak sayyâddan ürkiüp

125
kaçan gazâ-i hoş-hâl gibi oradan fırladı tebâ'üd etti. Fakat iki gencin bu enzâr-ı âteşinine zamîmen bir üçüncü nazar daha vardı ki o da Hüseyin Sabri'nin gözlerinde olup ondaki parlaklık ise nûr-ı meserretti".(s.10)

Böylece Hüseyin Sabri, Vedâd'ın büyükannesine bir kaç gün sonra kendisi ile mühim bir şey konuşacağını söyleyerek, halinden memnûn bir şekilde konaktan ayrılır:" Hatta bugünkü ziyârette büyük vâlide hanıma vedâ ederken bir kaç gün sonra gelip kendisiyle (mühim bir iş) için konuşacağını da söyleyerek çıkmıştır!" (s.13)

Bu karşılaşmadan itibaren Vedâd da Vefâ'ya olan aşkını farkederek hemen süt kardeşi Müveddet'in odasına koşup Vefâ'yı sevdiğini ona söyler:"Büyük vâlikesinin yanına gitmek üzere merdivenden sür'atle kaçan Vedâd doğruca süt hemşiresi Müveddet'in odasına can atmıştı. Dikiş dikmekle meşgûl bulunan bu kadıncağızın çıldırmasıcaına bir heyecanla yakasından tutarak dedi ki:

-Müveddet biliyor musun ki ben onu en senelik seviyorum!!!...

İşin mukaddemâtından hiç bir haberi olmadığı cihetle Müveddet kızın cidden çıldırılmış olduğuna hükmetmeğe yaklaştı. Vehleten cevâb vermemek istemiş ise de yine bil-ihiyâr:

Vefâ bir ibtisâm-ı muhabbetti. Vedâd'sız Vefâ istifâdesiz bir zekâ Vefâ'sız Vedâd hissiz bir kalp hükmüne girmişdi".
(s.16)

Vedâd ve Vefâ nişanlı olmalarına rağmen henüz nikâhları olmadığından birbirleri ile karşılıklı olarak konuşamıyorlardı: "Hele ne kadar nişanlandılar ise de nikâh olmadığı için hiç bir tesâdüfde bir çift lakırdı etmiyorlardı. Bunu Vedâd istemiyordu. Lakin yek-diğerini (Muhibb-i vefâ-şi'ârım), (muhibbe-i vefâ-şi'ârım) diye yâd ediyorlardı. Bütün bir kış nişanlı durduhar zavallı Vedâd!"(s.17)

Nişanlılar münâsebetlerini tesâdüfi görüşmelerle devam ettirirlerken bir yandan da düğün hazırlıkları yapılmaktadır. Vedâd düğünün mutlaka ilkbaharda yapılmasını istemekte, kendi giydiği gelinlikle, tabiatın giydiği gelinliğin birbirlerini tamamlamasını arzulamaktadır. Ancak bu mutlu hazırlıklar sırasında Hüseyin Sabri Efendi eskiden beri müptelâ olduğu göğüs hastalığı yüzünden aniden ölür. Böylece evlilik ileri bir tarihe ertelenir. Vefâ iki ay boyunca Vedâd ile ilgilenirse de, bundan sonra abbasının kaybetmenin acısını bulunduğu şehirde kalarak dayanamayacağını söyleyerek, üzüntüsünü hafifletmek maksadıyla bir seyahata çıkmak istediğini genç kıza bildirip izin ister ve gider. Vedâd bu ayrılıktan

çok müteessir olur. Bu sırada Vefâ hakkında duyduğu çeşitli rivâyetler onda şüphe uyandırarak, sinirlerini yıpratır. Vedâd uzun müddet nişanlısı tarafından da hiç aranılıp sorulmadığı için hastalanarak vereme yakalanır.:"Bu meyûsiyet asabî'ül-mizâc olan Vedâd'ı pek fenâ hirpalıyordu. Her demde bir türlü acı muhâkemâne hedef alan merkez-i asabîsi nihâyet kuvvetten düştü. Zehirlenen hissiyatı kalbini de zehirledi. Az bir zamanda mevtâlardan fark olunamayacak bir za'afla yatağa serildi."(s.25-26)

Vedâd üzüntüsünden hasta olup yatarken bir gün genç kızın süt annesi sokakta Vefâ'yı görür. Ona Vedâd'ın kendisi yüzünden hastalandığı halde niçin onu aramadığı sorar. Vefâ, artık bu nişanlılığı istemediğini belirterek hemen yaşlı kadının yanından ayrılır:"Bu aralık ihtiyar süt valide bir gün sokakta seyahatte bulunan Vefâ'ya(!) tesâdüf etmesin mi?

Hemen yanına giderek Vedâd'ın kendi yüzünden bütün gün yataklarda kaldığını, zavallı büyük vâlidesinin de bütün ümidlerinin mahvolduğunu anlatıp hiç olmazsa bu felâketin önünü almak için bundan böyle olsun insâfa gelmesini ağlaya ağlaya rica etti.

Vefâ bu ihtiyar kadıncağıza ne cevâb verse beğenirsiniz? Dedi ki:

-O... Vâlide hanım! Ben ne kadar meş'ûm bir adammışım ki bir senelik münâsebetim Vedâd hanım'ı böyle yataklara düğürmeğe sebep olmuş. Bu halde şe'metimizin ilerlememesi için münâsebetimizin büsbütün izâlesi lâzımdır demek. Çünkü artık ne olsa bize atf olunacağı anlaşılıyor!"(s.26-27)

Bu haberi alan Vedâd, durumu kabul eder gibi görünürse de umudunu evleneceği adandan göreceği aşka başlamış aşırı duygulu genç kızın hastalığı daha çok şiddetlenir. Kendisini tedavi eden doktor Hâmi Bey, Vedâd için manevi bir baba ni hükûmünde davransa da onun hayata tekrar bağlanmasını temin edemez. Vedâd nişanlısı Vefâ'nın adını seykilayarak ötür: "Müveddet pek muztarib görünüyordu. Hasta birden bire sarı kesilerek bir telaş ve helecanla dedi ki:

- Bak, bak Müveddet! Vefâ'ya bak! Karşımda nasıl müstenziyâne tebessümler ediyor. Oh, gülme, sevinme! Ben hasta değilim, şimdi kalkacağım, işte kalkıyorum!

diyerek şiddetli bir hareketle doğrulduysa da der akıb acı bir keryâd koparıp....."(s.41)

Ş A H İ S L A R

Vedâd:

Vak'anın başlıca kahramanları Vedâd ve Vefâ'dır. Hadesâyî çok sevdiği bir arkadaşı olduğunu söylediği Vedâd'ın zâviyesinden ele alan Aliye Hanım, burada Vedâd'ı idealize ederek yüceltmiş ve Vefâ'nın vefâsızlığını tenkid etmiştir. Vedâd, Fatma Aliye Hanım'ın diğer romanlarında sık sık karşılaştığımız ideal kadın tipinin bir başlangıcı gibi görülse de daha sonraki ideal kadın tipleri Vedâd'a göre daha mücadeleci tipler olarak gelişmiştir. Vedâd mücadeleci değil, pasif bir tip örneği olmuştur. Fatma Aliye Hanım "Vedâd kimdir?" sorusunun mukâbilinde onu şöyle tanıtır: "Bir büyük valideden başka ne bir akrabaya, ne bir kimseye mâlik olmayan garib, bîkes bir kızcağızdır. Bir kaç hizmetkârları, bir süt validesi, bir de süt validesinin kerimesi Müveddet epeyce kalabalık bir aileyi teşkil etmekteydiler."(s.5)

.....

Vedat, kadınlara ait süsü sevmeyen, bütün zamanını okumağa ve yazmağa verir. Sekiz yaşında iken validesini, on yaşında iken de pederini kaybetmiştir. Bu genç kızın yirmi yaşına kadar tevhül hakkında hiç bir istek ve arzusu yoktur. Bu kimse~~siz~~ ailenin idaresine baba dostu ve komşu Hüseyin Sabri Efendi bakmaktadır.

Hüseyin Sabri Efendi:

Vedâd'ın babasının dostu ve komşusudur. Vedâd'ın babası vefat ederken kızını ve emlâkını bu zata bir vasiyetle bırakmıştır. Hatta kızına kayınpeder olmasını da ondan istemiştir. Hüseyin Sabri Efendi böylece Vedâd'ın ve ailesinin hâmisî durumunda olan kişidir. Vedâd'dan bir buçuk yaş büyük bir oğlu vardır. Vedâd'ı çok eskiden beri onunla evlendirmek istediği halde uygun şartlar olmadığından bu işi ortaya koyamamıştır. Ancak Vedâd yirmi yaşını geçince ve kendisi de çok yaşlanıp hasta olduğunu öğrendiğinde cesaretleterek Vedâd ve Vefâ'yı birbirine gösterip, ikramîk birbirlerini beğendiklerini bildirdikten sonra özellikle kendi isteğiyle nişanı gerçekleştirmiştir. Hafız hastalığı bu evliliği görmesine msaade etmemiştir.

Romanda yer alan diğer şahıslar Vedâd münâsebeti ile konuya dahil edilen ikinci derecede önem taşıyan isimlerden ibâret kalmıştır. Bunlar : " Büyük valide, süt valide, onun kızı Müveddet, ismi zikredilmeyen hizmetkârlar ve doktor Hâmi Efendi"dir.

Zaman :

Hayat ve Hakikat romanında iki çeşit zaman vardır: "Hâdisenin geçtiği zaman ve kahramanların daha önceki hayatları olmak üzere geçmiş zaman". Vedâd kısmında hâdise bir sene içinde vuku bulur. Vedâd ve Vefâ sonbaharda karşılaşır, nişanlanırlar. Vedâd, mesûd bir sonbahar ve kış geçirir, baharda baba hastalanır ve ölür. Vefâ nişanlısına terkeder. Vedâd hastalanarak yatağa düşer ve Eylül ayında ölür. Vefâ kısmı yaşanılardan ziyâde anlatılan bir kısım olduğu için zaman üzerinde fazla durulmamış, kahramanın düğüncele-ri verilmiştir. Bu kısım da Vedâd kısmı ile eş zamana tekâ- bül etmekte, yalnız Vedâd'ın ölümünden sonra yazıldığı için biraz daha ileri bir zamana geçmektedir.

Bir de iki kahramanın mazisi yani çocuklukları vardır. Vefâ, Vedâd'dan bir buçuk yaş daha büyüktür. Çocuklukları be- raber geçmiş, Vedâd tesettür devresinde iken minâsebetleri kesilmiş, on sene sonra da yeniden karşılaşmışlardır. Ve- dâd'ın sekiz yaşında iken annesini, on üç yaşında iken de babasını kaybetmesi, onun mazisi ile ilgili ehemmiyetli bir hâdisedir.

Mekân :

Eserde mekân tasviri sadece Vedâd kısmında görülmektedir. Bu mekân tasviri de ~~uzun uzun~~ Fatma Aliye Hanım'ın daha sonraki romanlarında göreceğimiz mekân tasvirlerinin hazırlayıcısı olması bakımından kayda değer bir hâdisedir. Burada duygulu, tabiatı seven bir genç kız olan Vedâd'ın burada bakış tarzı ile tabiat tasvir edilmiştir. En başta uzun bir tabiat tasviri vardır. Vedâd'ın odasının tasviri de genç kızın şahsiyetine uygundur. Burası kültürlü, okumayı seven fakat o anda hasta olan Vedâd'ın odasıdır: "Eylül günlerinin kesîf, mağmûm bir sabahı ki muhkem pancurlar ve dâhilen kalın ipekli perdelerle muzlim denecek kadar boş ve geniş bir odaya atf-ı lehâze-i tecessüs edersek şöyle bir levha görürüz:

Bir köşede bir kütübhâne, bir yazıhâne, ortada bir masa onun üstünde bir takım perîşân evrâk ki dikkat olunursa reçete oldukları görülür. Bir tarafta koyu neftî Hadife cibincilik ile mestûr bir karyola! Beyaz dantelalarla müzeyyen yastıklar ve bir beyaz yorganın da pek güç fark olunabilecek sûrette hareket etmesi, karyolada bir de bir cism-i zî-rûhun hafif hafif teneffüs etmekte olduğunu göstermekte, ve bir küçük sehpa üstünde şerâf şişeler derûnunda, mâî, kırmızı, sarı gibi elvân-ı muhtelifede ilaçlar görünmekte, ve bir yal-dızlı koltuk sandalyesinde dahi mütefekkir bir tabib bulunmaktadır! "(s. 28-29)

Vedâd'ın mevsimleri, o mevsimler esnâsındaki tabiatı kendi ruh hali içinde hissetmesi, de dikkat çekicidir. Gerek bu tabiat tasvirleri, gerekse ev içi tasviri, acemice de olsa Servet-i Fünûn devri romanı için bir hazırlık zemini teşkil etmektedir." Bütün bir kış nişanlı durdular zavallı Vedâd! O senenin hazânını şitâsını nurlar, serviler, ibtisâmlar içinde görüyordu. Diyordu ki:

- Hazân ne âli bir mevsim-i letâfet-nişân imiş. Baharın bir hatıra-i ziyet-firâşı olan şu sararmış yapraklar, ağaçları, sahraları, feyfâları altın kaplatmış gibi tezyîn ediyorlar. Biraz sonra da zemin pamuk şilteler gibi karlarla tefrîş olunacak. Oh kâinâtın her halinde, hayatın her devrinde bir başka zevk ve saadet mevcûd imiş."(s.17)

Fatma Aliye Hanım baharı ise şöyle tasvir etmiştir:
"Yalnız kendi hânemin değil, bütün âlemin yapraklarla, çiçeklerle bir hacleğâha döndüğü bir zamanda gelin olmalıyım" diyordu".

Burada hayâle meyyâl, şâir ruhlu, tabiatı seven ve kâinatın kendi duyguları ardından hisseden bir kadının karakterini yansıtan mekân tasvirleri dikkati çekmektedir.

Fatma Aliye, MUHÂDARÂT

Fatma Aliye Hanım'ın ilk roman denemesi olarak kabul edilen Hayâl ve Hakikat'ten sonra kaleme aldığı en çok alâka gören ve romanları içinde de ayrı bir başarı kazanmış olan ilk büyük eseri Muhâdarât'tır. Eserin ilk cüzü Hayâl ve Hakikat'in tefrikanı bitmek üzere iken 12 Kanunievvel 1307/24 Kanunievvel 1891 tarihinde tneşredilmiştir. () Zamanınında herkesçe zevkle okunduğu ve bil-hassa mevzuunun çekirdeğinden dolayı, özellikle hanımlar tarafından merakla takip edildiği söylenmektedir. ()

Romanın ilk baskısı 1309/1892 yılında yapılmıştır. () Eser "1326/1908-1909" yılında ikinci defa basılmıştır. () Bu da bize Muhâdarât'ın yayınlandığı ilk tarihten ~~ittihakk~~ ikinci baskısının yapıldığı tarihe kadar aktüalitesini koruduğunu ve sevilerek okunduğunu gösteren bir ip ucu teşkil etmektedir.

- () "Matbuât", Terçümân-ı Hakikat, nr.4036, 24 Kanunievvel 1891, s.3; "Muhâdarât", Servet-i Gazetesi, nr.9, 21 Kanunievvel 1307, s.10
- () Ağâh Sırrı Levend, "Servet-i Fünûn Edebiyatı", Edebiyat Tarihi Dersleri, İstanbul 1938, s.214
- () Fatma Aliye, Muhâdarât, Konstantiniye 1309, Matbaa-i Ebuz-ziya, 463s. _____

Muhâdarât romanınının 1309/1892 yılında neşredilen ilk nüshasında Ahmed Midhat, bir mukaddeme yazmıştır. () Kariîn-i Kirâm'a başlığını taşıyan bu dibâcede mâşhûr edîb, kitabın ehemmiyetinden, mükemmeliyetinden, neşrin-den evvel kitabın yazarı hakkında yapılan iddialar kar-şısında kendisinin haklılığından bahsetmektedir.

Bu önsözde yer alan "Bu kanaât hemen herkese ve he-le herkesten ziyâde bu abd-i âcize gelmiş olduğu halde hanım-ı müşârü'n-ileyhâ hazretlerinin kendileri hâlâ hazm-ı nefste sebât ederek son mahsûl-i irfânları olan işbû "Muhâdarât" nam romanı gûya ziyâde ve noksan gibi şevâi-bi varsa temyîz edilmek üzere bu abd-i âcize göndermişler-di. Eseri baştan başa hem de iki defa okuduk. Hiç bir ye-rinde kusurunu bulamadık dersek kim inanır?

Başkalarından kat-ı nazar kendileri bile inanmaz. Binâberîn kusur bulmak sûretiyle değil, kusuru aramış ol-duğumuz halde "şunlardan baskasını göremedim" demek için bir kaç yerine gûya ilâve-i fikr etmek küstahlığına ce-sâret eyledikse de kendileri dahi görmüşler ve biz de iti-râfıyla iftihâr ederiz ki o bir iki üç ilâvemiz olmasay-

() Ahmed Midhat, "Kariîn-i Kirâma", Fatma Aliye, Muhâdarât, Konstantiniye 1309, s.1-15

130

di bile "Muhâdarât" romanı mükemmel âsârdan, enâfis hikâyâtten olmak ehemmiyet-i mahsûsasını yine mükemmelen muhâfaza edebilirdi. Bu küstahlığımızı şuracıkta ihtârımız ise, hiç bir kelimesi ayn-i vâkiden ve ~~tıbb~~ tıbb-ı ihtisasâtımızdan zerre kadar baîd olmayan bu sözlerimiz meyânında şu kadarcık bir noksanın da bulunmaması gayret-i hamiyet-perestîsinden ileri gelmiştir." () satırlarından da anlaşılacağı üzere Fatma Aliye, eserini neşretmeden bir müddet önce, daha evvelden tanıştığı, Ahmed Midhat'a kitabını tashih etmek üzere basılan formalarını göndermiştir. Ancak, yukarıdaki satırlardan da anlaşılacağı gibi Ahmed Midhat bir iki ufak fikir vermekten ileri gitmeyerek, eserin mükemmel olduğunu ifâde ile, dokunulamayacağını söylemiştir.

Ahmed Midhat, dibâcesinde çok önemli bir meseleye daha dikkat çekmektedir: "Halkımız doğru olmak şartıyla hiç bir kimseden mürüvvetlerini dirîğ etmeyen kadirşinâsândındır. Hele bu romanı okudukları zaman onu hikâyât-ı mütercemeye kıyâs edebilmek şöyle dursun erkekler kaleminden çıkmış olan sâir millî hikâyelere dahi kıyâs edemeyceklerini şimdiden hükmedebiliriz. Osmanlılığın, müslü-

() Fatma Aliye, Muhâdarât, Konstantiniye 1302, s.13

manlığın âlem-i muhadderâtı biz osmanlı ve müslüman er-
kekler için bile âdetâ mechulât-ı sırfadan olup bu âle-
min o kadar lâtif ve şâirâne ve hakîmâne olan her köşe
ve bucağında icâle-i efkâr ile tasvir ve teccîm iktidârı
olsa olsa yine bir kadında bulunabilir. Hem öyle alelâde
bir kadında değil! Buna mahsûs olan ve câhib-i vâhib-i
mütlaktan milyonda bir kimseye inâyet ve ihsân buyuru-
lan iktidâra mâlik bir kadında ki işte Fatma Aliye Hanım-
efendi Hazretleri'nin nisvân-ı osmaniyân meyânında âdetâ
ilk defa olarak şu sıfat-ı mümtâze ile ilân-ı ittisâf ey-
lemiş olduklarının hücceti dahi bu eserleridir" () söz-
leriyle Osmanlı cemiyetindeki ev hayatının mahremiyetine
işâret ederekş bunu en iyi şekilde bir kadının tasvir ede-
bileceğini söylemektedir. Gerçekten de bir ev içi romanı
olan Muhâdarât, devrindeki millî gelenekleri ve sosyal
hayatı, hem usta bir romancının kaleminden, hem de kül-
türlü ve elit tabakaya mensûb bir hanımın müşâhedeşiyle
vermesi yönlerinden önem taşımaktadır.

Kitabın ilk baskısında Ahmed Midhat'ın mukaddemesi-
nin hemen altında "Nâdire Fevzi" imzası ile kaleme alınan

() Fatma Aliye, Muhâdarât, Konstantiniye 1309, s.14-15

satırlarda Muhâdarât ve Nisvân-ı İslâm'ın Fatma Aliye Hanım tarafından hiç kimsenin yardımı olmaksızın kaleme alındığı ve kendisinin de buna şahit olduğu bildirilmektedir. () Bu da bize o zaman kadar Fatma Aliye'nin hüviyetini belli etmesine mukâbil bazı kimselerin hâlâ bu konuda tereddüd içinde bulduklarını göstermektedir. Bahsettiğimiz bu dip not, eserin ikinci baskısında yer almamıştır; orada sadece Ahmed Midhat'ın mukaddemesi ilk baskıda olduğu gibi aynen neşredilmiştir. ()

Muhâdarât romanı devrinde hem Şark kültürüne vâkıf hem de Batı kültürünü yakından ve doğru kaynaklardan tanımış olan ilk Türk kadın romancısının eseri olarak yurt içinde ve sosyal tarih bakımından taşıdığı ehemmiyet ile de yurt dışında alâka görmüştür. ()

- () Nâdire Fevzi, "(Dip not)", Fatma Aliye, Muhâdarât, Konstantiniye 1309, s.15
- () Fatma Aliye, Muhâdarât, Dersaâdet 1326, Kasbar Matbaası, s.3-10
- () Bu meseleyle ilgili olarak tezimizin "Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri Hakkında Yapılan Tenkitler" başlıklı

Muhâdarât romanının ismi, özellikle romancının vermek istediği mesaj bakımından önem taşımaktadır. Günümüzde bazı telaffuzlara göre "Muhâzarât" () bazı telaffuzlara göre de "Muhâdarât" () olarak okunan eserin isminin mânâsı "1. Hatırda tutulan şeyler. 2. Edebî, tarihî fıkralar, hikâye anlatma, bu mevzû üzerinde konuşmalar, münâkaşalar" dır. () Bu kelime, mükerrer temler üzerine konuşma ve müzâkerelerle dolu olan roman metninin hiç bir yerinde geçmemektedir.

-
- () Mübeccel Kızıltan, "Öncü Bir Kadın Yazar: Fatma Aliye Hanım" Journal of Turkish Studies (Türklük Bilgisi Araştırmaları), Vol. 14, 1990, Harvard, s. 283-322; Fatma Türe, "Jane Eyre ve Muhâzarât", Türklük Araştırmaları Dergisi, nr. 6, Yıl: 1990, İstanbul 1991, s. 311-316; Nüket Esen, "Muhâzarât" Türk Romanında Aile Kurumu, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, s. 26-40.
- () Merih Has-Er, Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Mezûniyet Tezi, nr. 745, İstanbul 1966-67, 378s.; Doç. Dr. İsmail Parlatır, "Muhâdarât", Tanzimat Edebiyatında Kölelik, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, Ankara 1987, s. 156-163; Şükrü Bulut, Fatma Aliye Hanım Hayatı, Sanatı ve Eserleri, Erzurum Üniversitesi, Mezûniyet Tezi 1980, nr. 3075, Behçet Necatigil, "40. Ölüm Yıldönümünde, 1892'de Çıkan Muhâdarât'ı Batıda da Tanınan İlk Kadın Romancımız: Fatma Aliye Hanım" Milliyet Sanat Dergisi,

111 -

Taha Toros, Fatma Aliye Hanım ile 1934 yılında yaptığı röportajdan bahsederken eserin ismini "Muhâdarât" olarak zikretmektedir. () Bu da bize Fatma Aliye'nin eserin adını "Muhâdarât" olarak bildirdiğini göstermektedir. Biz de bu bilginin ışığında ve "Muhâzarât" şeklindeki telaffuzun kadın fikrini zihinden uzaklaştırma ihtimalini de düşünerek "Hanımlar, kadınlar" ile çağrışım yapan "Muhâdarât" şeklini kabul etmekteyiz.

Bu isim itibariyle aklımıza Fatma Aliye ile "Manevî peder"lik derecesine varan yakınlıkları ve kadın yazarın Ahmed Midhat'ın eserlerinden tesir aldığına da dikkati çekerek, edebî hocasının "Müşâhedât, 1891" isimli eserinden etkilenerken belki de ona bir cevap niteliği taşımak üzere "Muhâdarât"ı kaleme almış ~~olabilir~~ olabileceği fikri gelmektedir.

Ahmed Midhat, Müşâhedât romanını devrin okuyucularına Natüralist roman için bir örnek olmak üzere yazmıştır; eserde romancı, tıpkı bir ilim adamı gibi cemiyeti,

() Taha Toros, Mazi Cenneti, İstanbul 1992, İletişim Yayınları, s.210-211

labaratuvar olarak ele alıp insanların birbiri ile olan münâsebetlerini değerlendirmekte, tahlil etmektedir. Bu yıllarda edebiyatçıların büyük bir kısmı "Realizim" ve "Natüralizm"e büyük alâka duymuşlardır. Ancak onlar, kendilerine örnek aldıkları fransız yazarlarının cemiyetin düşük tabakalarına gösterdikleri alâkada gayrı-ı ahlâkî bir taraf bulmuşlardır. Böylelikle, edebiyatın aynı zamanda sosyal bir gâyeye hizmet etmesi gerekliliğini ön plana çıkarmış olan edîbler eserlerinde Natüralist husûsiyetler taşımışlar, çalışmalarını bunun üzerinde teksîf etmişlerdir.

Ahmed Midhat, Müşâhedât'da bu yolu takip etmiş, Fatma Aliye de aynı yolu Muhâdarât ile izlemiştir. Fatma Aliye'nin bundan sonra kaleme alınan eserlerinde, Osmanlı cemiyet hayatının natüralist bakış açısı ile değerlendirildiği görülür; bunun en bâriz örneğini ise Re'fet romanı vermektedir. Hatta Ahmed Midhat romana yazmış olduğu Takrîz'de bizzat bu terimi kullanmıştır. Yine Fatma Aliye'nin Udî isimli romanında, eserin kahramanı Bedi'a'nın gerçek hayat hikâyesi olarak yazara başından geçenleri anlatması ve hatta yazardan yol göstericilik istemesi de bu fikri destekleyici mâhiyet taşımaktadır. Fatma Aliye bütün bu romanlarında asıl kahramanlarını asla sefil hayata sok-

mamış, devamlı olarak kendisi araya girmiş romancının ahlâkî açıdan eğitici olup olmamasını tartışmanın yazarların gâyelerinden biri olduğunu söylemiştir. Fatma Aliye Muhâdarât'ta, romanları "Mürşîd-i kâmil"e benzeterek tercihini de belirtmiştir.()

İsmi üzerinde fikirlerimizi beyân ettiğimiz Muhâdarât romanının esas vak'asını, yazarın aynı zamanda kendi şahsiyetinden de izler taşıyan ve ilerideki romanlarında da değişik vasıfları ile görülecek olan ideal genç kız tipini temsil eden Fâzıla'nın hayat hikâyesi teşkil etmektedir. Burada dikkati çeken, bir kadın yazar tarafından ilk defa olmak üzere XIX uncu yüzyıl sonunda İstanbul'un asîl ailelerinden birinin aile hayatının çeşitli problemleri ile birlikte konu edilmiş olması ile aile, kadın ve çocuk terbiyesi konularını kadın gözüyle farklı bir bakış açısından değerlendirmesidir.

() Fatma Aliye, Muhâdarât, s.121-123

Özet :

Fâzıla sekiz yaşında iken annesini kaybetmiştir. O sırada erkek kardeşi Şefik de bir yaşındadır. Babaları Sâi Efendi onlara bakmakta zorluk çekmektedir, bu sebeple yeniden evlenmeğe karar verir: "Sâi Efendi zevce taharrisine başladı. Evet zevce ya! Vâkıa iş düşünmek derecesinde iken en evvel çocuklarına valide, hanesine müdüre lâzımdı. Ama mes'ele ffiliyâta gelince can her şeyden azizdir derler. Adamcağız canı için zece arıyordu ama böyle demiyordu. Arzusuna kuvvet vermek üzere vefât eden zevcesinin de pek genç olup evini ne güzel idare eylediğini ve on altı yaşında valide olduğu halde Fâzıla'yı ne güzel baktığını, hatta geceleri çocuğun ağladığını uykusu arasında duyup yatağından fırlamakla süt ninenin odasına gidip çocuğun ağlaması bilâ sebep ~~niçün~~ olup olmadığını muayeneden sonra avdet eylediğini, bu bâbda delâil-i kavîyeden buluyordu. Kendisi otuz beş ~~otuz~~ altı yaşında olduğu halde gayri hem-sinni bir kadınla tezevvüç etmeği de kendisine revâ görmüyordu. Vâkıa bu hususta Sâi Efendi ta'yîbe şâyân görürülmez. Zira gelecek kadının biraz musince olması da bed-ahlâk olmamasını icâb eylemez. Efendinin hatırına getiremediği bir şey varsa o da gelecek kadının bed-ahlâk olabilemesiydi"(s.20) Bu düşüncelere sahip olan Sâi Efendi, ~~...~~ bir hanımla evlenir. Bir müddät

sonra Câlibe'nin babası İhya Efendi bir yere mutasarrıf olarak tayin edildiğinden İstanbul'da okuyan oğlu Nâbi ile yeğeni Sûha da Sâi Efendi'nin evine gelirler. Câlibe, Sâi Efendi ile evlenmeden önce, Sûha'yı sevdiği halde, zenginlik tutkusu yüzünden onunla evlenmeyi reddetmiştir: "Câlibe validesinden ertesi güne kadar müsaade almış olduğundan o gün ve geceyi kalbindeki iki hevesi muhakeme ile geçirdi. Câlibe'den bir başkası için sevdiğinin muhabbeti, hırsı servete galip gelebilirdi. Lakin her şey adamına göre derler. Câlibe'de servet ve sâman hevesi galib gelmişti.

Takılacak elmas küpelerin sevinci ve tahayyülü ile kulaklarını iğne ile deldirip ve canlarını yakıp da o hevesle "hiç acımadı" diye seslerini çıkarmayan çocuklar gibi Câlibe de Sühâ'ya olan muhabbetini zenginliğe olan muhabbetle âzip gönlünün bir köşesine de bastırmıştı ki bu tazyikten gönlü acıdığı halde kendi kendisine de bunu inkâr ediyordu.

.....

Câlibe cevap olarak validesine Sühâ gibi bir çıplağa varmağı hiç bir vakitte hatırından geçirmemiş olduğunu ve yine pederi yedirip içirecek olunca kız kalmak kendisince daha âlâ olacağını ve kendi hüsn ü cemâline istediği gibi bir râgıp çıkacağından ümidvâr bulunduğunu bildirmişdi"

(s.21)

Servet ihtirâsına kapılmış bir kadın olan Câlibe ,

zamanda çok kötü bir üvey annedir. Fâzıl ve Şefik'e her türlü eziyeti yapmasına mukâbil kendi doğurmuş olduğu çocuklara çok iyi davranır. Böylece üvey evlatları ile kendi çocukları arasında fark gözetir.

Küçük yaştan itibaren, komşuları Münevver Hanım'ın oğlu Mukaddem ile sözlü olan Fâzıla'ya on yedi yaşındayken resmen nişan takılır. Bir sene sonra evleneceklerdir. Fakat Câlibe bu evliliği istememektedir.

Sâi Efendi'nin ölen karısının yakın arkadaşı ve komşusu olan Münevver Hanım kocasını kaybettikten sonra evlenmemiştir. Servetini de akıllıca yöneterek oğlu Mukaddem'e iyi bir eğitim yaptırmıştır. Fâzıla ve Şefik onu çok sevdiğinden sık sık ziyaretlerine gitmektedir. Bu ziyaretlerden çocuklara kötü davranan Câlibe ise rahatsız olmaktadır. Akıllı bir kadın olan Münevver Hanım Sâi Efendi'yi bu konuda uyararak, ona fikir vermeye de çalışmaktadır.

Münevver Hanım'dan hoşlanmayan Câlibe bu evliliği önlemek için entrika tertipler. Böylece Câlibe Süha'yı kötü emellerinde kullanmaya çalışır. Süha karşı koysa da Câlibe çıkabilecek dedikoduları hatırlatarak ona okulunu bitirinceye kadar konakta kalmasını söyler. Süha okulu

bitirip de konaktan ayrılmak istediğinde Câlibe ona iftira atacağını söyleyerek tehdit eder. Böylece Süha konağın doktoru olarak kalır. Câlibe'den intikam alabilmek için en uygun fırsatı kollamaya başlar.

Fâzıla'nın kendisi gibi kültürlü, asil bir aileye mensub olan bir arkadaşı vardır: Fevkiye. Câlibe'nin kardeşi Nabi'nin tek amacı zengin bir kız ile evlenerek iç güveysi olmaktır. Bu sebeple Fevkiye ile evlenmek ister. Biraz saf ve romantik bir kız olan Fevkiye'nin kalbini kolayca kazanır. Fevkiye, ailesinin muhalefetine rağmen onunla evlenir. Nâbi, onun bütün mücevherlerini ve parasını içki ve kadınlarla yer, neticede ayrılırlar.

Bu arada konakta doktor olarak kalan Süha Fâzıla'ya âşık olmuştur. Onun güvenini kazanmaya çalışmaktadır. Ancak Fâzıla Mukaddem ile nişanlıdır. Münevver Hanım'dan hoşlanmayan Câlibe, Fâzıla'nın Mukaddem ile evlendiği takdirde komşu konakta oturacağından bu nişanlılıktan rahatsız olmaktadır. Bu yüzden evliliği engellemeye çalışır. Süha da evlilik gerçekleşmezse Fâzıla ile evlenebileceği düşüncesi ile Câlibe ile işbirliği yapar. Böylece Câlibe Mukaddem'i gözden düşürmek için dedikodular çıkartır. Bunlar Süha tarafından etrafa yayılır. Fâzıla ise bunların hakikat dere-

Süha'nın alâkasından sıkılan, evindeki iki yabancı erkeğin arasında kendisini savunmasız hisseden Fâzıla evlilik hazırlıkları ile meşgûldür. Düğünden önce bir ay için Büyükada'ya gidilecektir. Bu sırada Nâbi'ye hizmet eden Reftâr onun kendisine tecâvüz ettiğini Câlibe'ye söylemiştir. Câlibe o anda Reftâr'ın sözlerini pek önemsemezse de bunn ileride kullanmayı planlar. Bu fırsat da Mukaddem'in Büyükada'ya gelmesiyle ortaya çıkmış olur. Câlibe'nin ısrarıyla gece yatısına kalan Mukaddem'e Reftâr hizmet eder.

Ertesi gün Câlibe kocasına Mukaddem'in Reftâr'a tecâvüz ettiğini söyler. Saf bir adam olan Sâi Efendi bu yalana inanarak, evliliği iptal eder. Fâzıla babasına soru soramaz. Bu konuda izâhat isteyen Münevver Hanım'a hiç bir bilgi verilmez. Kendisini savunmaya çalışan Mukaddem Sâi Efendi'ye hâdisenin gerçek olmadığını anlatırsa da sonucu değiştiremez. İstanbul'a döndüklerinde Münevver Hanım Fâzıla ile Fevkiye'nin evinde karşılaşmayı başarır. Fâzıla Münevver Hanım'a dedikodulara inanmadığını ama evliliği konusundaki kararın babasına ait olduğunu söyleyip Mukaddem'e kaçma teklifini reddeder. Bütün bunlara rağmen Fâzıla, Münevver Hanım ile Mukaddem'e duyduğu saygı ve minnetin yanı sıra babasına doğrudan doğruya karşı koyamayacağından çıkacak taliplerini reddetmeye karar

vermiştir.

Bir gün Süha ile Câlîbe'yi sarmaş dolaş gören Fâzıla olup biteni anladığını onlara pek belli etmez. Sühâ Sâi Efendi'ye kızıyla evlenme isteğini Câlîbe aracılığı ile söyler. Fâzıla bu teklifi reddeder. Câlîbe ile Süha'nın tahmini Fâzıla'nın böyle bir evliliğe razı olmaksızın herhangi bir tâlibi kabul ederek evden uzaklaşacağıdır. Bu gâye ile Câlîbe, Sâi Efendi'ye Fâzıla'nın Mukaddem ile ilişkiyi sürdürdüğüne dâir yalanlar söyler. Bunu anlayınca Fâzıla üvey annesine ilk kez hakaret eder. Sâi Efendi kızını döver, çocuklarla ilgisini keser ve onları sofrasına almaz. Şefik ise yatılı okula verilir.

Fâzıla'nın baskılardan bunaldığı bir sırada Bir kısmet çıkar. Zengin olması sebebiyle Sâi Efendi kızını Remzi adındaki talibine hiç bir araştırma yapma ihtiyacı duymadan verir. Bunu öğrenen Mukaddem, intihara kalkışır.

Remzi, kaba, zekâ ve incelikten nâsibini alamamış, câhil bir insandır. Ancak kibarlık düşkünüdür, bu sebeple de Fâzıla ile evlenmiştir. İyi yetişmiş biri olan Fâzıla'ya göre ~~terbiyeye~~ kocasının zengin fakat görgüsüz ailesinin yaptığı herşey gösteriş içindir.

Sâi Efendi gibi Süha da Câlîbe'den kurtulduktan sonra iyi bir insan olur. Mesut bir aile kurar. Süha, gayet kültürlüdür. Neticede tahsilini tamamlayarak doktor olur. Musikiye ait bilgileri de vardır. Onun iyi kalpli bir insan olduğuna, Câlîbe ortada kaldığı zaman onu, evine almış olması bir işaret olmaktadır.

Mukaddem :

Mukaddem, Fâzıla'nın ilk sevgilisi, nişanlısı, Münver Hanım'ın oğlu, tahsilli ve kültürlü bir gençtir. Dürüstlüğünden bahsedilen Mukaddem'in fizikî yapısı hakkında bilgi verilmemiştir. Fâzıla, kendisini aşk duygusuyla sevmemesine rağmen Mukaddem, büyük bir aşkla onu sevmektedir. Fâzıla'nın intiharını duyunca kendisini kaybederek intihara kalkışır. Fâzıla'nın kendisine olan sevgisi, aşktan ziyade minnettarlık hissiyle dayanır. Fakat Mukaddem, tam bir âşıktır. Aşkının sonunda da verem olur.

Onun ismiyle ilk sevgili olması arasında da bir münâsebet vardır. Mukaddem, "Önce gelen, ilk gelen" demektir. Çok haksas bir ruha sahip olan Mukaddem'in kültürünün temelleri üzerinde hiç durulmamıştır. Sadece onu annesinin

Süha :

Câlîbe'nin amcasının oğlu olan Süha, çok küçük yaşta babasını kaybetmiş, annesi de onu amcasına barakar, tekrar evlenmiştir. Bu ailenin bir ferdi olarak büyümüşdür. "Pek çok cazibeli güzel bir genç" diye kendisinden bahsedilmiştir. Romanın başında iyi ahlâklı ve dürüst bir genç olarak görülür. Câlîbe'yi çok sevmesine rağmen onun saadeti için Sâi Efendi ile evlenmesine ses çıkarmaz. Küçükken evin içinde sessiz, pasif bir insandır. Câlîbe, hile ile avucuna aldığı zaman, ona kızarak hakaret eder; fakat ondan kurtulmak için her hengi bir harekette bulunmaz. Sonra dan Süha'nın karakterinde büyük bir değişiklik olur. Önce Câlîbe'nin entrikalarına alet olurken sonra onu kendi arzularına vâsıl olmak için kullanır. Câlîbe, kendisiyle evlenmeyi reddettiği zaman, arzusuna saygı gösteren Süha, Fâzıla'ya karşı aynı şekilde davranmaz. Kendisiyle evliliği kesinlikle reddettiği halde, onun bu sözlerine hiç aldırmaz. Süha'nın karakterindeki bu değişikliğe, Câlîbe sebep olmuştur. Fâzıla'ya âşık olan Süha, Câlîbe'nin nişanı bozmasını kendi arzusuna uygun olduğunu görünce, ona katılır. Hatta en plana çıkarak birinci rolü alır. Bu sırada Câlîbe'nin "Pek ustalaşmışsınız" sözüne mukabil, "Hocamız sissiniz, iftihar sizindir" cevabını verir.

Sâi Efendi :

Fâzıla ve Şefik'in babası olan Sâi Efendi zengin, namuslu, hiysiyet sahibi oldukça malûmâtli ve her fenne âşînâ, değerli bir kimsedir. Çok temiz kalpli olan Sâi Efendi, romanın başında kırksekiz yaşlarındadır. Temiz kalpli olduğu kadar, saf olan bu baba, herkese karşı iyi niyet beslemektedir. İlk karısı, Fâzıla'nın annesi Fëvziye Hanım'ın dürüst ve iffetli oluşu da onun sâfiyetini arttırmıştır. İlk hanımını çok seven Sâi Efendi, onun ölümüne dayanamayarak bir ara intihara bile kalkışmıştır. Fakat bir zaman sonra bu sevgi, çocuklara valide, evine müdire ve kendisine zevce olmak için evlendiği Câlibe'yi de büyük bir aşkla sevmesine engâl olmaz.

Sâi Efendi, Câlibe'ye o kadar temiz ve samimi bir muhabbetle bağlanmıştır ki, Câlibe'nin çocukları hakkındaki iftiralarının farkına dahi varamaz. Yapılan eziyetleri Münevver Hanım'ın uyarılarına rağmen lââyıkıyla farkedemez. Bütün hâdiseleri Câlibe'nin görüş zaviyesinden değerlendirir. O kadar saftır ki konak içindeki Süha ile Câlibe arasındaki yasak ilişkiden de habersizdir. Sâi Efendi ancak romanın sonunda kızı vasıtasıyla doğruyu görebilen saf bir baba tipi olarak karşımıza çıkmıştır.

için ibret verici bir son hazırlar; müdâvimi olduğu içki âlemlerinden birinde kavga ederken topal kalır. Bunun üzerine Fevkiye de artık onunla evli kalmak istemez. Fevkiye'den ayrıldıktan sonra da "Evvelce gözdüğü âlemlerden çıkamadığından o âlemlerin tellâllığını etmekle" geğınmeğe başlar. "Ve kendisine acı gelen bir şey varsa o da, içinde tellâllık etmekte olduğu âlemde kazandığı para, ancak ona ekmek parası olabilip, orada bir gece veyahut bir saat olsun eğlenmek için para bulmağa muvafak olamayıp, karşıdan bakması"dır.

Remzi :

Remzi de romanın kötü tiplerinden birisidir. Yazar bütün menfî tipler gibi Remzi'den de nefret etmektedir. Remzi'yi anlatırken ilk olarak "Zengin ve hasis bir tacirin biriktirip bırakmış olduğu servetle kibâ âlemine girmiş olan oğlu"(s.P26) diye tavsif etmektedir. O aynı zamanda Batı'yı câhilce taklit eden "Şık" tipinin de bir temsilcisi durumunda olan cahil bir insandır.

Remzi kibâr âlemine girmiş, fakat kibâr olamamıştır. Fatma Aliye Hanım, bu husus üzerinde ısrarla durmaktadır: "Remzi Bey de kibarlığa zaten pek önenenlerden bulunduğundan, o hususta hiç bir sarfiyattan çekinmemiş idiyse

se de hanesinin tertib ve nizâmı, Fâzıla'nın içinde do-
ğup büyüdüü âlemin taklidinden başka bir şey değildir".
(s.129)

"Hânesine getireceği kızın da kibârâne terbiye gör-
müş olmasını, kibâr kızının ne olduğunu bildiğinden değil,
mahzen, hânesinde bulunacak hanımın bir kibâr kızı olma-
sına heves eylediğinden ve kibârlığa pek âzendiğinden ar-
zu eylemişti".

Velhâsıl, böyle debdebe ve dârâtı olan, mükemmel atlı
arabalarla gezen, en âlâ ve zarif rubalar içinde bulunan
Remzi Bey'de pek çok bayağılık vardı".(s.131)

Fâzıla, Remzi'deki bu bayağılıkları hoş görür. Fâzıla'nın tesiriyle "Remzi'nin ahvâl ve etvârı epeyce yoluna" girer. "Fakat efkârındaki bayağılığın tebeddülü" mümkün olmaz."Fâzıla neyi sevse, Remzi ondan hoşlanmaz, Fâzıla'nın çok sevdiği kitaplardan ve piyanaodan o nefret eder.

Zevkleri ve aldıkları terbiye bu kadar farklı olan iki insanın anlaşamayacağı muhakkaktır. Buna rağmen Fâzıla'nın gayreti ve sabrı sayesinde dört beş sene kadar evli kalırlar.

Uzun zamandan beri kendisini başkasının karısı olmaya hazırlamasına rağmen Fâzıla Remzi ile evlenince aldığı terbiye gereği, kocasını sevmeye çalışır. Basit bir insan olan kocasıyla zevkleri uyuşmayan Fâzıla kocasının mutluluğu için kitap okumaktan ve piyano çalmaktan bile vazgeçer. Remzi Fâzıla ile ilgilenmez. Ona yaptığı harcamaların nedeni ise kendisine övünme payı çıkarmak istemesi ve bencilliğidir. Remzi önceleri eve geç gelmeye sonraları işe hiç gelmemeye başlar. Fâzıla Remzi'nin kadınlarla düşüp kalktığını ve kendisini sevmediğini öğrenir. Ancak, Fâzıla Câlibe yüzünden kocasından ayrılarak babasının evine de dönememektedir.

Reftâr Nâbi'yi, Süha ise Fâzıla'yı kaybettiklerinden Câlibe'ye düşman olmuşlardır. Sühâ iyi bir aile kızı ile evlenerek konaktan ayrılır ve hayatını düzene sokar.

Bu arada iki yıldır evli olmasına rağmen çocuğu olmayan Fâzıla kağınvalidesinin Remzi'ye odalık gerektiği düşüncesine karşı çıkmaz. Fâzıla evdeki cariyelerinden birini çocuk olması şartıyla Remzi'ye odalık vermeyi kabul eder.

Fâzıla bu süre içinde babasının evinde kalır. Odalık hamile kalmayınca çıkak edilir. İkinci kez en cilveli ca-

riye Remzi'ye odalık verilir. O cariyyeden de çocuk olmayınca o da kocaya verilir. Evlendirilen cariyelerin hamile kalmaları üzerine Fâzıla Remzi'nin yeni odalıklar istemesine karşı çıkar. Boşanmayı düşünürse de boşanmış damgasını yemek istemez. Bir kadına aşık olan Remzi'nin onu eve getirme isteğini kabul etmeyen Fâzıla, baba evine de kabul edilmez. Bu çaresizlik içinde kensine çıkış yolu olarak intiharı seçer. Şefik'e bir mektup yazarak ona bazı tavsiyelerde bulunur. Mücevherlerini satıp çalışarak yaşamayı düşünmesine rağmen boşanmış bir kadın olarak yaşamayı göze alamayacağını söyler! Her türlü çâreler kesildiği halde artık öyle bir muhaddere ne yapabilir?"(s.261) sorusuyla bitirdiği mektubu eve bırakarak intihar etmek üzere evden çıkar. Tam kayaların üzerinden kendisini denize atacağı zaman, dinî hisleri galip gelir. İntihar ettiği takdirde, cennette olan annesinin yanına gidemeyeceğini düşünür ve intihardan vazgeçer. Üzerinde mücevher olarak sadece bir yüzük vardır. Üsküdar'dan İstanbul tarafına geçerek ücra ve fakir semtlerden birine gider. Orada bir od tutar. Yüzüğü satıp kendine lüzumlu eşyalar alır. Bu fakir insanların arasında yaşamaya başladığı ilk gece hastalanır. Şiddetli bir hummadan on bir gün dalgın yatar. Para çok düşkün olan ev sahipleri, Fâzıla'nın hastalığından istifâde ederek parasını alırlar ve hastalığı sırasında harcadıklarını söylerler. Sonra da onun yüzünden borçlandıklarını bildirerek daha fazla para isterler. Fâzıla parasının bu

aile tarafından çalındığını anlasa da borçlu olduğunu söyledikleri aileye kendisini hizmet halayığı olarak satmalarını ister. Mısır'a götürülerek satılır. Oradan da Beyrut'a götürülür ve İstanbullu zengin bir aile tarafından satın alınır.

Diğer taraftan Şefik ve Remzi, Fâzıla'nın mektubunu ve kayalıkta düşürdüğü mendiliyle bileziğini bulunca, onun intihar ettiğine kesin olarak inanırlar. Şefik evini terkeder ve bütün vaktini okulda geçirmeye başlar.

Mukaddem, Fâzıla'nın ölümünün üzüntüsünden, verem olarak, bir doktorun refâkatinde tebdil-i havaya, Beyrut'a gönderilir. Orada Peymân adı ile yaşayan Fâzıla ile karşılaşırırlar. Mukaddem fenalaşır. Her yerde Fâzıla'yı arar. Fâzıla haber göndererek Mukaddem ile buluşur. Fâzıla, Mukaddem'in evlenme teklifini Remzi ile nikahlı oğlu sebebiyle reddeder. Başından geçenleri ona anlatır. Bu arada Fâzıla, küçük hanımı Enîse'nin Mukaddem'e âşık olduğunu söyler; evlenmelerini ister, Mukaddem kabul etmez. Fâzıla Enîse ile evlenirse kendisini de her gün görebileceğini söyler. Mukaddem'i iknâ eder. Fâzıla, hanımına Enîse'nin aşktan eridiğini söyleyince Muhterem Efendi Mukaddem'i soruşturup beğenir. Enîse ile Mukaddem evlendirilir.

Bu arada evin oğlu Şebîb kadınları küçük gören biridir. Hizmetine bakan Fâzıla'yı ciddiliği bakımından beğenmektedir. Annesinden onu satın alır. Fâzıla' ile evlenmeyi düşünür fakat bir hizmet halayığı oluğu kendi saygınlığını azaltır düşünceyle odalık yapmak ister. Fâzıla ise gelenek gereği kendisine odalık olmak isteyip istemediğini sormayan Şebîb'i ~~terk~~ reddeder.

Fâzıla Mukaddem'in hizmetine de bakmaktadır. Mukaddem'in Enîse ile ilgilenmesini ondan ister. Kocasının kendisini sevmemesinden dert yanan Enîse'ye kocasıyla birlikte vakit geçirmelerini tenbih eder. Bir süre sonra Mukaddem annesi Münevver Hanım'ın Beyrut'a gelmemesi için Enîse ile beraber İstanbul'a gider. Mukaddem Fâzıla'ya İstanbul'dan Remzi'nin servetini tükettiğini ve yeni karısının onu başka erkeklerle aldattığı haberi getirir.

Enîse ile Mukaddem'in bu sırada bir kızları olur. Adını Bedriye koyarlar. Çocuğa Fâzıla bakar. Şebîb Fâzıla'yı odalık yapmaktan vazgeçerek evlenme teklif eder. Fâzıla hiç bir sebep göstermeden teklifi reddeder. İntihara kalkışan Şebîb'e engel olur, bir süre beklemesini söyler. Fâzıla Şebîb ile evlenmek istediği halde, Mukaddem'in buna ne kadar çok üzüleceğini düşünerek Mukaddem'in Enîse'ye âşık olmasını temine çalışır. Bunun için de en güzel sebep olarak kızları Bedriye'yi bulur. Böylece çocuk aracılığı

ile Mukaddem'in Enîse'ye âşık olacağını umar.

Bir gün Fâzıla ile Mukaddem Remzi'nin, karısının âşığı tarafından öldürüldüğünü gazetede okurlar. Fâzıla için Şebîb ile evlenmesine artık engel kalmamıştır. Mukaddem de Enîse'yi boşayarak Fâzıla'ya onunla evlenmek istediğini söyler; Fâzıla Mukaddem'e ve Münevver Hanım'a minnet borçlu olduğu inancı ile onu reddetmemesi gerektiğini düşünür fakat Mukaddem sonunda karısını sevdiğini anlar.

Mukaddem İstanbul'daki bir dostundan gelen mektuptan Sâi Efendi'nin ağır hasta olduğu haberini alır. Fâzıla ile birlikte İstanbul'a giderler. Kimseye haber vermezler. Birlikte kaçtıkları sanılır. Fâzıla'yı kıskanan Şebîb intikâm için peşlerine düşer.

Mukaddem ile Fâzıla Münevver Hanım'dan Sâi Efendi'nin Câlîbe ile Reftâr'ın erkeklerle para karşılığı düşüp kalktıklarını öğrendiğini, kendisine inme indiğini ve Şefik'in konağa döndüğünü duyarlar. Sâi Efendi'nin boşadığı Câlîbe'yi Süha'nın evine aldığını ancak hizmetçilerle yaşamasına izin verdiğini öğrenirler. Reftâr'ın da başına yediği bir yumruğun tesiriyle gözlerine perde iner ve dilencilığe kadar düşer.

Mukaddem Şefik'i bir okul çıkışı ziyaret ederek ablası

Fâzıla'nın yaşadığını haber verir, evine götürür, kardeşler kavuşur. Ertesi gün Münevver Hanım, Fâzıla, Şefik ve Mukaddem, Sâi Efendi'yi görmeye giderler. Kapıda Şebîb'i görürler. Fâzıla Şebîb'i yatıştırır. Mukaddem onu yalısına gönderir. Baba kız kavuşurlar. Bir kaç gün sonra Şebîb Fâzıla'yı babasından ister. Sâi Efendi kararı kızına bırakır.

Şebîb babasına mektup yazar, evlilik için izin ister. Babası işlerinin çok oluşu yüzünden gelemez. Düğün için annesi, Enîse ve ~~Rüveyda~~ Şebîb'in kız kardeşi Rüveyda gelirler. Gelinleri olarak Fâzıla'yı görünce şaşırırlar, sevinirler. Nikâh yapılır. Bir süre sonra Fâzıla'nın bir oğlu olur. Mukaddem ile Enîse İstanbul'a yerleşirler. Üç sene sonra Şefik ile Rüveyda da evlenirler.

Ş A H I S L A R

Fâzıla :

Muhâdarât romanının asıl kahramanını Fâzıla teşkil etmektedir. Roman bütünüyle Fâzıla'nın etrafında cereyan eden hâdiselerden ibârettir. Böylece mevzuunu Fâzıla'nın çektiği çile, keder, heyecan ve sevinçlerden alır.

Çocukluk, gençlik, ilk evlilik ve cariyelik gibi hayatı devrelere ayrılan Fâzıla, ilk defa bir düğün evinde karşımıza çıkmaktadır. Bu çıkışın sebebi, O'nun ne derece bedbaht ve çilekeş olduğunu anlatmak içindir. Herkesin çok mutlu olup yüzünün güldüğü bu düğün evinde tek gamlı, kederli çehre Fâzıla'nındır: "Lâkin herkes demek için yalnız mebhûs-ı anımız olan şu gençler demiyetinden hiç yüzü gülmeyen bir genç kıızı istisna etmek lâzım geliyor. Bu kız beyaz boncuk ve yalancı incili harçlarla mizamlanmış, kirem rengi atlastan yer ile beraber ruba giyinmiş gayet gümrâh ve uzun olan açık lepiska saçları bir tek örgü olarak rubâsının eteklerine doğru inmiş mücevher olarak bir sıra pırlanta taştan ibaret olan bileziği ve bir çift tek taşlardan küpesi ile başının arkasına takmış olduğu elmaslı kısa tarağı ve boynunda bir altın kordon ile muallâk siyah

mine üzerine ayrıca pırlanta ile "B" harfi yazılmış ma-
dalyonu tezyinâtını ikmâl eyliyordu. Oturmuş olduğu hal-
de dahi boyunun uzun demek mübalâğa ve orta demek de nok-
san olacak bir surette ikisi arası olduğu anlaşılıyor,
omuzlarının yapısı genişçe ve ona nispet beli gayet ince
olup endamının güzelliği elbiseyi biçen terziye şan ve
şöhret vermekteydi. Saçlarının lepiska olduğunu söyledi-
ğim için sarışın olduğu zihinlere yerleşeceği tabii ise
de acele edilmese de koyu mâi ile yeşil arası bir renkte
olan tahrirli ve güzel tatlı bakışlı gözlerinin üzerinde-
ki ne pek çok ve ne az orta bir surette gayet güzel biçim-
li kaşlarıyla aşağıya doğru uzanıp gittikten sonra bu te-
nezzül kibrine dokunmuşçasına uçları yine yukarıya doğru
dönmüş kirpiklerinin siyah olduğunu tarif eyledikten son-
ra buna hüküm verilse daha iyi olur sanırım. Renginin
beyazlığı kırem rubasının içinde daha ziyade göze çarplı-
yor. Dudaklarının kırmızılığı küçük ağzına bir kat daha
güzellik veriyordu. Halâvet ve melâhat güzel yüzünde Lem'
an etmekte ve güzel alnı kuvve-i akl ü zekâsını göstermek-
teydi!"(s.15-16)

Fatma Aliye'nin nazarında ve manevi bütûn güzelliklere
sahip olan Fâzıla'nın tek eksiği, talihidir. Bu eksiğini
de fıtratında dercedilen manevi duygulardan aldığı sabır,

metânet ve faziletle giderme yolundadır. Arkadaşı Fevkiye Fâzıla'ya "Sen ahlâk-ı memdûhenin ve fâzilet-i ulviyenin mücessemisin Fâzılacığım"(s.27)der. Bu ifade Fâzıla'nın karakterini izah ettiği için mühimdir. İsmiyle müsem-mâ olan Fâzıla tam bir fazilet nümûnesidir. Üvey annesinin iftiralarına karşı daima susar. Fevkiye ile konuşurlarken onun, "Haksız yere iftira edildiğini" ~~mederimmiş~~ babasına anlatmasını söylemesi üzerine "Bir zevceyi zevcine zemmetmek kadar şenâat ve denâat olamaz"(s.12) cevabını verir. Böylece her çeşit eziyete "Kaderimmiş" diyerek boyun eğer Fâzıla, sadece kardeşi Şefik söz konusu olduğunda susmaz. Yine Fevkiye'ye bunu anlatırken, "Her şeye sükût ediyorum. Her emre itaat ediyorum. Her hakarete boyun eğiyorum. Fakat iş o çocuğa gelince kahraman kesiliyorum. Onun terbiyesini ihlâl edecek müdâhelâtla güleşi-yorum"(s.11) der.

Fâzıla'nın bütün çocukluk günleri sıkıntı ve eziyetlere katlanmakla geçmiştir. Son derece kötü kalpli bir insan olan Câlibe, Fâzıla ile Şefik'e Fransız mürebbiye vasıtasıyla da ayrıca eziyet etmektedir. Fâzıla ona da itaat ve hürmette kusur etmez. Sadece, Şefik'i sebepsiz yere dövmeye kalkıştığı zaman ona engel olmaya çalışır. Fâzıla'nın, mürebbiyeye ikinci itirazı da annesinin res-

mini kaldırmak istemesi yüzündendir. Câlîbe'ye yaranmak için resmi duvardan indirmek isteyen mürebbiyeye, Fâzıla mâni olarak bütün hatalarını yüzüne vurur.

Fâzıla, babasına karşı da daima itaatkârdır. Onun, Câlîbe'nin tesiriyle kendisine olan haksız muamelesine karşı sabırla susar. Fâzıla'nın meziyetlerinden birisi de sabırlı oluşudur. Bütün çocukluğu ve gençliği boyunca Câlîbe'nin eziyetlerine karşı, bir gün bunlardan kurtulacağını ümid ederek bekler. Ancak Remzi ile evlendikten sonra bu ümid kaybolmuştur. Üvey annesi Câlîbe'den kurtulmasına karşılık Remzi gibi son derece hissiz, kötü bir insanla yaşamaya başlamıştır. Fâzıla bütün bunlara da yine sabır ve tahammülden vazgeçmez.

Fâzıla'nın şahsında müslüman Türk kadınına temsil eden Fatma Aliye kahramanına şimşek gibi bir zeka, kayagibi sert ve sağlam bir irâde ve metânet vermiştir. Karşılaştığı hâdiseler ~~karşısız~~ kendisini üzse de hiç bir zaman yılmaz. Onun karakteri üzerinde hiç bir değişiklik yapamaz. Bir gün Fevkiye ile çocuk terbiyesi bahsinde konuşurlarken "Zaten hüsn-i ahlâk ashâbını, tatlılık mutî ve bed muamele âsî eder"(s.11) dediği halde kendisi, gördüğü bütün kötü muamelelere rağmen âsî olmamıştır. Onun

tek isyânı, Câlîbe'nin Fâzıla'nın Mukaddem ile mektuplaş-
tığını söyleyerek, ortaya uydurma bir mektup çıkarması
üzerine, ona, "Alçak kadın" demesidir.

Fatma Aliye Hanım'ın bu romanı, bir kadının ancak
bir defa sevebileceği fikrinin yanlışlığını isbât etmek
için yazdığı söylenmekteyse de, Fâzıla'nın Mukaddem'e
karşı duyduğu hisleri tam mânâsıyla aşk değildir. Bu his
daha çok minnettarlıktır. Fâzıla roman boyunca bir çok
yerde bu minnettarlık üzerinde ısrarla durmuştur. Mu-
kaddem ile nişanları bozulduğunda, Remzi ile evlendikten
ve onu sevdikten sonra, "Mukaddem Bey hakkındaki hissiya-
tının bir büyük ciheti de rikkat, merhamet ve nimetsinâs-
lıktan ibaret olduğunu"(s.132) anlamıştır.

Fâzıla, evlendikten sonra, kocasını sevmeyi vazife
bildiği için bütün kusurlarına rağmen Remziyi de sever.
Hatta bu sevgi kısa bir zamanda büyük bir aşk haline ge-
lir. Fakat mizacları birbirinden çok farklıdır. Fâzıla
kendini bir türlü kocasına sevdiremez. Çünkü Remzi ile
Fâzıla arasında en küçük müşterek bir nokta veya zevk
uyumu yoktur.

Kocasının, vaktini dışarda geçirmesi Fâzıla'yı çok

üzer. Hele bu vakitleri bir çok kadınlarla, sefahat âlemlerinde geçirdiğini anlayınca üzüntüsü daha da artar. İşte Fâzıla'nın, hileye müracaat ettiğine ilk defa bu sırada şahid oluruz. Fâzıla, kıskançlığın tesiri ve her şeyi öğrenmek arzusuyla, kocasına güler yüz göstererek her şeyi anlattırır. Bunun sebebini sorduğunda Remzi açıkça kendisini sevmediğini söyler. Fâzıla buna çok üzülür. Bundan sonra Remzi'ye olan sevgisi azalmaya başlar. Burada onun kadınlık gururu mevzubahis olur. Üzüntüsünü, Remzi sevmediği için meşgul olamadığı kitapları ve piyanosuyla oyalanarak atmaya çalışır.

Fâzıla Remzi'den boşanmayı da düşünür. Ancak bir yandan, Câlibe'nin kendisine rahat vermeyeceği korkusu, bir yandan da muhitinde boşanmış bir kadın olarak ayıplanmak düşüncesi ile buna cesaret edemez.

Fâzıla'nın en mühim hususiyetlerinden biri de kültürlü olmasıdır. Türk romanında ilk kültürlü kadın tiplerinden birisi Fâzıla'dır. Fatma Aliye Hanım'a kadar kadın ekseriyetle menfî bir tip olarak romana girmiştir.

Bütün bunların yanında Fatma Aliye'nin hayatının aksini bir başka cephede yine Fâzıla'nın hayat hikâyesinde görürüz. Fâzıla, resim ve musikiden anlar. Sâi Efendi ile Sühâ arasındaki bir konuşmadan, Fâzıla'nın yedi yaşından itibaren piyano çaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca yine aynı konuşmada Sühâ, Fâzıla'nın bu bahisdeki kabiliyetini de övmektedir.

Hayatının son devresinde, Ahmed Miðhat'ın kahramanları gibi Beyrut'ta karşımıza çıkan Fâzıla, bir cariyedir. İsmi de Peyman. Bu cariyelik kendisine hürriyeti tattırmıştır. Karakteri hiç değişmemiştir. Evlatlık, zevcelik sanatında mükemmel olan Fâzıla, cariyeliği de fevkalade becermektedir. Hamarttır, işgüzârdır. İstanbul'u hatırladığı zaman "Orada hürriyet içinde esaret çektiği ve şimdi bulunduğu mahalde esaret içinde hürriyet sürdüğü"nü(s.255) düşünmektedir.

Fâzıla, Muhterem Efendi'nin konağına gelene kadar, daima sıkıntılı içinde ve bed-bahttır. İlk defa orada rahat eder. Fakat bu rahatlık da tam değildir. Orada da yine Mukaddem'in hastalığı, ailesinden ayrı olması gibi bir takım üzüntüleri vardır. Yazarın ideal genç kız tipini temsil eden Fâzıla, ancak, yine yazara göre ideal bir erkek olan Şebîb ile mesûd olur. Hayatı boyunca pek çok sıkıntı çeken Fâzıla, neticede, iyiliğinin ve sabrının mükâfatını görür.

Câlibe :

Sâi Efendi'nin ikinci karısı ve Fâzıla ile Şefik'in üvey annesi olan Câlibe'yi Fatma Aliye Hanım üvey annele-
rin ve kadınların en kötü örneği olarak göstermiştir.

Fizikî yapısı çok güzeldir. Biraz topluca beyaz ten-
li "Kara kaşın ve kara gözün gayet güzeline" dalgalı siyah
saçlara sahiptir. "Şîve ve edâsı tabii olan Câlibe'nin
hüsn ü ânı ve revîş ü hırâmanı hakikaten medh ü senâya
şayândır!" Yazarın adeta nefret ettiği Câlibe'ye böyle
bir güzelliği izâfesi şüphesiz sebebsiz değildir. Onun
güzelliğini anlattıktan sonra kalbinin çirkinliğini de an-
latır. Böyle güzel kadının kalbi de güzeldir zannıyla kim-
senin şüphelenemediği Câlibe'ye birbirinden kötü işler
yaptırır. Hiç bir manevi güzelliğe sahip olmayan Câlibe,
bütün kötülükleri nefsinde toplamış bir kadın olarak tas-
vîr edilmiştir. Arzu ve ihtirâslarını tatmin için hiç bir
kötülüğü yapmaktan çekinmez. Câlibe servete çok düşkündür.
Küçük yaşlarından beri istediği şeyi elde etmek için an-
nesini taciz eden bir hırsa sahip, debdebe ve servet ha-
yalı, sevdiği delikanlının hayalinden ziyâde kendini mut-
lu eder.

Güzelliğinden emin olduğundan zengin birisinin kendisine talip olacağından ümitlidir. Sevdiği halde Sühâ' yı ~~terk~~ reddeder. Câlibe sadece zengin olduğu için Sâi Efendi ile evlenir. Ona sâdik kalmayarak Süha'yı baştan çıkarır. Fâzıla ile Şefik'e çocukluklarında her türlü cefa ve eziyeti gördürür. Bu iki masumun gözyaşlarından mütelezziz olacak kadar mübalağalı menfî karakter Fatma Aliye Hanım tarafından ona verilmiştir. Fâzıla ile Mukadem'i birbirinden ayırabilmek için bir takım entrikalar çevirir. Muvaffak olur. Ancak bu başarılarının yanında sevdiği Süha'nın bir başka kızla güzel bir evlilik yapmasına engel olamaz. Bu aynı zamanda onun ilk mağlûbiyeti- dir. Bundan sonra Câlibe'nin hayatında devamlı bir sü- kût başlar. Fatma Aliye Hanım, bu hususu İlâhî Kanun'a bağlar. "...Bu fenalık var iken esrârının herkesden mes- tûr kalacağına emin bulunuyor, idi. Fakat mağrûr olduğu iktidârının erişemeyeceği kudret ve kuvvet-i Rabbaniye bulunduğunu ve Cenâb-ı Hakk'dan hiç bir şeyin gizleneme- yeceğini düşünemiyordu!" (s.270) İkinci mağlûbiyeti ise Reftâr'a karşıdır. Bütün sırlarına mukûf olan Reftâr'a ~~bir~~ karşı bir ara aczlik içinde kalırsa da Süha'nın gidişinden sonra bu münâsebet de düzelir.

Fatma Aliye Hanım, bu kahramanına çok kötü bir son hazırlamıştır. Tanzimat devri edebiyatımızın hemen bütün hikâyelerinin neticesini teşkil eden, haklının hakkına, haksızın zillete kavuşması, bu eser ve kahramanları için de geçerli olmuştur. Yazar, Câlîbe'yi merdivenlerden yuvarlayarak, yüzünden aldığı bir yara ile onun güzelliğinden eser bırakmaz. Onu, bir zamanlar fakir olduğu için beğenmediği Sühâ'nın evine ancak hizmetçi olarak sokar.

Münevver Hanım :

Münevver Hanım, genç yaşta kocasını kaybetmiş, tek oğlu Mukaddem ile yaşamakta olan dul bir kadındır. Sâi Efendi gibi saf bir insan değildir. Çevresinde olup bitenden haberdâr, uyanık bir kadındır. Oğlu hakkındaki bütün mesuliyetleri yüklenmiş, oğlunun maddi ve manevî terbiyesinde hem baba, hem anne vasîfesini yapmış ismiyle müsemma bir hanımdır. Zeki ve kuvvetli olan Münevver Hanım, olanları Sâi Efendi'ye anlatmak isterse de Câlîbe büyük ölçüde buna mani olmaya çalışmıştır.

Fatma Aliye Hanım, Münevver Hanım'ın karakterini Sâi Efendi'nin sözleriyle ortaya koymaya çalışır: "Siz benden daha müdâbbir, daha fâzıl olduğunuzu zevcinizin vefâatında gösterdiniz. Oğlunuzu pederli evlat gibi terbiye eylediniz. Tahsil ettirdiniz. Siz kahraman bir kadınsınız. Ömrünüzü evlâdınıza hasrettiniz. İrâdını, parasını, muhâfaza belki de tezyid eylediniz. Siz şâyân-ı hürmet bir hanımefendisiniz, şâyân-ı takdir bir evlat yetiştirdiniz. Evlâdınıza; hem peder, hem valide, daireye; hem erkek hem kadın, umurunuz; hem sâhib, hem nâfiz oldunuz... Âh... Ben ise bu hale bir seneden ziyâde tahammül edemedim. Ben sizden âcizim efendim".(s.32)

Münevver Hanım, daima iyi bir anne ve mükemmel bir insandır. Fâzıla'nın vefâtı haber alındığı zaman ve Mukadem'in hastalığında da bütün kederine rağmen kendine hâkim olur ve çocuğunu ~~ixixi~~ tedavi eder.

Fatma Aliye Hanım, Münevver Hanım tipi ile bir noktaya daha dikkati çekmeye çalışmıştır; kocası ölen kadınlar mutlaka evlenmek ihtiyacı duymaz. Özellikle çocukları varsa geleneğe bağlı olarak da evladını üvey baba elinde büyütmek için elinden gelen fedâkarlığı yaparak onu yetiştirmeye çalışır. Yani kadın evin efendisidir, evin idaresi, ~~xxxxx~~ ailenin devamı ancak akıllı ve kuvvetli kadınlar sâyesinde olur. Buna mukâbil karısı ölen erkekler, evin idaresinde her zaman başarılı olamazlar. Onlar aile hayatında mutlaka bir kadının yardımına muhtaçtırlar. Bu yüzden de evlenmek ihtiyacını duyarlar; işte bu noktada dikkat edecekleri şey, seçtikleri kadının güzel ahlâka sahip bir insan olmasıdır. Fatma Aliye Hanım biri erkek diğeri kadın olan iki dul insan arasındaki farkı da Münevver Hanım ve Sâi Efendi tipleri ile göstermeye çalışmıştır.

Fevkiye :

Fâzıla ile aynı muhitte yetişmiş, kültürlü, görgülü bir kızdır. Evin biricik çocuğu olduğundan bir dediği iki olmamıştır. Çok muşlu bir çocukluk devresi geçirmiştir.

Fevkiye, "Sarı saçlı, ela gözlü bir kız" olarak tasvir edilmiştir. Fâzıla'nın zıddı olarak "Güler yüzlü ve şen sözlü"dür. Orta büyüklükteki ağzının biraz kalınca dudaklarında tebessüm eksik olmaz. "Masumâne nazarlı, gözleri de kalbinin sâfiyetini izhâr eyler. Fatma Aliye Hanım'ın kahramanlarının karakter ve fizyonomileri arasında sıkı bir münâsebet vardır. Fâzıla'nın "Güzel alını, kuvve-i akl ü zekâsını" gösterdiği gibi Fevkiye'nin kapanık ve biraz dar olan alını ise "pek ziyâde tefekküre, vüs'ati olmadığına delâlet eder. Yazar, eserin başında, Fevkiye'nin, Fâzıla'ya zıt bir fıtrata sahip olduğunu "İşte bu kız refikasının mağmûmâne tavrıyla pek zıt bir halde bulunuyordu" ifadesiyle belirtir. Fevkiye de Fâzıla gibi asil ve zengin bir kızdır. Her türlü ideal vasıflara mâlik olan Fâzıla'nın bedbahtlığına üvey annesi sebep olur. Halbuki Fevkiye'nin annesi ve babası kendisini çok sevmekte ve her sözünü yerine getirmektedirler. Fevkiye'nin mesud olmaması "Pek saf-dil ve zâif-i fikir" oluşundan ~~xxxx~~ başka bir şey değildir. Nâbi'nin tek mektûbuna hatta görmeden âşık olduğu iddiasına inanan bu zavallı kız, Nâbi'yi

Eugène Sue'nun romanındaki "Oliver" gibi fevkalade dürüst birisi zannetmekdedir. Bütün ikâzlara rağmen evlenir. Fevkiye yalnızca zevâhire ehemmiyet veren bir kızdır. Nâbi'den ayrılmak istemeyen bu kız, Nâbi'nin topal oluşundan sonra hemen ondan ayrılmıştır. Yazara göre Fevkiye, kocasını çok sevmesine rağmen mükemmel bir eş olamamıştır.

Enise :

Muhterem Efendi'nin büyük kızı "Onbeş onaltı yaşlarında beyaz tenli sarışın bir kızdır". Fâzıla onu eski nişanlısı Mukaddem'e telkin ettiği zaman "Nazara çarpacak derecede güzel bir kızdı!" diye tavsif eder. Zeki, hassas, munis ve terbiyeli bir genç kız olan Enise; Fıstıklıkta araba içinde gezerken uzaktan uzağa gördüğü Mukaddem'e âşık olur. Dadısı Peymân (Fâzıla), halinden şüphelenip kendisini tazyik edince tanımadığı bir gence âşık olduğunu söyler: "O kimmiş" diye sorduğu zaman : "Bilmiyorum, öğrenmeye çalışmadım. Çünkü ne fâide verir! Ben hiç bir vakit de kendisine beni istemesi ve alması için bir haber göndermeyeceğim gibi pederime beni falanca adama ver demiyeceğim. Öyle yapmaktan ise ölmek daha âlâdır, bence. Benim için ümitsizlikten başka çare ve göz yaşından başka teselli yoktur". (236) der. Enise Fâzıla'nın sayesinde Mukaddem ile evlenir. Fakat Mukaddem'in kendisini sevmediğini, acıdığını hâssedecek kadar zeki ve hassas olan Enise, önceleri mesut olamazsa da, Bedriye isimindeki çocuklarından sonra acıma hissi yerine aşk ve muhabbet hissi ikâme edilir.

Reftâr ı

"Yirmi yirmi bir yaşında güzelce cariyedir". Fakat mavisinden çok akı bulunan gözlerinde kirpiklerin az oluşu ve çenesinin sivriliği kendisinde şirinlikten eser bırakmamıştır. Sâi Efendi'nin konağında büyümüştür. Kötü ahlâklı bir kızdır. Nâbi ile olan münâsebeti yüzünden Câlîbe'ye yaranmak için, onun her istediğini yapmaktadır. Yine onun emriyle Mukaddem'in kendisini iğfâl ettiğini söyleyerek Fâzıla'nın nişanın bozulmasında büyük rol oynar. Ondan sonra bütün gizli işlerinde Câlîbe'nin baş yardımcısı olur.

Fatma Aliye Hanım, bu tipe de hakkettiği bir son hazırlar. Yaptığı kötülüklerin cezasını çektirir. Dilenirken Fâzıla'ya rastladığı zaman bunu kendisi de itirâf eder. Fâzıla onun bu haline acıyarak, kendisine maş başlar ve eski cariyelerinden birinin evine yollar.

Sadberk Hanım :

Remzi'nin ağabeyi Rıfki'nın karısı olan Sadberk Hanım, cahil, görgüsüz, kenar mahallelerden birinden gelmiş bir kadındır. Rıfki'nın babası oğlunu az parayla evlendirmek istediği zaman ancak Sadberk Hanım'ı bulmuştur. Sadberk giydiğini de kendisine yakıştırmayı beceremeyecek kadar, bulunduğu ortamdan uzaktır. Bu tip, cemiyetin tabakaları arasında kalmış beceriksiz ve kültürsüz şahsiyetlerini temsil etmektedir. Fatma Aliye Hanım bu kahramanın çevre ile uyumadığını şöyle ifade eder: "Rıfki Bey'in iyice bir terziye ısmarlaşıp diktirmiş olduğu, elbisenin içindeki Sadberk Hanım'ın yolunmuş yüzü, çatma rastıkları, yama benleri hiç o elbise ile yakışık olmaz".(s.202)

Fâzıla'yı güzelliği, görgüsü ve kültürü yönlerinden kıskanan bu cahil kadın onu taklit etmeye kalkarsa da başarılı olamaz. Fatma Aliye Hanım onun şahsında gelin ve kaynana çatışmasına yer vererek, Sadberk Hanım'ı devamlı olarak kayınvalidesiyle kavga eden, anlayamayan bir tip olarak değerlendirmiştir.

Fevziye :

Sâi Efendi'nin ilk karısı, Fâzıla ile Şefik'in annesi, melek sıfatıyla tavsif olunan Fevziye Hanım, yazanın gözünde bir melektir. Güneşin ışıklarına benzeyen sarı saçları ve gökyüzüne benzeyen mavi gözleri ile gayet güzel bir kadındır. Karakteri ve fizikî yapısı arasında tam bir münasebet kuran Fatma Aliye Hanım, Câlîbe'yi de siyah saçlarından dolayı geceye benzetererek kötülüğün timsali haline getirmiştir.

Mefhâret :

Câlîbe'nin kızı olan Mefhâret, Câlîbe'nin evliliği-
nin ikinci senesinde dünyaya gelmiş, annesi gibi kötü
ahlâklı ve şımarık bir kızdır. Fâzıla'dan on bir yaş
küçük olduğu anlaşılmaktadır. Romanda ehemmiyetli bir
yeri yoktur. Romanda üvey kardeşler arasındaki uyumsuz-
luğu ve üvey annenin çocuklar üzerindeki sevgi farkını
göstermek üzere romana konu edilmiştir. Fâzıla'nın saçl-
rı çekmek, Şefik'in resimlerini bozmaktan büyük haz du-
yan bu kız, zeki ve çalışkan da değildir. Bu sebepten de
yarım yamalak bir Fransızcadan başka bir şey öğreneme-
miştir.

MUHTEREM EFENDİ'NİN HANIMI :

Fâzıla'nın efendisinin hanımı olan bu kadının ismi verilmemiştir. Hizmetçilere iyi davranmasından başka bir şey bilmediğimiz bu tip, iyi kalpli bir insandır.

Mehveş :

Fevziye Hanım'ın cariyelerinden olan bu kadın iyi hizmetkârlardandır. Câlibe konağa geldikten sonra eski cariyelerden bazılarını kapı dışarı etmiştir. Bazıları ise Reftâr gibi Câlibe'ye yardım için Fâzıla ile Şefik'e cephe almışlardır. İşte Mehveş bu iki öksüz çocuğa iyi davranmış, bu hareketinin sonunda da Câlibe tarafından konaktan kovulmuştur.

Birinci Mademoiselle :

Milliyeti hakkında açıkça bilgi verilmeyen ancak Fransız olduğu tahmin edilen bu mademoiselle için Fatma Aliye Hanım, sık sık "Zâlim" sıfatını kullanmıştır. Câlibe'yi memnun etmek için o da Fâzıla ile Şefik'e eziyet etmektedir. Fakat Fâzıla büyüyünce onunla da iyi ge-

çinmek yolunu tutmuştur. Şahsiyeti hakkında pek bilgi verilmemiştir. Eserde onun paraya düşkün biri olduğu anlaşılmaktadır. Bu mademoiselle, Fâzıla on yedi yaşına gele- ne kadar konakta kalmış, daha sonra Münevver Hanım'ın uyarısı üzerine buradan ayrılmıştır.

İkinci Mademoiselle Josephine :

Mademoiselle Josephine, birincinin tam aksi "Sevimli ve nazik" bir kızdır. Yirmi üç yirmi dört yaşında kadar şirin bir hanımdır. Fatma Aliye Hanım onun tahsili hakkında "Paris'teki mükemmel bir mekteb"ten mezun olduğu şeklinde bilgi verir.

Çok iyi kalpli bir kız olan Josephine, Fâzıla için de iyi bir arkadaştır. Fatma Aliye Hanım, bu tip ile kendisine Fransızca dersi veren ve iyi bir arkadaş olan Mademoiselle Alfa'yı romana sokmuş, yine kendi hayatının bir aksini göstermiştir. Çok şefkatli bir kız olan Josephine, Şefik ve Fâzıla hasta oldukları zaman sabaha kadar onların başında oturarak beklemektedir.

5 Remzi'nin Annesi (Fâzıla'nın Kayınvalidesi) :

İsminden bahsedilmeyen bu hanım tipik bir kayınvalidedir. Büyük gelini Sadberk Hanım ile geçinememiş ve "Ondan çekmediği cefa kalmamıştır".

"Büyük gelinine yapamadığı kayınvalideliliği Fâzıla'ya yapmak" isteyen bu hanım, aklınca "Fâzıla'ya kendini saydırmak için" ona çok soğuk davranmıştır.

Bu cahil kadın, Sadberk ile geçinememesine rağmen, yine onunla oturup, Fâzıla'nın ve başkalarının dedikodusunu yapmaktan kaçınmaz.

Rüveyde :

Enise'nin kızkardeşi olan Rüveyde hakkında fazla bir bilgi yoktur. Sadece Şefik'e çok benzediğinden bahsedilir ki bundan onun sarışın, mavi gözlü olduğu anlaşılmaktadır. Romanın sonunda Şefik'in mutlu olduğunu gösterebilmek maksadı ile esere dahil olmuş bir tiptir. Fatma Aliye Hanım romanın sonunda Şefik ile Rüveyde'yi evlendirerek onları ödüllendirir.

Remzi Bey'in Konağındaki Cariyeler:

Remzi'nin evinde yedi sekiz tane cariye vardır. Fakat bunların isminden ve kendilerinden pek bahsedilmez. Onlar romana Remzi'nin odalığı olmaları hasebiyle dahil edilmişlerdir.

Remzi Fâzıla'nın çocuğu olmadığı iddiası ile kendisine odalık almak istediğinde ortaya çıkan bu cariyelerden ilkini Fâzıla seçmiştir. Terbiyeli, mahçub olan bu kız, Remzi'nin hizmetine tayin edildikten sonra utancından hanıma görünmek istemeyecek kadar da ahlâklıdır.

Mehpâre isimli ikinci cariye ise onun tam zıttıdır. Hanıma "Dârât ve azamet" satar. "Fâzıla bir iş buyursa, onu icra edecek yerde, dudak büküp istihza ile gülmeğe ve pek çok münasebetsiz hareketlerle hanımına nisbet vermeğe" başlar.(s.159) Bu şımarıklığını evin beyine de yapmaya kalkışınca, kendisinden zaten bıkmış olan Remzi, kızarak onu evden çıkarır.

Konakta bunlardan başka ,Fâzıla'nın iki tane "Cihaz halayığı" vardır. Onlar Fâzıla'yı çok severler. Fâzıla da onları hiç kırmaz.

Muhterem Efendi'nin Konağındaki Cariyeler:

Bu konakta sayısı verilmeyen fakat pek çok olduğu belirtilen cariye varsa da bunlardan yalnız Muhabbet ve Sevdâ adlı ikisi üzerinde durulmuştur.

Muhabbet çok güzel bir kızdır. Hatta bir ara ailesi, Şebîb'e onunla evlenmesini teklif etmiş, fakat Şebîb kabul etmemiştir.

Sevda ise Muhabbet'ten biraz daha büyüktür. Daha önceki evinde küçük beyle bir macerası olmuş ve hanımı kendisinin konakta kalmasını istemeyerek satmıştır.

Nâbi :

Câlibe'nin erkek kardeşi olan Nâbi de ablası gibi kötü tiptir. Fizikî yapısı iyi olmasına rağmen, gayet şımarık, havaî ve kötü kalpli bir şahsiyettir. Romanda ismi belirtilmeyen okuldan mezun olduktan sonra, kalemlerden birisine yerleştirilir. Asalak bir tip olan Nâbi, evlenince de kayınpederinin sırtından geçinmek ister. Süha, Sâi Efendi, Câlibe ve Nâbi arasında geçen bir konuşmada bu fikrini şu şekilde açıkça ortaya koyar: "Ben de idare edecek karı istemiyorum. Beni besleyecek olanı istiyorum. Ne kadar çıplaklar iç güveyisi olarak evleniyorlar. Elbiseslerini kâim-i pederler yapıp, harçlıkları bile câplerine konulan ne kadar damatlar istiyorsun, sana göstereyim". Süha'nın bu konudaki fikirleri ise Nâbi ile bir tezat oluşturmaktadır. Onun fikrine göre, "Bir erkek, evini ve zevcesini idare edecek bir iktidar kesbettikten sonra tevhühül etmelidir".

Nâbi ise iç güveysi girme fikrini tatbik eder. Zengin bir ailenin kızı olan Fevkiye ile evlenir. Kötü bir koca olmasına rağmen, ilk anda ~~xxx~~ kendisini Fevkiye'ye sevdendirir.

Manım, bu kötü fikirli, kötü huylu adam

İstanbul'da tamamladığı tahsili hakkında fazla bilgi vermeyen Fatma Aliye, ~~kültür~~ onun kültürlü bir Türk genci olduğunu hissettirmek için "Bir kaç lisâna ve ulûm ve fûnûna vâkıf" olduğundan bahsetmiştir. Yüksek hasletlere mâlik olan Şebib, kendisi gibi ağır başlı ve her türlü âlî şeyleri fitratında toplamış olan Fâzıla'ya âşık olur. Bunu önceleri kendisine dahi itiraf edemeyen Şebib, nefsiyle büyük bir mücadelenin neticesinde mağlub düşünce gerçeği kabul eder. Fâzıla'yı önce oğalık olarak almak ister. Fâzıla usulde gördüğü hata yüzünden bunu kabul etmez. Kendisini reddedebilecek bir kadının varlığını hayretle karşılayan Şebib, ona evlilik teklifinde bulunur. Fâzıla'ya olan sevgisini bir ilân-ı aşk suretinde bildirmesine mukâbil Fâzıla yine kabul etmez. Bu duruma tahammül edemeyen Şebib, intihara karar verirse de, Fâzıla'nın ileriye dönük vadinden sonra intihardan vazgeçer.

Şebib, Fâzıla'ya mükemmel bir koca olur. Romanın sonunda Şebib bambaşka bir hüviyetle karşımıza çıkar. Önceleri, "Kadınlarla lâkırdı olur mu?" "Kadın lâkırdısının ehemmiyeti mi olur? Hiç kadınlarla oturulur mu? Adamın içi sıkılır" gibi sözler seyleyen Şebib'i romanın sonunda "Kâim-i pederinin üzülmemesi ve zevcesinin rahatsız ol-
maması için" çocuğu ile meşgul olan baba tipinde görmek-

eğlence aramaz". O, "Bir kadına bakmayı tenezzül sayan" kendisine bakan, iltifat eden kadını da hor gören bir karaktere sahiptir. Kadınlardan hoşlanmadığı için baba ve annesinin kendisini evlendirmek üzere yaptıkları bütün teşebbüsler neticesiz kalmıştır.

Bütün cariyelerin işlerinde kusur gören bu genç, on günlüğüne Beyrut'a geldiği zaman, onun hizmetini Peyman ismiyle cariyelik yapan Fâzıla görür. Şebib, Fâzıla'nın hizmetinden, işinden gayet memnûn olur. Romanda otuz bir yaşında yakışıklı bir genç olarak karşımıza çıkmıştır.

Fizikî yapısı anlatılırken, ruhî karakteri verilen bu gencin "Alnının, kaşlarının üstündeki cihetiyle, saçlarına yakın olan cihetinin yumrulup, o iki cihetin ortasının biraz çökük gibi kalan şekli, fevkalâde olan aklı zekâvetini ibrâz eylemekte, o güzel alnın ortasında iki kaşların arasında yukarı doğru giden amûdî iki hat, fetânet ve vakarını izhâr etmektedir. Çatmağı mutâd edinmiş olduğu güzel biçimli kaşları simâsına şan ve halâvet vermekte, gözlerinde nûr-ı zekâvet parlamakta"dır. "Uzun boyu ve geniş omuzları şan ve halâvetini tezyid eylemekte, omuzlara nisbet ince beli endâmanın letâfetini arttırmakta"dır.

çok iyi bir şekilde yetiştirdiğinden bahsedilmiştir. Yazar onun Fransızca ve İngilizceden başka Arapça da bildiğine işaret etmekle kültürü hakkında bilgi vermeyi kâfi görmüştür. ~~EMXXX~~

Enise ile evlenmesini Fâzıla kendisine telkin ettiği zaman, önceleri sevemeyeceğini zannederse de daha sonra Fâzıla'ya olan aşkı Enise'ye dönmüştür. Fâzıla ile aralarında bir kardeşlik sevgisi kalmıştır. Fatma Aliye Hanım, kahramanına bunu yaptırırken, maddî aşkın zamanla değişebileceğini, insanın duygularına hakim olabileceğini hissettirmek istemiştir.

Şebib :

Fâzıla'nın cariye olarak satıldığı evin oğlu olan Şebib, romanın son kısmının en mühim kahramanıdır. Fâzıla'nın hayatına girecek üçüncü erkektir. Ciddi, mağrûr ve idealize edilmiş olan Şebib, ticaretle uğraşır. Tahsilini İstanbul'da tamamlamıştır. Beyrut'ta ölmüş olan amcasının ticaret hayatını devam ettirmektedir. İçinde yaşadığı cemiyette nâdir görülen şahsiyetlerden biri olan Şebib, yalnız çalışmaktan zevk almaktadır: "Ancak işi gücü çalışmaktan lezzet alıp, kendisine başka bir

Remzi, cahil, kaba fakat çok yakışıklıdır. Fâzıla çok sevdiği Remzi'ye saatlerce bakmaktan bıkmaz. Fâzıla ile evlendiğinde yirmi sekiz, yirmi dokuz yaşlarındadır. Sâi Efendi bu yaşta bir erkeğin her şeyden hevesini almış olacağını düşünerek Fâzıla'yı ona vermiştir. Ancak Remzi'nin zevkleri çok bayağıdır. Nitekim, fevkalâde güzel, nazik ve kültürlü olan Fâzıla'yı sevemez. Bunu ona açıkça söyleyecek kadar da nezâketten mahrumdur. Fâzıla evlilikleri boyunca ondan bir tek güzel söz duymaz. Remzi'nin kabalıkları sayılamayacak kadar çoktur. Bir düğün dönüşünde Fâzıla kocasının hislerini anlamak için onun dikkatini çekmeğe çalışıp, düğünde herkesin kendisini çok beğendiğini söyleyince, Remzi §

"Elbet. Hiç ben çirkin hanım alır mıyım? Sonra benim zenginliğim neye yarar?"(s.140) diye cevap verecek kadar hissizdir.

Başka bir gün de Fâzıla, cebinde bir kadın resmi ve mektup bulunca, darılmaması için, ona para vermeğe kalkışır. Fâzıla'nın bu parayı reddetmesine çok şaşırır:

"Remzi, para ile o güne kadar her istediğine nâil olmuşken, oradaki bin lira ile Fâzıla'nın yüzünü güldüremediğine şaşıyor ve bin liraya rağbet etmeyip, kemâl-i tahkirle onu reddeyleyen bulunduğu ta'accüb ediyordu"

Yazar, gerçi Remzi'yi sevmez, ama ona, Câlîbe'ye olduğu gibi düşman da değildir. Câlîbe'nin kötülüğü kendindedir. Halbuki Remzi'nin bu kadar kaba ve bayağı olmasında yetişmesinin ve aldığı terbiyenin tesirini de göz önüne alır:

"Rıfka ile Remzi gibi, pederlerinin karşısında validelerinin ağzını açmağa cesâret edemeyip, zevcinin getirdiği bir basma elbiselik için bir kaç kere el etek öptüğünü ve külbastı tuzsuz ~~nişan~~ olmuş dişe sille tokat yediğini gören adamların indince zevce denilen şeyin kadri kıymeti neden ibaret olabilir? Bu gibi erkekler, zevce ve zevcenin refik-i hayatı, canı olduğunu iddia eyleyen bir kadını hiç affa lâayk olmayacağı derecede had-nâsi-nâsi addeylerler. Belki onu divâne zannederler. Hatta bunlar, zevcelerinin sabreyleyemeyeceği suretteki cevrü zulümlerini para ve hediye ile örtmek isterler ki onlara da öylelikle gönülleri hoş edilen zevce lâzımdır".

(s.137)

Remzi'nin cehâleti üzerinde de durulmuştur: "Malûmâtı, akıl ve zekası, Fâzıla' ile kıyâs kabul etmez bir derecede dûn"dur. Buna rağmen "Zavallı adam bellediği bir iki madde başları ve tarihten bir kaç hikâye-i lâ-tîfe ve vukuât-ı garîbe ile kendini "Herodot" zanneder.

"Remzi, "Havâi-mizâc olduğundan, bir şey öğrenmek ihtimâli de" yoktur. Bununla beraber, "Remzi'nin indinde kendinden âlim, kendinden âkil, kendinden güzel" yoktur. "Tâliin kendisine atmış olduğu Fâzıla gibi cevher-i nâdirin böyle tesâdüf eseri olduğundan" haberi olmadığı için "Bunu kendi servetinin hikmetinden bilerek, kibirlikle hiç yakışık almayan kibir ve gururunu arttırmıştır. Fâzıla'nın ona örnek olmak için gösterdiği nezâket ve tevâzudan, kendini bir şey zannile gururunu daha ziyâde arttırır".(s.133)

Remzi, "Mağrûr olduğu kadar da hadîd"dir. "Pek ufak bir sebeble, bazen de bilâ-sebeb denilecek gibi şeylerle ziyâde hiddetlendiği halde, eğer hiddet edilecek bir kusur vâki olsa ne hal kesbedeceğini Fâzıla düşününce"ürker.
(s.134)

Hiç bir müşterek tarafı olmayan bu iki insanın evliliği her ikisini de bedbaht eder. Çünkü, "Fâzıla, başka yolda terbiye görmüş adama zevce olmak için büyütülmüş, Remzi ise başka tarzda kadınla yaşamak üzere terbiye görmüştür.

Fâzılayı hiç sevmeyen ve bütün vaktini sefahat âlem-

lerinde geçiren Remzi, bu "Başka tarzda kadın"a buralarda rastlar. Onu pek çok sever. Fâzıla'nın intiharından yirmi gün sonra o kadını evine getirmesi de Remzi'nin bayağılığına yeni bir tezâhürüdür.

Romanda bu kadından pek bahsedilmemiştir. Fakat Remzi'nin bütün parasını bitirdikten sonra onu bırakıp başkalarıyla eğlenmeğe başlamasından, ne kadar adi bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Buna rağmen Remzi, onu, vazgeçmeyecek kadar çok sevmektedir.

Fatma Aliye Hanım Remzi için de diğer bütün kötü tiplere hazırladığı gibi ibret verici bir son hazırlamıştır. Bütün servetini kaybettikten sonra, karısının âşığının kurşunuyla ağır yaralanır. Bir hafta sonra da ölür.

Fâzıla bunu duyunca, "Remzi'nin kurşunu yediği anda ölmeyip, bir hafta ızdırıp çekerek ve zevcesinin zanparağı kurşunuyla ölmekte olduğunu tefekkürle muazzeb olarak, o bir haftanın her saati, her dakikası ve saniyesi ona ölümden beter bir ıztırâb-ı elîm gelerek can verdiğini" düşünerek ona acır.

Şefik :

Şefik, Fâzıla'nın erkek kardeşidir. Romanın başında on yaşında olan Şefik, annesine çok benzemektedir: "Sarı saçlı, mâi gözlü, kumral kaşlı, benbe beyaz" bir çocuktur. Fâzıla ile beraber o da evde husûsi tahsil görür. Türkçe, Fransızca, resim ve piyano dersleri alır. Fakat bir müddet sonra Harbiye Mektebi'ne yatılı olarak verilir. Fâzıla gibi, o da zeki ve çalışkandır. Dâima en iyi derecelerle sınıflarını geçer. Fâzıla İstanbul'a döndüğü sırada da Harbiye'den birincilikle mezûn olur. Şefik de Fâzıla ve Şebib gibi idealize edilmiş bir tiptir. Fatma Aliye Hanım Şefik vasıtasıyla iki kardeş arasındaki kardeşlik sevgisini ve Fâzıla'nın bir abla olarak mesûliyetini de hissettirmeye çalışmıştır.

Rıfkı :

Rıfkı, Remzi'nin ağabeyidir. Romanın esas vak'asında rolü olmamakla beraber, Remzi'nin tanıtılması için ailesinden bahsedilirken mevzuya dâhil olmuş bir tiptir.

Rıfkı'ya da Remzi gibi, babasından büyük bir miras kalmıştır. Fakat o Remzi gibi kibarlığa meraklı değildir. Babasının ölümünden sonra o da güzel bir ev satın alıp

vâris olduğundan ve kendisi zevce denilen şeyi, hane tecemmülâtından addeyleyen takımından bulunduğundan, harem tarafına hiç ehemmiyet" vermez.(s.130)

Rıfki, "Zevcesine aldığı rubaları, tezyinâtı, karşısında gezdiği vakit giyinsin gibi bir hâtıra ile almayıp, mücerred, emeğine mukâbil mükâfat ~~vermek~~ olmak üzere" alır.

Sadberk Hanım bir gün "A canım, biraz da şurada otur da iki lâkırdı edelim" dediği zaman, Rıfki "Kadınla ne lâkırdı olur? İki lâkırdının arkası kavga çıkar. Kadın kısmı işinin başında yakışır" diye cevap verir.

Muhterem Efendi :

Fâzıla'nın efendisi, Şebib'in babasıdır. Muhterem Efendi de hanımı gibi iyi bir insan olarak romanda yer almıştır.

Doktor :

Mukaddem ile birlikte Beyrut'a gönderilen bu doktor, muhtemelen İstanbullu azınlıklardandır. Türkçe konuşmayı bilmesine rağmen bu lisanın yazıldığı alfabeyi bilmez.

Fatma Aliye Hanım zamanın, sosyal hayatını bütün canlılık ve renkliliğiyle Muhâdarât'ta aksettirmeye çalışır. Bilhassa ondokuzuncu yüzyılda âile hayatını, konaktaki yaşayışı orijinal bir şekilde tasvir etmektedir. Bu hayatın iyi ve kötü taraflarını kısacası bütün cephelerini anlatabilmek için, çeşitli insanlara iyilik ve kötülük izâfe ederek romanın asıl kahramanı olan Fâzıla'nın etrafındaki şahıs kadrosunu kalabalıklaştırmıştır. Fâzıla'nın çeşitli muhitlerde karşılaştığı ve hayatında irili ufaklı roller oynayan şahıslardan on dokuzu kadın, on biri ise erkektir.

Bu şahısları, yazarın onlara bakış tarzına göre iyiler ve kötüler olmak üzere iki gruba ayırmak mümkündür. Eserin iyi şahıslarını meydana getiren, "Fâzıla, Mukaddem, Şebib, Şefik, Münevver Hanım, Enise" yazar tarafından çok sevilmeğe ve her fırsatta yüceltilmektedir. "Câlibe, Remzi ve Reftâr"dan ise adeta nefret eden Fatma Aliye, onları kötülemekte ve okuyucularının da bu şahıslardan nefret etmesi için elinden geleni yapmaktadır. Yazar, iyileri idealize ederken kullandığı mübalâğa metodunu, kötülerini anlatırken de kullanmıştır. Kötü tipleri eserin sonunda mutlaka cezalandırarak, okuyucularına da böylelikle ders vermeye çalışmıştır.

romanın baş kahramanı olarak bir genç kıızı seçmiştir. Ayrıca eserde, kadın kahramanların sayısı daha fazla olmuş, bu şahısları daha ayrıntılı olarak tasvir etmiştir.

Dört kısımdan oluşan Muhâdarât romanı Fâzıla'nın hayatından bahsettiği için "Çocukluk, genç kızlık, ilk evlilik ve cariyelik" devrelerini geçirdiği mekâmlarda karşılaştığı insanların tasvirini de içine almıştır. Böylelikle bu şahısları : "a) Fâzıla'nın, Sâi Efendi'nin evinde ve aralarında yaşadığı insanlar: "Sâi Efendi, Münevver Hanım, Câlîbe Hanım, Sühâ, Nâbi, Fevkiye, Fevziye, Şefâk, Mukaddem, Reftâr, Mehveş, Mefhâret, Birinci Mademoiselle, İkinci Mademoiselle Josephine" ~~dir~~

b) Remzi Bey'in Konağında bir arada bulunduğu insanlar: "Kocası Remzi, Rıfkı, Sadberk Hanım, Remzi'nin annesi, Cariyeler"

c) İntihara Kalkıştığı Zaman Aralarında yaşadığı fakir semt halkı: "Ev sahibi, hanımı ve kızları"

ç) Cariyelik devrinde Muhterem Efendi'nin konağında birlikte yaşadığı kimseler: "Şebib, Enise, Rûveyde, Muhterem Efendi ve hanımı, cariyeler, doktor" ~~dir~~ olarak sayabilmek mümkündür. *olmaktadır.*

Romanda üç yabancı şahıs bulunur. Bunlardan ikisi Fâzıla ile Şefik'in mürebbiyeleri olan Mademoisellelerdir. Üçüncüsü ise Mukaddem'in doktorudur.

Eserde biraz evvel sıraladığımız şahısların dışında mühim rolü olan başka şahıslar olmamasına mukâbil, sadece bir anda kendilerine mevzu dolayısıyla ihtiyaç hissedildiği anda ~~görünür~~ ^{göstere} kaybolan bir kaç şahıs daha vardır ki bunlar da "Kayıkçı, kuyumcu, eczası ve doktor" gibi insanlardır.

Kahramanlarının büyük bir kısmı kadın olan bu eserde genellikle asil ve zengin kimseler şahıs kadrosunu oluşturmaktadır. Ancak, Fâzıla'nın intiharı münâsebeti ile Fatma Aliye Hanım fakir halk tabakasından kimselere de eserde yer vermiştir.

Fâzıla'nın intihardan vazgeçtikten sonra iki ay kadar yanlarında kaldığı bu insanlar aşırı derecede fakir kimselerdir. Bu aile, ev sahibi, hanımı ve kızı olmak üzere üç kişiden ibarettir.

Fâzıla yüzüğünü satmak istediği zaman, hanımın, "Şimdiye kadar oradan bir alış veriş etmek nasib olamadı" (s218)

demesi, yetişmiş kızlarının o yaşa kadar hiç arabaya binmemiş olması, bu ailenin fakirliklerinin derecesini göstermesi bakımından mühimdir.

Paraya aşırı derecede düşkün olan bu aile, Fâzıla'nın hastalığından istifâde ederek bütün parasını çalarlar. Ondan sonra da onun yüzünden borçlandıklarını söyleyerek, istedikleri parayı alabilmek için Fâzıla'yı cariye olarak satarlar. Fatma Aliye Hanım bu tipler vasıtası ile fakir kimselerin içinde bulunduğları kötü şartlar dolayısıyla çıkarıcı ve aşırı derecede paraya düşkün, fırsatçı kimse-ler olduklarını vurgulamaya çalışmıştır.

Zaman :

Muhâdarât romanında iki zaman vardır. Bunlar; yaşanan ve hatırlanan zamanlardır.

Yaşanılan zaman, romanda mühim bir yer tutmaktadır. Özellikle Tanzimat devri içinde yetişmekte olan bir genç kızın on bir, on iki senelik ömrünü ve yetişme şeklini göstermesi bakımından ehemmiyet taşımaktadır.

Romanda zaman gayet hızlı bir tempo ile gelişmektedir. Gece ve gündüz devam eden hâdiseler, zamanın daha da hızlı akışını sağlar. Bazı yerlerde seneleri atlayarak hâdiselere devam eden romancı, "Hâtime" kısmında üç yılı birden atlamıştır. Vakıalar kronolojik olarak takibedilmiş, yalnız bir kaç yerde geçmiş zaman kullanılmıştır. Geriye dönüş yapılarak takibedilen, hatırlanan zamanda Fâzıla'nın çocukluğu, Sâi Efendi'nin ilk evliliği ve karısı ile Câlibe'nin çocukluğu ve ailesi hakkında bilgiler verilmiştir.

Mekân :

Muhâdarât bir ev içi romanıdır. Evlerin hemen hepsi konaktır. Yalnız bir kaç yerde bu konakların kısa olarak tasviri yapılmıştır. Bu konaklar:" Sâi Efendi'nin konağı, Münevver Hanım'ın konağı, Muhterem Efendi'nin konağı, Fevkiye Hanım'ın konağı, ~~İHYÂXX~~ Rifkî Efendi'nin konağı"dır.

Romanda bu konakların dışında bir de yazlık evlerden bahsedilmiştir. Bu sayfiyeler : " Sâi Efendi'nin Büyükada' da kiraladığı ev, Remzi'nin Kadıköyü'ndeki yazlık köşkü, Muhterem Efendi'nin Cebel'deki sayfiyesi ve Mukaddem'in Emirgân'daki "Sahilhâne"si"dir.

Bir ev içi romanı olan bu eserde dikkati çekecek şekilde yapılmış ~~ixx~~ iç mekân tasvirleri yoktur. Yazar bu konuda fazla bilgi vermemiştir.

İlk bakışta mekân tasviri hissini veren, düğün evinin tasvirinde anlatılan, mekândan daha çok düğündeki şahısların özellikle de bu kimselerin giyim kuşamları ile düğün âdetlerine ait unsurlar olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi romandaki konaklar hakkında fazla tafsilat olmamasına mukâbil, Sâi Efendi'nin konağında Câlîbe'nin odası üzerinde durulduğu görülür: "Sâi Efendi'nin konağında, yukarı katta Câlîbe Hanım'ın oturmasına mahsûs olan oda ki sarı damasser ile döşenmiş ve yine o renk perdelerle, içeriye münşesir olan ziya-ı şems lâtif bir sûrette akseylemiştir. Döşemeler hep kanepeler koltuk olduğu halde yalnız bir tarafta yine onların kumaşından, kanepenin yüksekliğinde bir minder ve bu minderin üzerinde hind keteni üzerine işlenmiş koltuk yastıkları yerleştirilmişti".(s.62)

Bu kısa mekân tasvirinin ardından Câlîbe'nin kıyafeti anlatılır.

Eserde Sâi Efendi'nin yaz için Büyükkada'da kiralandığı evden de çok kısa olarak şöyle bahsedilmiştir:

"Sâi Efendi familyasının nakleylediği hane, Ada'nın büyücek ve muntazam hanelerinden ise de kendi konakları gibi vüs'atli olmadıktan başka, hristiyanlar tarafından inşa ettirilmiş olduğu cihetle haremlî ve selâmlıklı da olmadığından, her orada yaptıkları gibi, alt katın bir tarafı selamlık olmak üzere kullanılırdı".(s.84) Fatma Aliye Hanım, bu mekân tasviri ile farklı iki dine mensup cemiyetin yaşayış tarzına da işaret etmeye çalışmıştır.

Romanda bunların dışında, kısım kısım anlatılan ve bütünden ziyade teferruatın ön plana çıkarıldığı tasvirler dikkati çekmektedir:

".....konağın bahçesinin bir köşesinde bulunan ahır tarafındaki büyük kapı, seyislerin oralarını tathîr eyledikleri vakit olmakla açık bulunuyordu. Arabacı, arabayı, o kapıdan soktuğunda konak avlusuna kadar ilerleyeceği zaman efendi, kordonu çekip, arabayı tekrar çevirmek tevellüfünden kurtarmak için arabadan indi".(s.98)

"Kendi odalarına muttasıl olup aralarında kapı bulunan Mademoiselle'in odasının kapısını yavaşça açtı"(s.77)

"Ve gidip mindere oturtu. Fakat bu oturuş, oturmaktan ziyâde yaşlanmaktı. Kolunu koltuk yastığının üzerine uzatmış, altın gibi saçlarının öğgüsü o yastığın üstüne yığılmış, güzel gözleri etrafa serseriyâne bir nazarla bakıyordu".(s.117)

"Şebib'in sandık odasının bir kapısı yatak odasına ve diğer kapısı da sofayaydı".(s.270)

Eserde, Muhterem Efendi'nin Beyrut'taki konağının dış görünüşü de kısaca anlatılmıştır:

"Şimdi biz şu güzel şehirdeki Reis-i Beyrut denilen semtin üst tarafında kâin bir konaktan bahsedeceğiz. Beyrut'un ekser hanelerinin olduğu gibi bu hane de bahçe içinde ve her tarafa nezâret-i kâmile si olan bir haneydi. Altı arşın kadar genişlikte bulunan mermer ve somakiden inşa olunmuş olan balkonu, hanenin yalnız deniz cihetini değil, her tarafını ihâta eylemişti. Bu balkonun köşesine oturmuş olan bir kimse, önünde koca engin deniz gördüğü gibi, başını sola çevirip de arka tarafa baksa, hanenin yanından doğru dönen balkondan koca kum deryasını görürdü ki bunun dalgaları deniz dalgaları gibi sönmeyip ve geri dönmeyip, birbiri üzerine yığılar ak tepeler teşkil etmekte ve mamûreden sene-be-sene birer miktar yer bel eylemektedir".(s.176)

Romanda, Münevver Hanım'ın, Fevkiye Hanım'ın ve Rıfki Efendi'nin konaklarından hiç bahsedilmemiştir.

Remzi Bey'in konağı ise diğerlerinden farklı olarak daha tafsilâtli verilmiştir. Zira bu tasvirler vasıtasıyla Remzi'nin sonradan görmeliği ve görgüsüzlüğü anlatılmak istenmiştir. Bu konak bütün zenginliğine rağmen zevksiz ve çirkin bir şekilde döşenmiştir:

"Fâzıla zevcinin hanesine gelmekle yeni bir âleme girmiş oldu. Remzi Bey'in pederinden kalan külliyyetli mirası, kendinden dokuz on yaş büyük olan biraderi Rıfkı Bey ile taksim edildiği halde cesîm bir servetti. Remzi Bey de, kibarlığa zaten pek özenenlerden bulunduğundan, o hususta hiç bir sarfiyattan çekinmemiş idiyse de, hanesinin tertib ve nizâmı, Fâzıla'nın içinde doğup büyüdüğü âlemin taklidinden başka bir şey değildi. Bir çok liralar sarfıyla meydana getirilen hanenin tefrişâtı dahi Fâzıla'ya çarpıyordu. Salonunun, odalarının tezyinâtı, daha kapısından bakarken ilk nazarda her ne ki varsa enzâra vurduğundan, içinde oturduktan sonra nazar-ı dikkati meşgûl edecek şey bulunmuyordu. Zira bunların hepsi göze görünmek için intihâb olunmuştu".(s.129)

"Remzi Bey ise tamamıyla kibarlığa özendiğinden, daha tâehhül etmezden evvel hanesinin selâmliğini ve haremîni bir siyak üzere, bir çok para sarfıyla döşetmişti. Şu kadar var ki esnâf istenileni getirecek, yorgancı işleyecekse de asıl iş bunları tertib ve tarifte olduğundan, mefrûsatve tertibâtı icrâ edenin gösteriş hevesi bunlarda âşikâr oluyordu".(s.130)

Muhâdarât'ta dış mekân tasviri hemen hemen hiç yoktur denilebilir. Sadece Beyrut'un bir iki mesîre yeri tasvir edilmiştir. Fatma Aliye Hanım, tabiatı çok az görmüştür. Tabiatın tabiat olarak idrâki esere girmemiştir. Fâzıla tabiata bakarken bile başka meseleleri düşünmektedir. Onun bu dalgınlığını gören hanımı, "Kız uyuyor musun? Budala. Böyle lâtif bir mevkide uyunur mu?"(s.256) diyerek onun dikkatini yine tabiata çevirmek ister. "Araba Cebel-i Lübnan'ın eteklerine sarmış, yükseğe" çıkmaktadır. Fâzıla "Bir takım cebel kızları" görerek yine düşüncelere dalar. Onların hayatını kendi hayatı ile mukâyese eder. Esasen Fatma Aliye Hanım, bu tabiat ve mekân tasvirleri sâyesinde mahallî örf veâdetleri vermek istemiştir. Bu mekân tasvirleri, yazarın gâyesine matûf olarak romana girmişlerdir.

Romanda imparatorluğun iki şehri anlatılmıştır. Ancak vak'anın büyük bir kısmı İstanbul'da geçmiştir. İsmi zikredilen yerler, İstanbul'da Büyükkada, Kadıköy, Üsküdar, Bahçekapısı, Kapalıçarşı, Köprü(Galata Köprüsü) ve Emir-gân'dır. Adı geçen yerlerin hiç biri tasvir edilmemiş sadece birer isimden ibâret olarak kalmışlardır.

Romanın vak'alarının geçtiği ikinci şehir Beyrut'tur. Burası Fatma Aliye Hanım'ın çocukluğunda ziyaret ettiği

ve tanıdığı bir şehir olması itibariyle ayrıca devrin okuyucularına yabancı olan bir muhit olması ~~ix~~ hasebiyle oldukça tafsilatlı olarak anlatılmıştır. Beyrut'un semtlerinden, "Reisü'l-Beyrut, Fıstıklık, Muhâta, Başura nihayetindeki kumluk, Cebel-i Lübnan, Dımışk-ı Şam"dan bahsedilerek bazıları da tasvir edilmiştir.

Romanda ilk dış mekân tasviri olarak, Beyrut şehrinin umûmi görünüşü yer alır. Fakat burada da şehir etrafı olarak anlatılmamış, mekân tasviri ile beraber oraya ait bazı özellikler verilmeye çalışılmıştır:

"Bahr-ı sefîde göğüs vermiş olan Beyrut şehrinin kârgir binaları, asrımızın sanayi-i mimariyesinin derece-i âliyesini ibrâz eyler. Mukaddemâ Beyrut şehrinin ibâret olduğu mahal, sonra çarşı ve pazarla, dedekâkin ve hanelere münhasır kalıp, oradan yukarılara doğru ayrılan geniş şoselerle teşkil olunan mahallâtın hane ve konakları, bir ciheti Lübnan dağlarına, diğer tarafı engin deryaya nâzır olarak bina olunmuştur. Ekserisinin denize olan yüzünde geniş bir mermer balkon bulunur ki o mermerlerin oymaları kimi somaki, kimiyine işlenmiş mermer bulunan balkonun, çatıya kadar olan sütunları, enzâr-ı tahsini celbetmemek mümkün olmaz. Öyle balkona mâlik olmayanların hanesinin önünde ise hiç olmazsa üzeri donma ile döşenmiş bir taraçaları bulunur ki o da onlara balkonluk hizmetini ifâ eden orada geçirildiğinden, sükûnet-i leyli

koca bir engin denizin, kıyıya çarpmakta olan cesîm dalgalarının mütemadiyen husûle getirdikleri bir hışırtı ihlâl eyler ki sahile uzak olan hanelere uzaktan gelen bu hışırtı lâtif bir surette vâsıl olur".(s.176)

Bundan sonra ikinci olarak Fıstıklık'ın tasvirini görüyoruz:

"Beyrut'un Fıstıklık denilen mahalli, bir mesîre olup, iki taraflı fıstık ağaçlarıyla teşkil olunmuş olan orman arasından geçen geniş şose, ta Lübnan dağları eteğine kadar varıp, ondan sonra da oraları da aşarak Dımışk-ı Şam'a kadar gider. Fıstıklık'ın bir tarafı sed olup cüz'i meyille arabalar o sedde çıkıp durdukları gibi şosenin diğer tarafında dahi limon, portakal, bahçeleri bulunur. İsteyen buralara girip biraz istirahatle ağaçlardan kopardıkları tatlı limon ve portakaldan tenâvül ederler. Yevm-i mahsusta akşam üzeri şosede bir çok arabaların kimisi piyasalar ederler, kimisi de şosenin bir tarafına çekilip dururlar".(s.188)

Bir ara da Muhâta adlı bir mesîreden kısaca bahsedildiği dikkati çeker. Burası, "Millet bahçesi tarzında bir çok iskemle ve masalar dizilmiş", "Uzun" bir bahçedir.

Mukaddem'in, Fâzıla'yı beklediği kumluk da biraz anlatılmıştır?:

"Güneşin aksiyle kumlar, içine elmas tozu serpilmiş gibi parlıyor, gurûb-ı şemsde gökyüzünün kesbeylediği renkte bulunan kumluktaki tepecikler, birbiri üzerine yığılan gurûb vaktindeki renkli bulutları andırıyordu. Deniz ve şehir pek aşağıda kalmış, mevkiî gayet yüksek, insanda hâli ve ses ve sadâdan berî idi".(s.203)

".....Doktorun nazarı, Beyrut şehri üzerinde engin deryaya dalıyordu!"(s.202)

".....Nazarı eğişse, gözlerinin önünde olan engin deryada Kıbrıs adasını görmek için bir hâil yoktu".(s.203)

Romadaki son dış mekân tasviri, Muhterem Efendi ailesinin, Beyrut'tan, Cebel-i Lübnan'daki sayfiyeye gidişleri sırasında:

"Harâret basmaksızın mahall-i maksûda varmak için sabahleyin erken arabalara binilmiş olduğundan, Fıstıklık'tan geçerken şosenin iki tarafındaki fıstık ormanlarının misk gibi râyihaları insana hoş bir keyif veriyor ve sabahın lâtif rüzgârı sanki okşuyormuş gibi bir nezâketle insanın yüzünü temâs eyliyordu".(s.255)

RE'FET

Re'fet, Fatma Aliye Hanım'ın üçüncü romanıdır. Bu eser, önce Tercümân-ı Hakikât gazetesinde 1312/1897 tarihinde tefrika edilmiştir. () Kitap halindeki neşri ise R.1314/M.1898'dir. ()

() Tercümân-ı Hakikât, R.13 Kanunîsâni 1312/M.25 Ocak 1897-R.23 Şubat 1312/M.8 Mart 1897

() Fatma Aliye, Re'fet, İstanbul 1314, 134s.

Kitabın baskı tarihinin Rûmi olduğuna elimizdeki kitap ucu ile karar verebiliriz.: Bunlardan ilki, H.1314 tarihinin M.1896'ya tekâbül etmesidir. Bu tarihte eser henüz tefrika bile edilmemiştir ki eserin başında romanın "Tercümân-ı Hakikât" gazetesinde tefrika edildikten sonra basıldığı bildirilmektedir. İkincisi ise, Udî romanının sonunda, eserin kahramanı Bedi'a'nın Re'fet romanını okuduktan sonra yazara kendi hayat hikâyesini anlatarak böylece bir roman yazmasını teklif ettiği görülür. (Udî, De saâdet, 1315, s.228) Bu roman R.1315/M.1899'da neşredilmiştir. Böylece Re'fet'in Udî'den önce basıldığı ve diğer romanın da tefrika tarihi ve baskı tarihi Rûmi olarak belli olduğundan yukarıda verilen tarihin Rûmi olduğuna hükmetmek mümkün görülmektedir.

Re'fet'in ilk paragrafında ve Ahmed Midhat'ın kaleme aldığı takrîz'de, anlatılan vak'anın hakiki olduğu üzerinde ısrarla durulur. Ahmed Midhat takrîzinde eseri şu sözler ile okuyucuya sunmaya çalışır: "Kerîme-i ma'neviyemiz Fatma Aliye Hanımefendi hazretlerinin "Re'fet" nâmiyle kaleme aldıkları şu eseri bir "Roman" diye telakki edenler o nâmdan umdukları şeyi bunda bulamayarak intizârlarında yanılmış olurlar ki bu bir roman değil bir "Tasvîr"dir. Ma'îşet-i Osmaniyemize müte'allik bir tasvîr ki frenklerin "d'après nature" dedikleri vechile doğrudan doğruya sûret-i tabiyyeyi istinsâh yolu ile husûle getirilmişdir". ()

Ahmed Midhat, manevi kızı diye telakki ettiği yazarın kaleminden çıkan bu eseri bir "Roman" olarak kabul etmeyip gerçek hayatın tedkîki ile ortaya konulmuş bir "Tasvîr" olduğunu belirtmektedir. Bu düşüncenin başka ifâdelerini Fatma Aliye Hanım'da da görürüz. O, eserinin girişinde, vak'ayı hikâye etmeye başlamadan önce "Evvela kariîn-i kirâma şurasını itirâf edelim: Şu hikâyeye ser-levha edindiğimiz bu "Re'fet" sergüzeştini yazmağa başlayacağımız kızcağızın asıl ismi değildir. Asıl isminin yazılmaması için böyle tesmiye eyledik. Şunu da söyleyelim ki burada "Re'fet"i herkese beğendirmek maksadıyla şöyle güzel böyle hüsn-i ahlâka mâlik öyle nâzik falan diye bir şahs-ı muhayyel tasvîrine kalkış-

() Ahmed Midhat, "Takrîz Makâmında İki Söz", Fatma Aliye, Re'fet, İstanbul 1312, s.3

mayacağız. Hakikati kopye edeceğiz. Sâhib-i sergüzeşt ne ise onu göstereceğiz". () satırları ile romanın yazılış maksadını ve eserin ismi hakkında söylemek istediklerini okuyuculara ifşâ eder.

Yazar, Re'fet'i herkese beğendirmek endişesini de taşımamaktadır. Bu yüzden onu övmek yerine hakikati gösterecek kopye edecek ve hayalî bir insan yaratmamaya çalışacaktır. Bu tavrı ile Fatma Aliye'nin Natüralist romancıların yolunu takip ederek kaleme aldığı eserin, gerçek hayattan alınma bir hikâye olduğuna okuyucuyu inandırmak istediğini hissedebiliriz. Bu yüzden roman kahramanının isminin gerçek hayatta yaşadığını iddia ettiği kahramanından ayrı, başka bir isim olarak zikredildiğini görürüz. Yazar böylece hem o şahsı koruduğunu, hem de romancı olarak kendi fikirlerini de hikâye içinde ilâve edeceğini okuyuculara duyurur.

Bu eserde "İnandırıcı olmak ve inandırmak" romancının esas endişesini teşkil etmektedir. Re'fet'in ilerleyen satırları içinde yazarın yine söze karışarak inandırıcılık üzerinde durduğu oldukça dikkat çekici bir tavrıdır: "İhtimâl ki şu vâkı'ayı karîm-i kirâm içinde mübâlagaya haml edenler bulunur. Lakin ne yapmalı ki âlemde Şule'nin dayısı

gibi kendi yiyeceğinden içeceğinden keserek akraba ve ta'allukâtına kakanlar bulunduğu halde işte Re'fet'e bu şeyleri yapanlar gibileri de bulunuyor".()

Osmanlı sosyal hayatının gerçek tasvîrlerinin yapıldığı Re'fet'te önemli yere sahip olan "Fakirlik ve zarûret hallerinin"tasvîrindeki inandırıcılık meselesi ise Ahmed Midhat tarafından şöyle anlatılır:"Evet! Bu tasvîr doğrudan doğruya sûret-i hakikiye ve tabîiyeden ahz olunmuştur. Buna "Hayalî" diyebilmeğe bir büyük mâni vardır. O ki muharrire-i müşârileyha bu eserde fakr-ı sahîh-i sabûrâne ve gayyûrâne göstermiş olup kendisi ise bir vezir kızı bir lîva karısı olduğundan fakr ü zarûret denilen şeyi görmemiştir. Görmediği şeyi yazmak ya hayâlen olabilir yâhûd kimler üzerinde görülmekte ise onları tedkîken mümkün olabilir. Hayâlen tasvîr edilir ise mümkün değil hakikate benzeyemez. Sahteliği her satırında her kelimesinde tebeyyün eder. Bu tasvîrâtta ise öyle bir sahtelik isbât edecek hiç bir cihet olmayıp tasvîrât-ı vak'a başdan nihâteye kadar kâmilten tabîî ve hakiki-dir".() Böylece Ahmed Midhat'ın esere "Tasvîr" adını verirken dayandığı temellerden birinin de "Tedkîk" olduğu ortaya konulur. Bir paşa kızı ve liva hanımı olan Fatma Aliye anlattığı vak'adaki kişilere yabancı olan bir yazar değildir. O daha önce de üzerinde durduğumuz gibi çeşitli yardım faaliyetlerine bizzat katılmış, bu gibi faaliyetlerin önderli-

ğini yapmış olan hayırsever kadındır. Re'fet'te konu ettiği fakir mûhitler ve kimselerin tedkîki Ahmed Midhat'ın da söylediği gibi gerçektir. Bu tasvirlerin tedkîk mahsülü olduğu eserin bütününde, yazarın okuyuculara aşırı derecede bilgi vermesi ve teferrüatlı anlatış tarzında da kendini hissettirmektedir.

Ahmed Midhat'ın takrîzi ve Fatma Aliye'nin mukaddemesinden sonra kendimizi gerçek bir hayat hikâyesini dinlemeye hazır hissederek, yazarın yirmi üç yaşında tanıdığını söylediği Re'fet'in dört beş yaşlarında bir yetîme olarak İstanbul'a hayli uzak bir vilayetten buraya geldiğini belirttiği andan başlayarak anlattığı hikâyeyi okumaya başlarız.

Romanın konusu Ahmed Midhat tarafından "Ama eserin zeminini yalnız fakr u sabûrâneyi tasvîrden de ibâret değildir. Eğer le ölsa idi iş kolaylaşmış olur idi. Fakir değil mi? Onu tasvîr için ne kadar model isterseniz bulabilirsiniz. Hayır! Bu fakir hem sâbirâne hem de gayyûrâne! Ama ne gayreti! Tahsil ilm ve iktisâb-ı kemâlât gayreti ki bu gayret ile fakr u zârûret "

"! hükmünde bulduklarından bunun için iktizâ eden model öyle her yerde bulunabilecek kadar çok değildir. Pek azdır. Pek nâdirdir. Binâenaleyh muharrîre-i müşârileyha dahi o nümûne-i nâdiri ile geçirilmez geçirmez kadrini ehemmiyetini takdir ederek hemen istinsâf

ve tasvîre başlamışdır" () satırlarında belirlediği gibi eserde anlatılmak istenilen sadece fakirlik ve bu hale sabır gösteren faziletli kişilerin anlatılarak yüceltilmesi değildir. Asıl üzerinde durulması gereken bu zarûret ve fakirlik halinde bile bir genç kazın ilim tahsil etme ve para kazanarak meslek sahibi olma cehdidir. Fakirliği anlatmak için pek çok örnek bulmak mümkündür; ancak hem fakir, hem de okuyarak bir meslek sahibi olmak isteyen, azimli bir insan örneğini görebilmek son derece güçtür.

Konuyu teşkil eden ana unsurlardan olan "Tahsil" meselesine gelinde, Ahmed Midhat yine söze karışır: "Evet! Hem tahsil-i ilm hem iktisâb-ı kemâl! Tahsil-i ilm edenler de çokdu. Fakat onu kemâlât-ı insâniyye ve fezâil-i ahlâkiye ile tezy edenler o kadar çok değil. Bunlar da az". () Gerçekten de pek çok kız tahsil yapmaktadır. Fakat tahsili, olgun (kâmil) bir şahsiyet ve üstün ahlâkla birleştirip mükemmel bir karakter haline getirme gayretinde olan genç kızlara pek tesâdüf edilmemektedir. Bu tipler umûmleşmemiştir. Fatma Aliye, örnek bir tip olarak gösterdiği Re'fet ile devrin okuyan genç kızlarına ideal bir genç kız tipi sunmaya çalışmaktadır.

Üstelik bu kız, sadece maddî bakımdan değil, aynı zamanda vücut sağlığı, sıhhat bakımından ve güzellik yönünden de f

dir. Ancak o, bu eksiklikleri en büyük sermayesi olan; adını "Sebât" koyduğu "İnat ve ısrar" ile tamamlamaya çalışır.

Bütün bunların ardından romanın konusunu, kendisiye diplomalı bir meslek olan "Muallimelik"i hedef seçmiş; vücut, güzellik ve para fakirliği içinde çarpınan sebatkâr bir genç kız ile kızının hedefine varması yolunda her tür mücâdeleyi göze alarak, karşılaştığı bütün güçlüklerle göğüs geren, kendisini ve hayatını kızı için fedâ eden bir anne ile kızın hayat mücâdelesinin teşkil ettiğini söyleyebilmekteyiz.

Ö Z E T :

Re'fet dört veya beş yaşlarında yetim kalmış bir kızdır. Artık yirmi üç yaşında olan Re'fet on yedi on sekiz sene kadar önce annesiyle beraber Anadolu'nun (...) vilâyetinden İstanbul'a akrabalarının yanına gelmiştir.

Romanın kahramanı hakkındaki bu kısa malûmâtten sonra Fatma Aliye Re'fet'in hayat hikâyesini anlatmaya başlar: İstanbul'a epeyce uzak olan bir vilâyetin zengin çiftçi ve tüccarlarından olan Hayati Efendi, Re'fet'in babasıdır. Hayati Efendi, yine bir gün İstanbul'a geldiğinde İstanbul terbiyesi ile yetişmiş bir odalık olmak üzere kendisine cariye satın alarak onu memleketine götürür. Giyimi, tavırları, ve terbiyesi bakımından yabancı buldukları bu cariyeyi Hayati Efendi'nin diğer eşleri hiç sevmeyen ve onu devamlı olarak dışlarlar. Binnaz adındaki bu cariye ile Hayati Efendi'nin bir süresi sonra Re'fet adını verdikleri bir kızları olur. İlk geldiğinden itibaren sevilmeyen Binnaz, çocuğu olduktan sonra da hiç sevilmez; evl halkı onları kıskandıkları için hiç aralarına almazlar.

Bir süre sonra Hayati Efendi ölür. Onun ölümünden sonra iyice sahipsiz ve korumasız kalan Binnaz ve kızı Re'wet, diğer kadınlar hem de çocuklar tarafından işkenceye, dövme

varan eziyetlere marûz kalırlar. Bütün bunların altında taşralı hanım ve çocukların, Binnaz ile kızına mirastan düşen payı vermek istemeyiş fikri yatmaktadır. Binnaz'ın gözü korkutularak Re'fet'in hakkı olan mirastan vazgeçmesini açık açık dile getirmeye de başlamışlardır. Binnaz ise hakkına düşen mirası nasıl alacağını bilemediğinden çaresizlik içindedir. Ancak, kızına karşı yapılan eziyetlere daha fazla Hayanamayarak önceleri mûnis ve sakin bir kadın olan Binnaz, birden bire kendini arslan gibi kuvvetli hissederek mücadele etmeye başlar. Bütün bu gayretlerine rağmen onların kızına attıkları dayakları engelleyemez. Bunun üzerine evlâdını vax bu hayattan korumak, kurtarmak fikri ile aklına oradan uzaklaşmak, geldiği büyük şehre İstanbul'a akrabalarının yanına geri dönmek çaresi gelir. İstanbul'da akrabalarının yanına sığınarak kendisine ve kızına bakılacağına inanır.

Oradan ayrılma kararını veren Binnaz, aile fertlerinden izin ister. Zaten ondan kurtulmayı isteyen Hayati Bey'in ailesi hemen izin verirler, ancak hiç para vermezler. Binnaz da bir ay süren yolculuk masrafını karşılamak üzere bounundaki altınları, Refet'in nazar takımını ve kocasının kedisine hayatta iken hediye ettiği yirmi otuz lira değerinküpe ve yüzüğünü dörtte bir fiyatına olmak üzere satar, yolculuk parasını temin ederek, bir ailenin yanına katılarak Re'fet ile beraber İstanbul yolculuğuna çıkar.

Binnaz İstanbul'a geldiğinde doğruca akrabalarından birinin yanına sığınır. Daha önceleri Hayati Bey ile bu konağa geldiklerinde ilgi ve sevgi ile karşılanan genç kadın, muhtaç olarak geldiği bu ikinci seferde ilgi ve rahmet görmez. Burada bir sığıntı gibi yaşamaya başlar. Böylece bir kaç akraba evi gezen Binnaz ve kızının kabul görmeyişlerindeki bir diğer sebep de Re'wet'in bakımsızlıktan dolayı geçirmekte olduğu zafiyet yüzünden devamlı olarak ağlaması ve huysuzluk yapmasıdır. Eyelerinde kaldığı kimseler çocuğun hastalığı ile ilgilenmeyerek, onu şımarıklık yapıyor diye kabul ettiklerinden sevmiyor ve hatta azarlıyorlardı. Kendi yaşıtı olan kızlar bile Re'wet'i sevmiyor bazen acıyarak aldıkları oyunlarda da vücut zayıflığından doğan halsizlik ve çelimsizlikten dolayı iyi oynayamadığı için, oyunu bozuyor diye Re'wet'i çıkarıyorlar; bazen de on kızarak vuruyorlardı. Refet çocuklara ve oyunlarına intibâ edemiyor, o yaşta bile gururlu olan küçük kıza çirkinliğinin oyun yolu ile hissettirerek onun gönlünü de yaralıyorlardı.

Binnaz ve Refet kurtuluş umudu ile geldikleri İstanbul'da daha çileli bir hayatın içinde yaşamaya gayret eden ken konağa ziyarete gelen Mürüvvet isimli iyi kalpli ve bir kadın bu ana ile kızın hallerine çok acır, onları evine davet ederek, Binnaz'a çocuğunu bir doktora götürmeyi teklif eder. Kendisi için büyük bir kurtuluş yolunun açıldığını Binnaz hemen teklifi kabul ederek, Mürüvvet Hanım'ın peşi

Mürüvvet Hanım'ın Haliç'de bulunan evine yapılan yolculuktan sonra temiz ve düzenli bir yuvaya kavuşan Binnaz derin bir nefes alır. Devrin bilgili ve akıllı kadınlarından olan Mürüvvet Hanım, çocuğun hastalığını farkettiğinden hemen onu bir doktora göstermek ister, ancak daha önce temiz havanın çocuk sıhhati için taşıdığı önemi vurgulayarak Binnaz'a çocuğunu bahçeye çıkartmasını söyler. Yemek hazırlıklarını tamamladıktan sonra biraz dinlenmek isterlerken kapı çalınır ve Nezâket adını taşıyan bir misafir hanımı kabul ederler. Eskiden cariye olan bu Çerkes kadın Binnaz'ı çok sever. Böylece Binnaz, Mürüvvet Hanım sayesinde konakların hodrum katlarından kurtularak, insan içine karışmaya başlar. Mürüvvet Hanım'ın kocası geldikten sonra, hemen Re'fet için bir doktor çağırmaya gider. Doktor yaptığı muayene sonunda Re'fet'in oldukça iyi beslenmesi ve iyi bakılması gerektiğini belirtir. Ayrıca hastanın fakir olduğunu gördükten sonra da onu (Muhtacîn Defteri)ne kaydederek, para almaz ve düzenli olarak kontrole tâbi tutacağını söyler. Bundan sonra Mürüvvet Hanım bir aylığına yanlarında kalmaları gereken Binnaz ve kızı Re'fet için yer gösterir. Mürüvvet Hanım mahalleden yardım toplayarak Re'fet'in bir aylık et parasını, sütçüden çocuğun sütünü hayır için vermesini teklif ederek temin eder. Binnaz da bütün bunlardan büyük mutluluk ve memnuniyet duymakta, Mürüvvet Hanım'a olan borcunu ödemek için evinin bütün işlerini görmektedir. Bütün bu gayretler semeresini gösteren Re'fet daha az ağlamaya ve vücudu güçlenmeye başlar.

Mürüvvet Hanım'da geçirilen bir aylık misafirlik müddeti sonunda Binnaz'ın hayat hakkındaki fikirleri de değişmeye başlar. O, artık kendisinin ve kızının akrabalarının bakımına ve yardımlarına muhtaç olmadan da yaşayabileceklerine inanır. Bir aylık misafirliğin sonunda Binnaz, Mürüvvet Hanım'a artık akrabalarının yanına dönmeyeceğini ve bir oda tutup kızı ile birlikte, mahalledeki diğer kadınlar gibi çalışarak, para kazanarak yaşamak istediğini söyler. Mürüvvet Hanım da ona ayrı bir oda tutmaya gerek olmadığını kendi evinde de yaptığı hizmet karşılığında ona bir oda verebileceğini söyler. Ayrıca isterse haftata bir gün de çamaşır giderek, kendisinin veremeyeceği maaşı temin edebileceğini bildirir. Binnaz bu teklifi memnuniyetle karşılar.

Yaptığı işler karşılığında kira vermeden oturdukları bu evde Binnaz, haftada bir gün çamaşır yıkamaya giderek para kazanmaya başlar. Ayrıca komşularının dikişlerini de dikiş kazancı elde eder.

Bu süre zarfında artık biraz toparlanmaya başlayan Refet'in okula gönderilmesi gerektiğine işaret eden Mürüvvet Hanım, kızı mektebe verir. Refet derslerinde çok başarılıdır. Derslerini herkesden daha çabuk kavrayan zeki bir çocuktur. Ancak çok inatçı ve gururlu olduğu için kimseye dalavukluk da yapmadığından okul arkadaşları arasında fazla sevilmemez. Refet bütün bunlara aldırmaz, çalışkanlığı ve azm

sayesinde "Sınıf başı" olur. Okumaya karşı fevkalade istidâdı olan Re'fet İbtidâî'den sonra Rüşdiye'ye başlar. Bununla birlikte bir çok ihtiyaç da hâsıl olur. Herşeyden önce bir yeldirme ve namaz bezine ihtiyaç vardır. Binnaz büyük gayret sarfederek bu ikisini temin eder. Mürüvvet Hanım ve mahalle komşuları da Re'fet'e iyi okuduğu için mükâfat olmak üzere ortaklaşa bir çanta alarak hediye ederler. Re'fet, son derece mutludur.

Rüşdiye'deki bütün hocalar kadındır. Kadroda nakış ustaları dışındakiler Dârülmua'llimât mezûnu, diğerleri ise Mekteb-i Sanayi mezunlarından oluşan hocalardır. Rüşdiye'ye devam eden Re'fet'in masrafları arttığından annesinin kazandığı para artık yeterli olamamaktadır. Re'fet, bunun çaresini arkadaşlarının işlerini işleyerek, emeği karşılığında küçük miktarda olsa da para kazanarak, annesinin akşam diktiği dikişlere yardım ederek bulmaya çalışır. Daha önceleri arkadaşları ile sağlıklı münâsebetler kurmak istemeyen Re'fet, bunun hatalı bir yol olduğunu görerek onlarla arkadaşlığa başlar, zengin kızlar da Re'fet'in dersleri kolay anlayışından istifade etmek maksadı ile onu konakları kendilerine ders çalıştırmak üzere davet ederler. Binnaz yalnız bırakmamak için kendisi de kızıyla birlikte bu konaklara davetli olarak gider.

Re'fet artık Rüşdiye'nin son sınıfına geçmek üzeredir. Kendisi için mesleğini de seçmiştir. O, "Muallime" olacaktır. bunun için Dârülmuaallimât'a giderek dört yıl daha okuması gerekmektedir. Re'fet bu meseleleri annesi ile konuşarak, onun seçtiği hedefin doğruluğuna inandırmaya çalışır. Binnaz, kızının söylediklerinden sonra içinde beliren ümit ışığı ile Re'fet'in idealine kavuşabilmesi için bütün gayretini toplayarak azimle çalışmaya başlar. Ancak, şanssızlıkla bu zavallı ana ile kızın peşini bırakmaz. Re'fet'in Rüşdiye'den mezun olmasına bir sene kala Mürüvvet Hanım'ın kocası başka bir şehre tayin olunur. Binnaz önce onlarla birlikte gitmeyi arzu ederse de Re'fet bu kararın yanlış olduğunu annesine anlatır ve birlikte küçük bir oda kiralarlar. Binnaz da dikiş dikerek geçimlerini temine ve kızını okutmağa çalışır. Re'fet de dikiş ve nakışla ona yardım eder. Ellerine geçen para ev kirası ve yiyecek masraflarını karşılayacak kadar azdır. Yarı aç, yarı tok, yoklukla mücadele ederek yaşamaya çalışırlar. Binnaz akrabalarından yardım talep ederse de çok az miktarda olan üç beş kuruş ile yardımı yeterli görürler. Re'fet bütün bu fakirliğine rağmen mağrurdur. Diğer fakir kızlar gibi zengin arkadaşlarına dalkavukluk yapmaz, ancak onlara bilgisi karşılığında arkadaşlığını sunar. Konaklardaki misafirliği annesi ile beraber devam ederken diğer hizmetkârların Re'fet'i kıskanmaları neticesinde üzerine atmaya çalıştıkları hırsızlık iftirası Binnaz'ın göz

korkutur. Bu hâdiseden sonra Re'fet'in suçsuz olduğu ispat edilse dahi bir daha konaklarda misafirliğe gitmemeğe karar verirler. Kendi başlarına yaşamaya çalışan Binnaz ve kazı kış günlerini büyük zorluklarla geçirmekteyken Mürüvvet Hanım'ın komşusu Nezâket Hanım'ın kocası ölür. İki küçük çocuğu ile yalnız kaldığından kendisine arkadaşlık etmeleri için Binnaz'a evlerinde kalmayı teklif eder. Re'fet de bu teklifi uygun bulduğundan en kısa sürede Nezâket Hanım'ın evine yerleşirler. Re'fet o yıl Rüşdiye'den birincilikle mezun olarak kendi isteğiyle Dârülmuallimât'a geçer.

Dârülmuallimât'ta da ağır başlılığı ve çalışkanlığı ile kendisini hocalarına sevdiren. Kendisini mesleğine hazırlayan ken hâdece derslerdeki bilgilerle yetinmez; kendinden büyük hanımlarla yaptığı sohbetler ve etrafa karşı olan dikkati neticesinde ileride tatbik edeceği mesleği için kendince planlar yapar. Arkadaşları ile daha kalıcı ve sağlıklı dostluklar kurmaya başlayan Re'fet, Şahab adında iyiliksever zengin bir kızla da dostluk kurar. Re'fet'in en yakın arkadaşlarından biri de okulun ufakir kızlarından olan Şule isimli kızdır. Şule de ağır başlı ve yetimdir. Annesi hasta olan bu kıza Re'fet koruyuculuk yapar, ona yardım eder. Nezâket Hanım'ın evinde biraz olsun rahat etmeye başlayan Binnaz ve kızının huzuru, başlarına gelen kötü bir hadis yüzünden tekrar bozulur. Ücra bir mahallede, büyük bahçeli bir evde yalnız başlarına oturan üç kadın gece yarısı gel

ayda bir ya da iki defa eve gelebilecektir. Böylece iki genç kız birlikte yalnız başlarına evde yaşamaya ve okula gitmeye devam ederler. O sene Re'fet birincilik, Şule ikincilikle sınıflarını geçerler. Üstelik Re'fet, kendisi ile alay eden bir kız arkadaşına kitâbet dersinde kaleme aldığı kompozisyon ile tesirli bir ahlâk dersi de verir.

Şahab ve ablası Câzibe Hanım her yaz tatilini Göztepe'deki köşklerinde geçirmektedirler. O yılki iki aylık yaz tatilinde Câzibe, Re'fet ve Şule'nin iyi bakılabilmesi ve hava değişikliğinden istifâde edebilmeleri düşüncesi ile onları köşke davet eder. İki kız zorla da olsa bu teklifi kabul ederler. Göztepe'deki köşkte, bahçede ve mesire yerlerinde geçirilen temiz havalı güzel günler Re'fet'in sağlığına, bu mekânlarda özellikle Câzibe Hanım ile yapılan çeşitli mevzulardaki sohbetler ise genç kızın fikrine ve maneviyâtına olumlu tesirler yapar; onun olgunlaşmasını sağlar.

İki aylık tatilin sonunda eve dönerler. Artık okul da açılmıştır. Bu son senede sıkıntıları biraz daha artmıştır. Binnaz hiç çalışamayacak durumda olduğundan evde oturmakta. Bunun üzerine Re'fet haftada üç defa çocuklara ders vererek annesine bakmaya başlar. Bir yandan da yaklaşan imtihanları hazırlanmaktadır.

Binnaz, İstanbul'a gelerek zengin olan akrabalarından birinden Re'fet mezun olana kadar bir iki aylığına borç istemek üzere kızıyla beraber iş yerine gider. Re'fet'in acazadesi olan Mûcib isimli bu adam, onlara para vermeyi kabul etmediği gibi, akrabalağını bile reddeder. Binnaz artı iyice hastalanmıştır. Câzibe Hanım tekrar hususi doktorları Binnaz'a tahsis eder. İlaç masraflarını karşılar; ancak Binnaz'ın birkaç aylık ömrü kalmıştır. İmtihan zamanı iyice yavaşlaştığı sıralarda Re'fet annesini Boğaziçi'ndeki akrabalarından birinin yanına bir aylığına bırakmak zorunda kalır. Re'fet on on beş gün sonra eve gelen bir adam vasıtası ile annesinin Haseki Hastahanesinde beş günden beri yatmakta olduğunu ve çok kötü durumda bulunduğunu öğrenir.

Borç para alarak temin ettiği araba ile annesini eve getiren Re'fet annesine evde bakmaya başlar. O yıl sonu için hazırladığı el işi elbise ve resimleri ile sergide büyük rağbet ve takdir kazanarak Dârülmuallimât'tan birincilik ile mezun olur. Şule de hemen onun ardından ikinci olmuştur.

Re'fet hemen annesine, Şule de dayısına durumu bildirmeye üzere postahaneye koşar. Daha sonra her ikisi Binnaz'a yıllardır çektiği azap ve fedakârlığının mükâfatı olmak üzere diplomalarını uzatırlar. Ertesi gün tertib edilen diploma töreninde herkes Re'fet'i takdir ve hayranlıkla tebrik eder.

Binnaz artık çok yakında öleceğini hissettiğini kızına söyleyerek ona bazı vasiyetlerde bulunur. Onun hayat garantisinin elindeki diploması olduğunu belirterek Re'fet'in bundan böyle ne anneye ne de babaya ihtiyacı olmadığını söyler. Re'fet ise annesi ölürse sevgisiz kalmaktan korkmaktadır. Bir iki gün sonra Binnaz ölür. Refet, kendisini kaybedecek derecede yıkılır. Büyük bir ümitsizliğe düşer. Re'fet kendisini kaybetmiş şekilde annesini isterken birden Şule'nin iradeli, metîn tavırlı "Allahım" sesi ile irkilir. Şule ona Allah'ın büyüklüğünü hatırlatarak gayet ciddi bir tavırla "Allahuekber" diyerek kendisini toparlamaya davat eder. Şule, Re'fet'e Allah'ın büyüklüğünü, insanlara acılı günlerinde yardımcı olacağını, ancak insanların da vazifelerinde her halükârda unutmaması gerektiğini hatırlatarak, kendi hayatından da örnekler vererek moral ve teselli vermeye çalışır. Onun isyanını yersiz bulur.

Re'fet ve Şule kalplerini birbirlerine açmaya başlarlar. Re'fet, çirkin ve hastalıklı olduğu için evlenemeyeceğini inanmakta bu sebeple de evlilik konusu ile ilgilenmemekte. Bu inanış onda gelecekte yalnızlık ve ümitsizlik endişesi yaratmaktadır. Şule ise onun fikirlerinin yanlış olduğunu evlilikte esasın güzellikte olmadığını anlatmaya çalışır. Dertleşmenin nihayetinde Re'fet, Şule'nin "Bî-kes idim! Fakat vazifesiz değil!..." sözünden etkilendiğini belirterek bu umutsuzluk içinde vazifesini hatırlar. İçinde hayatını

Re'fet ve Şule tayin edilecekleri zamana kadar Dârül-
muallimât'ta "Muavinelik" görevine başlarlar. Bu arada daha
önce Re'fet'in annesi ile beraber borç istemeye gittikleri
Mûcib isimli zengin akrabaları Re'fet'e evlilik teklifinde
bulunur. Re'fet bunu şiddetle reddeder. Bir kaç gün sonra
tayin listeleri gelir. Re'fet, babasından kalan mirası
alabilmek için tayin yerleri içinde hem havası güzel olan,
hem de memleketine yakın bulunan İstanbul'dan o n sekiz
gün uzaklıktaki şehri kendine görev yeri olarak seçer. Şu-
le de dayısının bulunduğu şehirdeki açık kadroya tayinini
ister. Şule ve Re'fet'in tek idealleri birer ev alabilecek
kadar para biriktirdikten sonra İstanbul'a yerleşmektir.
Böylece iki ideal öğretmen, hiç kimseye muhtaç olmadan kend-
kazandıkları para ile hayatlarını idâme ettirmek üzere va-
zifelerinin başına geçerler.

Re'fet :

Romanın asıl kahramanı Re'fet'tir. Zaten eser, onun hayat hikâyesi üzerine kurulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın "Vâkıfî zifesine tutkun, temiz ahlâklı ve mağrûr bir muallime" olarak idealize ettiği genç kız tipidir.

Re'fet, doğduğu günden itibaren başlayan hayatın güçlükleri karşısında bıkmadan, yılmadan gayret eden, idealine kavuşmak için bütün zorluklara göğüs geren mücadeleci kadının tipinin örneğini teşkil etmektedir. Re'fet, hayat karşısında oldukça şanssızdır; annesi Binnaz, aile fertleri tarafından sevilmeyen bir cariye'dir. Yetim kalan Re'fet, bu sebeple kendisine düşen mirastan da faydalandırılmamıştır. Re'fet hastalıklıdır; çocukluğunda bakımsızlık yüzünden marûz kaldığı za'fiyet hastalığından akrabaları, üvey kardeşleri ve yaşıtları olan arkadaşları tarafından hiç bir zaman sevilmez. Re'fet çirkindir, kendisi de bunun farkındadır: "Re'fet kaşlarını daha ziyâde çatıp küskün bir tavırla -fakr var! Zarûret var! Sıhhat yok!Güzellik yok!"(s.29) sözleri ile içinde bulunduğu durumu özetler. Ancak,o, bu eksikliklere hiç bir zaman yenilmeyen azimli, gayretli, gerçekleri gören bir şahsiyete sahiptir:"-Mahzûn olmuyorum demem!Fakat meyûs olmuyorum! Evet! Keşke ben de güzel ola idim diye hatıra gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak isitiyorum. Herkese kendimi sevdirmek, herkes tarafından hür-

met görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla kazanmakla talîm x ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum". (s.29) O, insanların hayatta başarılı ve kalıcı olabilmele- rinin şartlarını; çalışmakta, kazanmakta ve bilgi sahibi ola- bilmek için ilim ve fenle uğraşmakta bulur. Böylece okumuş kadınların da timsali olur. Re'fet gerçeklerin farkındadır; ancak Binnaz, annelik duygusu ile kızını hep güzel olarak görmeyi arzulayarak, kendi kendini buna inandırmak ister: "Güzelsin! Güzelsin! Kendine iftira ediyorsun!" (s.32) sözle ile kızını da bu düşüncesine ortak etmek isterse de eline bi- ayna alıp o a Re'fet'in karşısına getirmeye çalıştığı anda Re'fet'in yüzüne baktığında gerçeğin, yaptığı hatanın far- kına varır. Böylece elinde kalan ayna ile Re'fet'in karşısın- dan uzaklaşır. Binnaz'ın saf annelik hislerin e karşı Re'f- gerçeği bir kez daha tekrarlayarak hakikati ona da kabul ettirir: "Re'fet aynaya bakmak için davranmadı bile! Zirâ onun bir işe yaramayacağını biliyordu. Binnaz getirdiği ay- mayı kızına karşı tutmaktan ise tutmamak daha iyi olacağı için ne yapacağını şaşırıldı. Aynayı tutmak istemediği gibi hali de hissettirmek istemediğinden bilâ-ihdiyâr yavaş yavaş Re'fet'e doğru gidiyordu. Re'fet başıyla işaret ederek " "Götür anne götür! Bizim gibi fukaraların aynası olmaz! Aynası olmayanların da aynaya bakmağa hak ve saâhiyetler- olur mu?..." hükmünü anlattı".(s.34)

226

Sağlık, güzellik ve para eksikliğine karşılık Re'fet'in çalışma, azim, zekâ ve kavrayış gücü yüksekliği, kültürlü oluş ve mükemmel ahlâk sahibi olma gibi vâsıfları vardır.

Re'fet'in zekâsı mahalle mektebine başladığı ilk günlerden itibaren hocalarının dikkatini çekmiş, bütün derslerde her zaman başarılı olmuştur. Bu zeka ve kavrayış gücü sayesinde o, ta Dârülmuaallimât'a kadar her seneyi okulda birinci olarak ve arkadaşlarına ders verecek kadar iyi anlayarak bitirmiştir. Re'fet'in çalışma azmini ise okulda el işi derslerinde malzemenin temini için arkadaşlarına para karşılığında ya da yapılacak imtihan işlerini işleyerek bedel ödeme şeklinde, akşamları okuldan eve döndüğünde annesinin işlerine yardım edişinde çok net olarak görebiliriz. Re'fet kültürlü bir kızdır; bu kültürün ilk kaynağı gittiği okullar, ikincisi arkadaşı Şahab'ın ablası Câzibe Hanım'ın yakın sohbet arkadaşlığı ve onun konağında faydalanabildiği kitaplar, üçüncüsü Re'fet'in zengin okul arkadaşlarının konaklarına giderek ders verdiği zaman eline geçen dergi, gazete ve kitaplar, dördüncüsü yine okul arkadaşı Şule vasıtası ile edindiği tasavvufî bilgiler ile eski zamanların örf ve âdetlerine uygun olarak evde genç kızlara ders veren İnâyet Hanım ve beşincisi ise aynı zamanda yazarın kendisi ile de özdeşleştirdiği bir şahsiyet hususiyeti olan hayata karşı araştırmacı bir göz ile bakmak vasfıdır.

İşte bu beş ana nokta Re'fet'in şahsiyetinde ve kültüründe önemli yetiştirici unsurlar olarak farkedilmektedir. Re'fet mağrûrdur; diğer fakir kızlar gibi zengin arkadaşlarına dalkavukluk etmek istemez. Bunun yerine emeği ile bilgisi ile dostluk ve arkadaşlık münâsebetleri kurar.

Re'fet, Fatma Aliye Hanım'ın ideal genç kız tiplerinde görülen üstün ahlâka sahip olma hususiyetini de taşır. O mahallesinde ve okulunda örnek bir genç kız olarak her zaman takdir edilerek sevilir ve sayılır.

Re'fet'in bütün ideali "İyi bir muallime" olabilmektir. Yazar, roman kahramanı ile özdeşleştirdiği diplomalı bir meslek olan öğretmenlikle kadınların hiç kimseye muhtaç olmadan yaşayabileceklerini ispat etmek ister. Romanda, Re'fet diplomasını hasta annesine uzattığında Binnaz'ın ağzından çıkan :"-Ya' bundan iki sene evvel öleydim ne yapacaktın? Şimdi ise ben müsterîh ölüyorum. Seni vâlidenden iyi idâre edecek pederinden ziyâde himâye eyleyecek olan diplomamı bırakıyorum!"(s.115) sözleri kadının hiç kimseye ihtiyacı olmadan diploması yani sahip olduğu işi ile hayatını devam ettirebileceğini ispatlar. Yazar, romanın sonunda bu fikrin eserinin kahramanı Re'fet'e aynı zamanda şahsiyetinin de açığa bir ifâdesi olacak şekilde şöyle söyletir:"Şimdi oraya gi

de şeri'at-ı garra-yı Muhammediye'nin bir kadını ve bir âcizi nasıl himâye eylediğini onlara gösterir ve kendi malından dahi bana para vermeyerek beni mahva çalışanlara parasız irâdsız olarak nasıl adam olup meydana çıktığımı mektebin devletin himâyesi ve idâresi sâyesinde bugün te'mîn-i ma'î-şet eylediğimi onlara göstermek isterim! Ah! Şule! Mûcib'e "Sen câhilsin!" demekle olan ahz-ı sârımdan ne kadar mahzûz oldumsa akrabama karşı böyle adam olup meydana çıktığımı ve onların benden dirîğ eyledikleri ekmeğe muhtac kalmayarak kendi ekmeğimi kazandığımı göstermek de beni o kadar müte-lezzik ve müftehir kılacaktır. Kazanalım istikbâllerimizi temîn edelim de inşaâllah yine birleşiriz".(s.133-134) Re'fet okumuş, kültürlü bir genç kız olarak kanunî haklarının peşine düşmeyi ve geleceğini garanti altına alabilmek için bir ev satın almayı da kendisen hedefleyen yeni genç kız tipinin timsalidir:" Sen bir hane filan edinecek kadar para toplarsan nerede iskân etmek fikrindesin?

Ş İstanbul'da!

- Ben de öyle kardeşim! Artık böyle acz ve zarûretle de inşaâllah istikbâllerimizi temîn edecek bir derecede ma'aşlarımızdan para topladıktan sonra birer hane alırız. Bir dükkân filan gibi bizi besleyecek şeyler alırız". (s.134)

Yazar, Ahmed Midhat'ın da dediği gibi Re'fet'i yetiştirmek-
te olan genç nesle ve ebeveynlere model olmak üzere tanıt-
mıştır: " Bu tasvîri okuyan erkekler kadınlar yani babalar
analar derin derin düşüneceklerdir. Hele kızlar, delikanlılar
daha başka bir hale gireceklerdir. Vicdanları, nâmusları var
ise pek çokları kemâl-i mahcûbiyet-i mağlûbâne ile başlarını
önlerine eğeceklerdir. Zirâ "Gözlerimizi kaldırırsak Re'fet'
in fâkirâne, sâbirâne, mufavvakâne çehresine isâbet ederek
bizi rezil edecek" diye korkacaklardır. Ama bunların bir
çokları da şu tasvîri mütâla'a ve temâşâdan pek büyük lez-
zet alacaklar pek büyük iftihârlar edeceklerdir. "Biz dahi
birer Re'fet olacağız fakr cihetiyle değil sa'y cihetiyle
Re'fet olacağız" diyeceklerdir".(s.3) Böylece onlar, Re'fet'
in çalışma azmini, disiplinini, ahlâkını kendilerine gidi-
lecek yol olarak seçeceklerdir.

Genç neslin temsilcisi Re'fet, özellikle devletin himâ
yesi, teşvîki ve desteği sâyesinde kendilerine açılan maari
yolunda âlerlemeyi, mesleğini en iyi şekilde vatan avlatları
üzerinde icrâ etmeyi ve hiç kimseye muhtaç olmadan çalışarak
yaşamayı kendisi için bir erdem ve vazife saymaktadır. O,
yetiştirmekte olan genç kadınların, erkeklerin yükselen sesi
olarak romanın sonunda Şule'ye şu sözleri söyler: "Vazifem

rimizi güzel ifâ edersek evlâd-ı vatani hüsn-i sûretle tadrîs
ve ta'lîm eylersek kazandığımız para helâl olacağından bizi
de Cenâb-ı Hak müsterîhâne yaşatır".(s.134)

Şule :

Eserde üzerinde durulan ikinci genç kız Şule'dir. O da Re'fet gibi fakir ve yetim kalmış bir kızdır. Ancak Re'fet kadar mağrûr değildir. Okuldaki zengin kızların davetleri üzerine sofralarına oturmaktan çekinmez ve gerektiğinde yardım kabul eder. Şule çalışkanlık, iyi kalplilik ve zeki oluşu yönlerinden Re'fet'e benzemekteyse de güzel oluşu bakımından farklılık arz etmektedir. Okumak üzere Anadolu'dan dayısının yardımı ile annesiyle beraber İstanbul'a Dârülmualimâ gelmiştir. Şule bir süre sonra annesinin ölümü ile İstanbul'da yalnız kalır, bu sırada Re'fet'in daveti üzerine onlarla birlikte oturarak öğretmen olabilmek için bir çok güçlüklerle mücadele eder.

Şule güzellik ve akraba himâyesine sahip olma imkânları bakımından Re'fet'ten daha şanslı bir genç kızdır. Anadolu'da bir tekke post-nişîni olan dayısı tarafından dinî ve tasavvufî bilgiler alarak yetiştirilen Şule itikâdı sağlam ol bir gençtir. O, iyi kalpli bir insan olan dayısının himâyesi ile Re'fet'e göre nispeten daha rahat okuyabilmektedir. Şulnin dayısının bu davranışı, muhtaç durumda kaldıkları zaman kendilerine hiç yardım etmeyen, Re'fet'in akrabalarının ki

ile tezat teşkil etmektedir. Şule manevî bakımdan içinde bulunduğuş şartlar dolayısıyla daha kuvvetlidir. O, hayata karşı kötü ve ümitsiz gözlerle bakmayacak kadar metîn ve iradelidir. Re'fet'in annesinin ölümü üzerine içine düştüğü manevî boşluktan, ümitsizlikten kurtaran Şule olur. Ona, ümid ve istikbâline güvenme duygusunu aşılama için şuş sözleri sarfederek karakterinin temel hususiyetlerini de ifşâ eder: "Re'fet bu sonraki "anneciğim!" sözünü bir çığlık ile söyleyip güyâ anasına mülâkî olmak istiyormuş onu arıyormuş gibi ellerini uzatmışdı. O ~~sık~~ anda hayırlı ve metîn bir ses:

- Allahım!

dedi. Re'fet başını kaldırdığında Şule'yi ciddi bir tavırla karşısında gördü. Re'fet bir kere titredi. Şule nazarı mehîl çehresi bir tavr-ı metînâne almış duruyordu. Re'fet hem titriyor hem de Şule'ye bakıyordu. Şule kemâl-i ta'azîm ile:

- Allahuekber!

dedi. Re'fet derhâl kendini toparlayıp ayağuş kalktı. O da kemâl-i ta'azîm ile:

- Allahuekber!

dedi. Şule yine şert çehresiyle:

-Ye's ile kendini kaybedenlerin aklını başına getârec olan bu kelâm-ı azîmi söyledikten sonra sana söz söyleyebilirim. Allah'ı unutma dedikten sonra beni unutuyor musun? di

bilirim. Seni sevecek ve senin seveceğin artık kimse yokmuş öyle mi? Ya ben seni ne zaman yalnız bıraktım? Ve seni sevmediğimi senin tarafından sevilmeğe lâyık olmayacağımı sana ibrâz edecek bir harekette ne zaman bulundum.

Re'fet- Şule! Kusuruma bakma! Çünkü pek muzdarıbm! Ah!

Bilsen ne haldeyim?

Şule - O zıdırâbı bana ta'rife hâcek yokdur. Çünkü onu çekdim! Onu gördüm! Ben sana "Re'fet yetim idim öksüz de kaldım" dediğim gün nineciğimin vefâtından bir iki gün geçmiş idi. Onu kaybeylediğim anda ise yanımda beni öyle âgûşuna alacak sînesine basacak göz yaşlarımı eliyle silecek bir arkadaş yoktu. İki gün sonra mektebe geldiğimde derse bakıyordum. Sen beni o halde buldun! İşte o zaman ben de kimse sesiz kaldığımı gördüm. Lakin vazifesiz değil!.. Öyle olmadığın için sen beni derse bakarken buldun. Evet! İstanbul'da kimsem yok idi. Hem garîb idim. Hem bîkes. Lakin her yerde hâzır nâzır olan Allah'ım karşıma bir Re'fet çıkardı. Vâlidemin acısını kalbimden çıkarmadı. Babamınki de tamamilde duruyordu. Lakin o yaralı ve acılı kalpde sizin muhabbetiniz için de y buldum. Re'fet senin kalbin o kadar küçük mü?"(s.116-117)

Şule imân gücünün sağlamlığı sâyesinde hayatın karşısındadır. Çıkardığı güçlüklerle mücâdele eden ve vazifesini bilerek yapan, isyân etmeyen bir genç kızdır.

26

Hemen hemen aynı vasıflara sahip iki genç kızdan biri olan Re'fet, yazara göre daha üstündür. Bunun sebebi ise fet'in Şule'ye göre daha mağrûr olması, dikkati ve öğrendiği şeyler üzerinde düşünerek bir fikre sahip olabilmesi yani kavrayışıdır:"Şule okuduğunu pek iyi beller ve unutmaz bir kız olduğundan bildiği kadarını Re'fet'e öğretti. Şule bellediğini iyi beller ve iyi belletir. Şu kadar ki bellediği ile kalırdı. Re'fet ise öğrendiği bir şeyden çok şey çıkarır fikri pek ilerilere varır bir kızdı".(s.69)

Şule de Re'fet gibi yetişmekte olan genç neslin temsilcisi durumundadır. Kadın olarak hiç kimseye muhtac olmayarak ve bir mesleğe sahip olarak ömür sürmeyi kendine hedef seçmiştir. Evlilik konusunda bile bu düşünceye sahiptir; o, belirli miktarda para biriktirip bir ev satın aldıktan sonra evlenmeyi düşünür. Bu düşüncenin temelinde yazarın, devrin kadınlarına hiç kimseye maddî yönden muhtac olmadan yaşayabilmeleri için yol göstermesi, onlar için bir hedef tayin etmesi yatmaktadır.

Böylece romanın aslî kahramanı olan Re'fet ve eserdeki ikinci genç kız Şule yazarın farklı cephelerden fikirlerini üzerlerinde aksettirdiği, zaman zaman onları kendi ağzından konuşturduğu paravan tipler olarak karşımızda bulundurmaktadır diyebilmekteyiz.

Binnaz :

Re'fet'in annesi olan Binnaz İstanbul terbiyesi ile yetişmiş bir cariye'dir. Cahil bir kadındır. Ancak annelik yeteneği kuvvetli olan çocuğunu korumak ve yetiştirmek için mücadele eden gayretli bir kadın tipidir.

Binnaz kocasının ölümü üzerine eskiden beri devam etmekte olan kıskançlık ve eziyetlere daha fazla marûz kalır. Önceleri pek ses çıkarmayan genç kadın, Re'fet'e karşı olan düşmanca hareketler neticesinde ölen kocasının evinden ayrılır. Binnaz örf ve âdetlere uygun olarak zengin akrabalarının kendilerini koruyacağı, hakacağı inancını taşımaktadır. Bu düşünce onun yetiştiriliş şekline bağlıdır. Ancak bir süre sonra akrabalarından gördüğü zulümler sonucunda ve özellikle de Mürüvvet Hanım'ın himâyesine girdikten sonra evinde geçirdiği bir ayda gördüğü kimseler ve o zamana kadar yaşadığı konak mutfaklarından çıkarak dışarıdaki gerçek hayat mücadelesi, şartları ve iş imkânları Binnaz'a yeni bir hayat görüşü kazandırır. Daha önceleri geçiminin sadece akrabaları tarafından temin edilebileceğine inanan Binnaz, bir aylık misafirlikten sonra kendisinin de çalışarak, hiç kimseye muhtaç olmadan para kazanarak yaşayabileceğini görür: "Bir ay müddet hitâmında Binnaz Mürüvvet Hanım'dan gitmek üzere müsaâde istedi. Mürüvvet akrabalarından hangisinin nezdine gideceğini so-

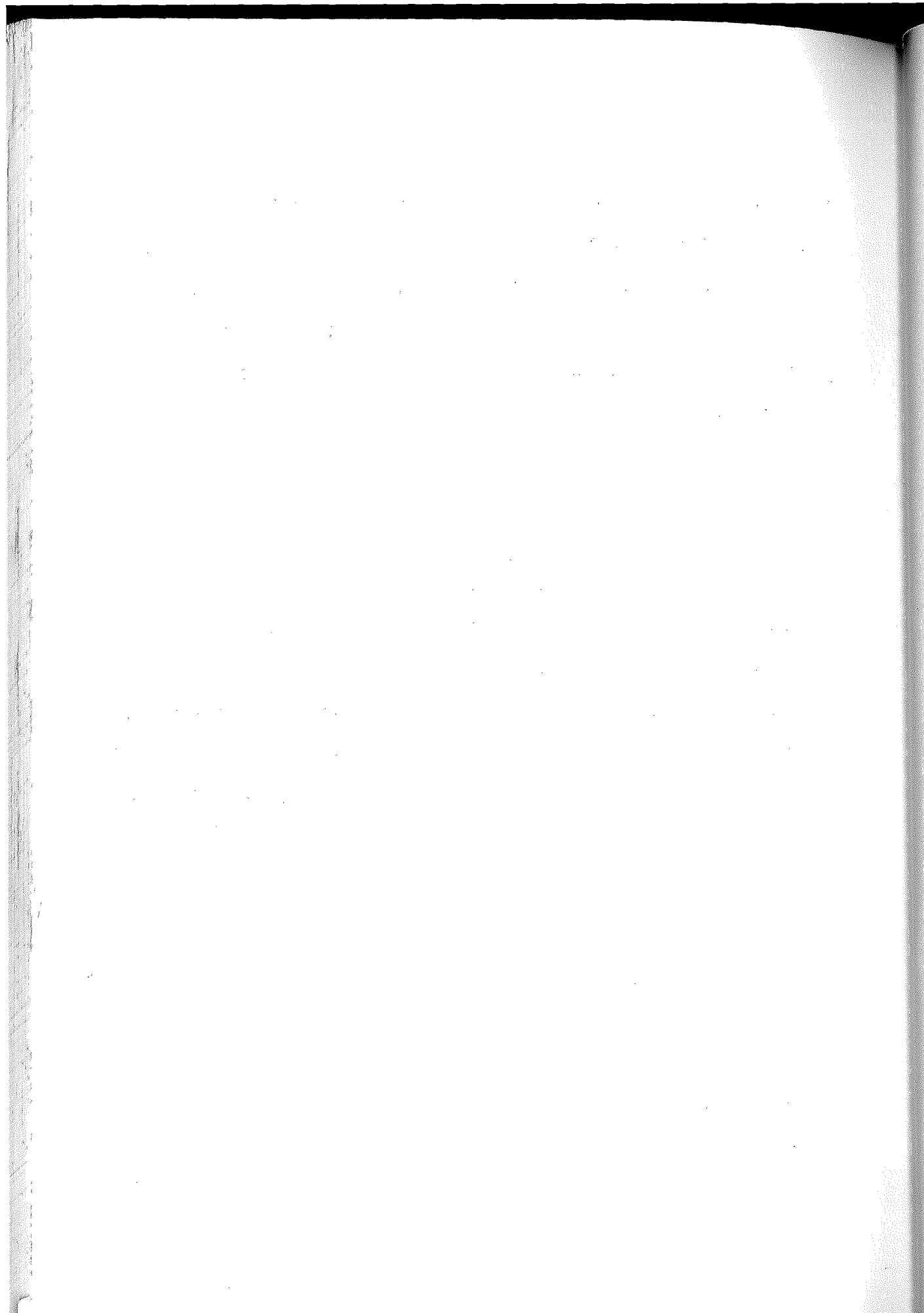
duğunda Binnaz önüne bakarak "Hiç birine!" cevâbını verdi. Binnaz bir ay müddetin hitâmı yaklaşıncâ saygısızlık etmek mülâhazasile kendi başlarının çaresini de düşünmüşdü. Evvelce bu türlü şeyler aklına gelmiyordu. Zirâ bu mahalleye gelmeden evvel kendisi için mitar-ı ta'ayyüş olacak şeyler bulabileceğini bilmiyordu. Mürüvvet Hanım'ın hânesinde bulunduğu müddetçe Binnaz bir çok ~~muşirix~~ komşularıyla görüşdü. Bu mahalle halkından bir çok kadınların tahta ve çamaşıra giderek nafakalarını çıkardıklarını gördü. Binnaz bir oda tutarak öylece yaşamağa karar vermişdi. İşte bu kararını da Mürüvvet'e açdı".(s.21)

Bu karar ile Binnaz geçimlerini temin edebilmek için adeta insan üstü bir gayret sarfeder. Binnaz'ın çok yıpratıcı olan çalışma şartları Re'fet'i etkiler. Onun hiç bir iş garantisi olmadan çalışmasının kendisi için yıpratıcı olacağını ve üstelik bu işleri uzun müddet de yapamayacağını inanır. Böylece Binnaz'ın çileli hayatı Re'fet'in diplomalı ve garantili bir meslek olan "Muallimelik"i seçmesinde etkili bir faktör olarak görülür.

Binnaz'ın hayatı ile Fatma Aliye, sağlıklarını, fedâ ederek bütün güçlerini vererek çalışan bu fakir kadınların çileli hayatlarını temsil etmeye çalışır. Binnaz'ın zor çalışma şartlarına karşılık Re'fet'i ve dolayısıyla tahsil ile

ile elde edilen mesleklerin üstünlüğünü ve kolaylığını, kalıcılığını devrin okuyucularına göstermek ister.

Binnaz, bütün bu zor şartlar neticesinde hastalanarak ölür. Ancak o, Re'fet'in okulu birincilik ile bitirdiğini ve diplomasını alarak başarılı olduğunu gördüğünden, gâyesine kavuşmuş bir insanın rahatlığı içinde son nefesini vermiştir.

cariyelik kurumu, çok kadınla evlenmenin gerekçeleri ve şartları, tesettürün sebepleri, eşlerin boşanma sebebiyle karı kocanın görev ve sorumlulukları hakkındaki sorularını İslâmî esas ve geleneklere dayanarak açıklar. Müdafaasını yaparken bu kurumlardaki bozukluklara insanların sebep olduğunu ileri sürer.

Ta'addüd-i Zevcâta Zeyl :

Fatma Aliye Hanım'ın kadınlara dair meseleleri İslâmî esaslara bağlı olarak izah ettiği ikinci eseri Ta'aadüd-i Zevcâta Zeyl başlığını taşır. Bu, tenkid şeklinde yazılmış bir mektuptur. ~~Mevzu~~ Fatma Aliye'nin mevzu edilen eseri, Mahmud Es'ad'ın Ta'addüd-i Zevcât isimindeki eserini tenkid etmek maksadı ile kaleme alınmıştır. Daha sonra Ta'addüd-i Zevcât ve Fatma Aliye tarafından yazılan Zeyl ikisi birlikte 1316/1898 yılında bir kitap halinde basılmıştır. ()

Fatma Aliye Hanım birden fazla evlilik konusunda ~~diğer~~ yabancı kadınların sorularıyla sıkça karşılaşan ve zaman

() Fatma Aliye, Ta'addüd-i Zevcâta Zeyl, Konstantiniye, 1316/1898, Tahir Bey Matbaası, s.

cevap vermekte güçlük çeken yazar, Esat Efendi'nin yazısının çok yararlı olduğunu ifâde etmiştir. Fatma Aliye Hanım Esat Efendi'nin İzmir'den gönderdiği mektubana verdiği cevapta yazdıklarıyla kadınlığı savunduğu fikrinin akla gelmemesi gereğini belirtir. Yazar, Esat Efendi'nin makalesinde ele aldığı Hristiyanlarda günah çıkarma konusunun İslâmiyetteki birden fazla kadınla evlilik konusuyla hiç bir ilgisi olmadığını ileri sürer. İslamiyette birde fazla kadınlarla evlenmenin zorunlu olmadığını, buna yalnız bazı şartlarda izin verildiğini batılalara anlatmak gerektiğine değinen Fatma Aliye Hanım peygamber, yakınları ve halifelerin gerçekleştirdiği çok eşle evliliklerin ise eşlere onur vermek amacından kaynaklandığını söyler.

Fatma Aliye Hanım, Esat Efendi'nin çok kadınla evliliğin fuhuşu engellediği görüşüne de katılmaz. Fuhuşun erkeğin karakteriyle ilgili olduğunu belirtir. Çok kadınla evlilik konusunda boşanma yolunun açık olmasından kadına zulme uğramasının mümkün olmadığını savunan Fatma Aliye çok kadınla evliliği tenkid eden batılılara verilecek en iyi cevabın metresi olan bir erkeğin, karısının, Hristiyanlık izin vermediğinden boşanamayacağını söylemek olduğunu ileri sürer.

Böylece o zamana kadar Osmanlı cemiyetinin içinde tabii bir şekilde var olan çok eşle evliliğin doğruluğu

gerçekliği hakkında zihinlerde beliren tereddütlere yeni delilerle cevap bulabilmek için kamuoyunda başlayan münakaşaya bir kadın yazar olarak tenkid ve müdafaalarıyla Fatma Aliye Hanım'ın da katıldığı görülür.

Fatma Aliye Hanım'ın doğrudan İslâmiyetin yayılışı-
nın sebeplerini anlattığı bir diğer eseri olan İstila-yı
İslâm onun bu ~~başlık~~ bölüm içinde ele alacağımız üçüncü
eseridir. Bu eser, Musavver Fen ve Edeb mecmuasında, 29
Şevval 1317-17 Muharrem 1318/2 Mart -17 Mayıs 1900 tarih-
leri arasında tefrika edilmiştir.

Eserin ilk bölümünde İslaâmiyetin Hz. İsa ve Hz. Mu-
sa'yı benimsemekle beraber, bu peygamberlerin ölümünden
sonra dindeki yozlaşmaları onaylamadığını ve batılı din
adamlarının bunun şuurunda olduklarını ifade eder. Özellikle
le H. Loison adlı bir Katolik papazının konferanslarında
İslâmiyetten çok fazla söz ettiğini, her dinden ve kültür-
den insanın katıldığı toplantılarında, kilisenin getirdiği
yorumlarla değişikliğe uğramamış bir Hristiyan olduğunu
vurgulayarak özellikle de dinsizlere seslenmeye çalıştığını
belirtir.

Yazar eserinin ikinci bölümünde, hem Avrupa'da hem
de Osmanlılarda Şarkiyat çalışmaları başlayıncaya kadar

Batılıların İslâmiyet hakkında yanlış ve eksik bilgi sahibi olduklarını bu nedenle misyonerlerin doğuya yönelik propagandalarında başarısızlığa uğradıklarını ifade eder. İslamiyetin manevi gücüyle dört kıtada hızla yayıldığını, kültürle, sanatta, fende yeniden uyanışa geçerek ürünlerini de vermeye başladığını ifade eder.

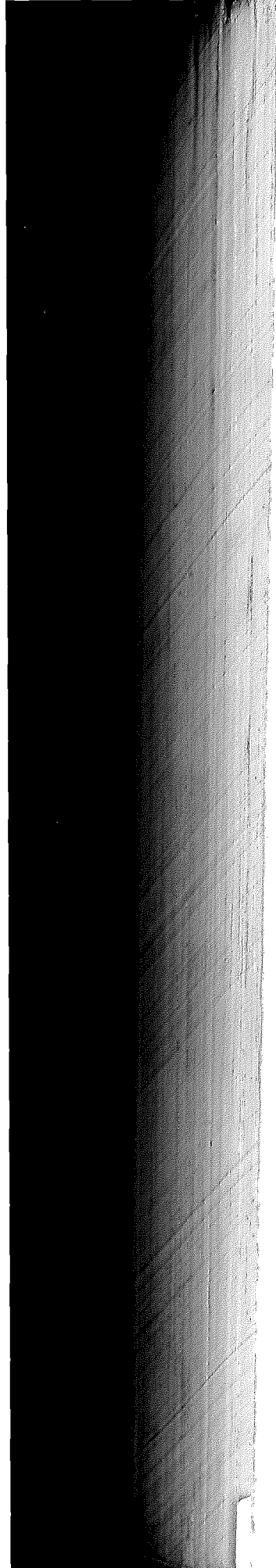
Fatma Aliye Hanım'ın Malûmat mecmuasında tefrika edilen eseri Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân adlı eserinde de yine İslâmiyetin kadınlar yönünden ele alınışı görülür. Bu eserin tefrikasına 5 Sefer 1317/15 Haziran 1899 tarihinde başlanır. Düzensiz aralıklarla devam eden tefrika 10 Şevval 1318/31 Ocak 1901 yılına kadar sürer.

Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân'da Hz. Hatice, Hz. Fatma, gibi peygamber ailesinden olan bazı kadınlarla Emevilerden, Abbasilerden diğer hanedanlardan ve Osmanlılardan bazı kadınların hayat hikâyeleri anlatılır. Eser, Fatma Aliye Hanım'ın biyografik mahiyet taşıyan bir kaç makalesinde olduğu gibi müslüman kadınları tanıtmak maksadı ile kaleme alınmıştır. Ancak Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân'ın tefrika halinde kalarak kitap şeklinde basılmadığı da görülmüştür.

Fatma Aliye Hanım bu kitabı yazış sebebi olarak yabancı hanımlardan gelen isteği gösterir. Paris Sergisi'nde sergilenecek olan bu eserin sonra Fransızcaya tercüme edilmesi de planlanır. Ancak yazar, böyle bir eserden önce vatandaşlarını mahrum bırakmak istemediği için evvela Türkçe olarak

Bu kitap, Nisvân-ı İslâm'dan farklı bir maksat ile yazılmıştır. Yazar, Nisvân-ı İslâm'ı hiç bilmedikleri Osmanlı gelenek ve inançları hakkında bilgi edenmek üzere memleketine gelen yabancı hanımlarla görüştükten sonra yazmasına mukabil, Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân'ı millî âdetlerimizi ve İslâmiyeti yakından tanıyan hanımlarla konuştuğuktan sonra kaleme almıştır.

Kitabın başında Fatma Aliye Hanım'ın Madam Palmar'a hitaben yazdığı bir açık mektup yer alır. Bu yazıda Madam'ın Paris'de yapılan ve Figaro Gazetesi'nde yayınlanan bir mülakatta kendisinden; çok iyi eğitilmiş; kültürlü ve üretken bir Türk kadını şeklinde takdirle bahsetmiş olduğunu ve bundan duyulanarak Nâmdârân-ı Zenân-ı İslâmiyân'ı yazmaya karar verdiğini konu eder.

c) Fatma Aliye Hanım'ın Tercüme Edilen Eserleri:

Batıda ve doğuda da tanınan, eserleri yabancı dillere tercüme edilen Fatma Aliye Hanım'ın yalnızca bir romanı Fransızca'ya aktarılmıştır.

Daha önce de roman bölümünde bahsetmiş olduğumuz üzere önce İkdâm gazetesinde tefrika edilen daha sonra da 1315/1899'da kitap halinde basılan Udî romanı, eserin ^{çok} çok kısa bir müddet sonra Gustave Seon tarafından ~~xxx~~ Fransızcaya tercüme edilerek, Fransızca Servet mecmuasında 22 Aralık 1899-24 Nisan 1900 tarihleri arasında kitap olarak değil de tefrika şeklinde neşredilmiştir.

Mevzubahis olan romandan sonra Fatma Aliye Hanım'ın diğer eserleri içinde yalnızca Nisvân-ı İslâm'ın biri Arapça diğer ikisi Fransızca olmak üzere üç tercümesinin yapıldığı görülmüştür.

Nisvân-ı İslâm yazarın en çok alâka görmüş eserlerinden biri olmuştur. Bu kitabın Fransızca ~~xxx~~ tercümelelerinden biri Gülnar Hanım adı ile tanınan Madame ~~xxxx~~ Olga de Labedeff tarafından yapılmış, Les Femmes Musulmanes adı ile Paris'de tab' edilmiştir. İkinci tercüme ise Nazime Rukiye tarafından kaleme alınmış ve yine Paris'te, Les Musulmanes Contemporaines ~~xx~~ şeklinde farklı bir isimle neşredilmiştir.

Nisvân-ı İslâm doğu dillerinden arapçaya tercüme edilmiştir. Bu eser önce Beyrut'ta neşredilen Semerâtü'l-Fünûn gazetesinde tefrika edilmiştir. Kitabın ayrıca İngilizce'ye de tercüme edildiği söylenirse de böyle bir kitap görülmemiştir. () Arapçaya tercüme edilerek tefrika şeklinde yayınlanan Nisvân-ı İslâm daha sonra Beyrut'ta Cemiyetü'l-Fünûn tarafından hazırlanarak, aynı cemiyetin matbaasında İstanbul'daki kitap halindeki neşrinden kısa bir müddet sonra basılmıştır. ()

-
- () Yazarın eserinin İngilizceye tercüme edildiği hakkındaki bilgi, Mahmud Zeki'nin makalesinde yer almaktadır. Mahmud Zeki, "İsmetlû Fatma Aliye Hanım Hazretleri" Hanımlara Mahsus Gazete, nr.256-54, 23 Mart 1316, s.5
- () Nisvân-ı İslâm'ın ~~xxx~~ tercüme edilen bu nüshaları ile ilgili bibliyografik bilgiler tezimizin "İslâmiyete ve Kadınlara Dâir Eserleri" kısmında yer almaktadır.

- Yazarın Yurt Dışında Tanınması ve Alâka Görmesi

Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin Arapça, Fransızca ve İngilizceye çevrilmiş olması onun doğu ve batı kültürlerinde de tanındığına işaret eder. Fatma Aliye Hanım Osmanlı kültürünü Avrupa ve Amerika'ya tanıtmaya gayreti içinde bulunmuştur. Bu münasebetle 1893 yılında Amerika'nın Şikago kentindeki kitap sergisine, tertib komitesince eserleri ile katılmak üzere davet edilmiştir.

Şikago'daki World's Colombian Exposition Woman's Library'den 10 Ağustos 1893 tarihinde bir mektup alır. Mektupta kadın yazarların eserlerinin ve biyografilerinin yer aldığı The Woman's Library of the World's Fair kataloğunda kendisine de yer ayrılacağından biyografisi ile birlikte kitaplarını göndermesi rica edilir. () Aynı kuruluştan 28 Ağustos 1893 tarihinde aldığı mektuptan göndermiş olduğu kitap ve makalelerin ellerine ulaştığı ve kitapların çok büyük alâka gördüğü anlaşılır. ()

İspanya Kraliçesi tarafından Şikago Sergisine memur edilen bir yabancı hanımdan gelen roöpartaj teklifini Fatma Aliye Hanım işin işine siyaset girebileceği endişesi ile Saray'ın izni olmadan kabul etmeyeceğini . . .

() Fatma Aliye Hanım Evrâkı, 18 no'lu zarf, 1 no'lu vesika

() Fatma Aliye Hanım Evrâkı, 18 no'lu zarf, 2 no'lu vesika

belirtir.()

Başka bir arşiv vesikasında ise Fatma Aliye Hanım'ın neşriyatının Amerikalılarca takdir edildiğinden bahsedilmiştir.()

Fatma Aliye Hanım'a yedi yıl sonra yine yurt dışında bir sergiye katılması üzerine teklif gelir. Böylece Fatma Aliye Hanım'ın ikinci bir defa olmak üzere yurt dışında alâka gördüğünü ve Paris'de tertiblenen 1900 Paris Sergisi'ne davet edildiğini Hanımlara Mahsus Gazete'de yer alan bir yazıdan anlamaktayız. Ancak yazar, bu sergiye katılmamıştır. Fatma Aliye Hanım'ın evrâkı içinde de bu sergi ile alâkalı herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

() Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım 18, Evrak no:612,Zarf no:93,Karton 38 ayrıca yine aynı yerde bulunan bir başka ~~başka~~ arşiv vesikası; Kısım no: 18, Evrak no:553,Zarf no:615,Zarf no:93,Kart 38.

() Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Yıldız Tasnifi, Kısım 18, Evrak no:553, Zarf no:93, Karton:37

Biz yazarın bu sergiye davet edildiğın Hanımlara Mahsus Gazete'nin haber verdiği kadarıyla bilmekteyiz:

"Paris'de 1900 sergisinin devam ettiği müddetçe bir çok kongreler akd edileceği malúmdur. Bunlar meyânında Terbiye-i İctimaiye Kongresi her memleketin erbâb-ı ilm ü iffepânına müracaat ederek mevki-i tezkire vaz edilecek mesâil için muâvenetlerini talep etmiş olduğu gibi memleketimizde dahi âsâr-ı cedîde-i fâzılâneleri ile iktidâr-ı ilmiyesini ecânib nazarında dahi isbât eyleyen fâzıla?i şöhret-şi'ar iffetlu Fatma Aliye Hanım Efendi Hazretlerine bî'l-müracaa mezkûr kongreye Terbiye-i İslâmiye hakkında malûmât-ı ciddiye i'tâ eylesini rica ettiği kemâl-i iftihârla haber alınmışdır".()

Yazar Nâmdarân-ı Zenan-ı İslâmıyyân adlı eserinde de bu sergiden bahsetmekte ve aslında bu eseri mevzubahis olan sergi için hazırladığını bildirmekteyse de bunu doğrulayan herhangi bir kayıt mevcut olmadığından, kitabın fransızca-tercümesini de göremediğimizden bunun sadece bir proje olarak kaldığını sanmaktayız.

() Hanımlara Mahsus Gazete, nr.205-50, ~~xxxx~~ 9 Mart 1990,s.2

Fatma Aliye Hanım'ın ESERLERİ Hakkında Devrinde
Yapılan Tenkidler:

Fatma Aliye Hanım hakkında en çok yazı yazan ve onu takdir, teşvik ve himâye eden muharrir Ahmed Midhat'tır. Ahmed Midhat, manevi kızı olan Fatma Aliye Hanım için, Tercümân-ı Hakikat'teki yazılarından başka, bir de Fatma Aliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti adı ile monografi kaleme almıştır. Bu kitapta, Aliye Hanım'ın doğumundan, ilk eserlerinin neşrine kadar olan hayatını, tahsilini, bütün teferrüatıyla anlatmış ve kendi otobiyografik mektuplarından parçalar nakletmiştir.

~~Midhat~~ Ahmed Midhat, Tercümân-ı Hakikat gazetesinde, Fatma Aliye Hanım hakkında on yazı kaleme almıştır. Bunların ilki Merâm'ın dördüncü cüz'ünün neşri sebebiyle, "Matbuat" sütununda "Bir Edîbe" başlığı ile neşredilmiştir. Burada, Fatma Aliye Hanım'ın, Merâm tercümesiyle "Benât-ı Osmaniye'nin nev'iyetini müstagrak-ı şeref ve mübahat" eylediğini belirtir. Bu gibi "müessir irfanlarının idâme ve tecdîd ile kütübhane-i millîmizi tezyîn buyurmaları temenniyâtını" arz eder.

Bu yazıdan sonra Fatma Aliye Hanım ile Ahmed Midhat arasında mektuplar teati edilmiş ve bunların bir kısmı Tercümân-ı Hakikat'te, ikisi de "Musâhebât-ı Leyliye" arasında neşredilmiştir. () Bu mektuplarda ve ona yazılan cevaplarda Ahmed Midhat, Aliye Hanım'ın yazılarının, "edîbâne ve hakîmâne " olduğunu söyleyerek daima onu takdir ve teşvik eder.

Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye Hanım'ı tenkid ettiği ve eserleri hakkında fikirlerini beyân ettiği yazıları şunlardır:

"Mütercime-i Merâm: Bir Edîbe" Tercümân-ı Hakikat, nr.3516, 13 Şubat 1305/25 Şubat 1890, s.3

"Mukâbele" Tercümân-ı Hakikat, nr.3527, 16 Şubat 1305/28 Şubat 1890, s.5

"Mukâbele" Tercümân-ı Hakikat, nr.3539, 27 Şubat 1305/11 Mart 1890 s.5

() Ahmed Midhat, Bir Mektub, Musâhabât-ı Leyliye, On Sekizinci Musahabe, İstanbul 1307,30s. ve İki Mektub, Musahabat-ı Leyliye, on Dokuzuncu Musahabe, İstanbul 1307, ~~xxix~~ 30s.

"Mütercime-i Merâm'a" Tercümân-ı Hakikat, nr.3535,
7 Mart 1305/19 Mart 1890, s.5

"Mütercime-i Merâm'a (mabâd)" Tercümân-ı Hakikat,
nr.3536, 8 Mart 1306/20 Mart 1890, s.5

"Kadınlarımız" Tercümân-ı Hakikat, nr.3539, 12 Mart
1306/24 Mart 1890, s.3

"Mütercime-i Merâm'a Cevâb" Tercümân-ı Hakikat, nr.3550,
24 Mart 1306/5 Nisan 1890, s.5

"İfâde" Tercümân-ı Hakikat, nr.3664, 15 Eylül 1306/
27 Eylül 1890, s.6

"Mütercime-i Merâm Aliye Hanımefendi Hazretlerine"
Tercümân-ı Hakikat, nr.3665, 17 Eylül 1306/29 Eylül 1890,
s.6

"Hayret" Tercümân-ı Hakikat, nr.3781, 14 Kanunievvel
1306/26 Kanunievvel 1890 s.7

Fatma Aliye Hanım hakkında, Servet gazetesinde de iki yazı çıkmıştır. Bunlardan birinde yabancı dilden bir eseri tercüme ettiği için tenkid edilmesine mukabil, ikincisinde Muhâdarât adlı bir "Millî roman" yazdığı için medhedilmiştir.

İlk yazı Servet gazetesinde 12 Şubat 1890 tarihinde çıkmıştır. Burada Merâm'ın neşri haber verilerek biraz önce de belirttiğimiz üzere tercüme bir eser olması bakımından tenkid edilmiştir. ()

İkinci yazıda ise Muhâdarât münasebeti ile övülerek, eser devrin okuyucularına okunması için tavsiye edilmiştir. ()

Merâm'ın tercümesine Servet-i Fünûn'un "Paris Muhabîri" de bir mektubunda temâs etmiştir. () Georges Ohnet'in hakiki değerinin Avrupa'da çoktan anlaşılmasına mukâbil hâla onun eserlerinin tenkid edilmesini lüzumsuz bulmuştur. Aslında yazar, Fatma Aliye'nin tercümesinden ziyade Georges Ohnet'yi tenkid etmiştir.

() Servet, nr.560, 12 Şubat 1890, s.2

() Servet, nr.9, 21 Kanunievvel 1307, s.10

() Servet-i Fünûn, nr.281, 18 Temmuz 1312, s.327

Fatma Aliye Hanım hakkındaki yazılardan bir diğeri de Mahmud Zeki imzası ile yayınlanmıştır. "Meşâhir-i nisvân-ı osmaniye hakkında yazılan arabiyü'l-ibâre makalâtın birincisi" olarak takdim edilen bu makalede Fatma Aliye Hanım'ın hayatı tahsili ve eserlerinden övgü ile sözedilmiştir. Burada yazarın hayatı için Ahmed Midhat'ın Fatma Aliye Hanım hakkında yazdığı monografiden faydalandığı dikkati çekmiştir.()

Levâiyih-i Hayat'ın neşrini müteakkip, İkdâm gazetesinde A. Rasime () imzasıyla bir tenkid yazısı çıkmışsa da () bu yazı eseri değil, baskısını tenkid etmektedir. Bu yazıya karşılık Emine Neyyire adlı bir hanım okuyucu, tenkitlerin haksız olduğunu ileri sürmüş () bunun üzerine A.Rasime de İkdâm gazetesine bir mektup göndererek ilk yazısını, Aliye Hanım'ın eserini kıymetten düşürmek maksadıyla değil, böyle güzel bir eserin daha mükemmel bir şekilde neşrini arzula-dığı için kaleme aldığını açıklamıştır.()

() Mahmud Zeki, "İsmetlu Fatma Aliye Hanımefendi Hazretleri"

Hanımlara Mahsus Gazete, nr.256-54, 23 Mart 1316,s.3

() Bu imza Ahmed Râsim'e aittir.

() A. Rasime, İkdâm, nr.2338, 30 Kanunievvel 1900, s.3

() A. Rasime, İkdâm, nr.2347, 8 Kanunısani 1901, s.3

() Emine Neyyire, İkdâm, nr.2346, 7 Kanunısani 1901,s.3

FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİNDE YER ALAN FİKİRLERİ :

Fatma Aliye Hanım'ın bütün eserlerinde yer alan fikirlerinin başında "Çalışma, öğrenme ve gayret etme" düşüncesi kendini gösterir. O kendi hayatının da aksi şeklinde tezpâhür eden bu fikirlerini gerek romanlarında gerekse makalelerinde devamlı olarak okuyucularına telkin etmeye çalışmıştır. Ömrün bir dakikasını boşa geçirmeden devamlı olarak bir şeyler öğrenerek, yeni bilgileri etrafa yayma düşüncesi özellikle Refet isimli roman kahramanında kendini çok bâriz bir şekilde belli etmiştir.

Yazarın üzerinde durduğu ikinci bir mesele ise "para"dır. Fatma Aliye Hanım kadınların maddi bakımdan hiç kimseye bağlı olmadan kendi başlarına yaşayabilmeleri için onları devamlı olarak para kazanmaya ve meslek sahibi olmaya yöneltmiştir. Udî'de Bedi'a'ya bizzat yazar kendisi para kazanmanın zevkini ve gerekliliğini anlatmıştır. Ancak yazar, para kazanırken kötü işlerle kazanılan paradan bahsetmez. Bu sebeble Udî'de çengi olarak görünen Helula'nın para kazanma şeklini ve bunu geçimi için geçerli bir sebep göstermesini asla kabul etmez. O her zaman emek ile iffet ile kazanılan temiz paranın kadınlara gerekli olduğunu söyler.

Fatma Aliye Hanım'ın çalışma ve para kazanma fikirlerinden bahsederken kadınların iş hayatına katılması meselesini

üzerinde de çeşitli fikirlerini beyân eder. Bunların başında çalışan kadınların hepsinin "Emeklilik maaşı" gibi bir garantiden eksik olduğunu, bu sebeble diplomalı ve devletin himâyesinde olan "Muallimelik" mesleğinin her bakımdan daha üstün olduğunu Re'fet'te belirtir. Özellikle genç kızları bu mesele üzerinde düşünmeye yönlendirir. Yine bu romanda kadınların çalışma hayatından örnekler verir. Re'fet'in annesi Binnaz'ın hayatı ile roman kahramanının hayatını mukayeseli olarak ele alan Fatma Aliye Hanım, Binnaz'ın çamaşırcılık, aşçılık ve tahta siliciliği yaparak ve herhangi bir iş garantisi olmadan çalışarak vücudunu zamanından evvel yıprattığını gösterir ve kızı Re'fet'e kendisini örnek almasını ister. Böylece yazar devrin kadınları için iş hayatında da yol gösterici olmak fikrinde olduğunu göstermek ister. Yine romanlarında para meselesi ile ilgili olarak yazarın "Borç isteme, eşya satma" gibi meseleleri Udî, Re'fet ve Muhâdarât'ta konu ettiğini görmekteyiz. ~~Yazar~~ Ayrıca yine bu romanlarda özellikle Re'fet ve Udî'de kadınların ev kiralamaları ve ev satın almaları dikkat çekici bir hususiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fatma Aliye Hanım eserlerinde unumiyetle aile ve kadın ile ilgili meseleleri konu etmiştir. Evlilik hayatı ve evlilik bunlar içinde ilk sırayı alır. Levâyh-i Hayat'ta evlilik hakkındaki görüşlerin ortaya atıldığı görülür.

Bu görüşlerin temelinde genç kızların iyi bir anne iyi bir ev kadını iyi bir eş olarak yetiştirilmelerine mukabil her zaman mutlu olamadıkları, bunun sebeplerinden birinin de eşler arasındaki uyumsuzluk olduğu gözlenir. Ayrıca evlilikte sevginin yerinin, kadın ve erkeğin birbirlerine karşı sadakâtsizlikleri de bu meselenin içine dâhil edilir. Evlilikte paranın önemi üzerinde durularak, maddî endişeler neticesinde yapılan evliliklerin pek uzun süreli olamayacağı, kadınların kendi hayatlarını idâme ettirme fırsatını ~~km~~ elde ettiklerinde ise boşanmayı bile düşünebilecekleri üzerinde durulur.

Yazar aile münâsebetlerini verirken komşuluk münâsebetlerine de dikkati çekmeye çalışmış böylece mahalle hayatı ile cemiyetin bütünlüğüne ~~dikkati~~ işaret etmiştir.

Yazarın eserlerinde ailede otorite meselesi önemli konulardan olmuştur. Udî'de Nazmi Bey'in hayatta iken ailede tek hakim olduğunu, annenin sadece adından bahsedilen silik bir şahsiyet şeklinde yer aldığını görüyoruz. Muhâdarât romanında ise ailedeki otorite meselesinin iki farklı örnekle anlatılmaya çalışıldığı dikkati çeker. Genç ve güzel karısının cazibesine kapılarak onun her sözüne kanak zayıf karakterli bir aile reisi olan Sâi Efendi... Aşırı derecede zayıf karakterli bir aile reisi olan farkında olmadan kendisini komik durumlara düşürmüştür. Böylece çocuklarının

uzaklaşmalarına sebep olarak onların ~~sıkı~~ bir süre sıkıntı çekmelerine de sebep olmuştur. Böylece Sâi Efendi tamamiyle olumsuz ve zayıf karakterli bir aile reisi portresi çazmıştır. Fatma Aliye Hanım bu zayıf karakterli erkek aile reisinin karşısına Münevver Hanım tipini çıkarır. Münävver Hanım ise kuvvetli bir aile reisi şeklinde tezâhür etmiştir. Dul olan Münevver Hanım oğluna hem analık, hem de babalık yapmaktadır. Evin düzenini tek başına devam ettirebilen güçlü bir Türk anası olarak gelenekten gelme özelliklerini devam ettirmiştir. Yazar, bu zıtlıkla kocası ölen kadının evde hâkimiyeti ele aldığını ve kendisine yeterli olarak aile düzenini devam ettirebildiğini, karısı ölen erkeklerin ise genellikle bu tip kabiliyete sahip olamadıklarını, ailenin kurulu düzenini bozduklarına işaret etmiştir.

Fatma Aliye Hanım aile~~le~~ otoritesini bazen de yakın akraba ya da güvenilir bir erkek aile dostu ile temin etmeye çalışır. Hayâl ve Hakikat'te Vedât'ın babası ölmüştür. Bu ailenin otoritesi Vedat'ın babasının güvenilir dostu olan Hüseyin Sabri Efendi tarafından sağlanmaya çalışılır. O dışarıdan bu erkeksiz evin hâmisi olarak verdiği sözü yerine getirmeye çalışır. Enîn'de ise annesi ve babası ölmüş olan Sabahat'ı dayısı kontrol eder ve bu öksüz kızın hem servetini hem de namusunu koruyarak, onu geleceğe en iyi şekilde hazırlamaya çalışır. Keza, Re'fet'de Şule'nin dayısı da aynı görevi üstlenir.

Yazarın eserlerinde ailenin yaşama şekli, konak içinde hizmetlilerin ve cariyelerin birbirleri ile münasebetleri, hanımları ve beyleri ile münâsebetleri eskiden beri devam eden geleneğe uygun bir şekilde, realist olarak tasvir edilir. Yazar gayet açık, anlaşılır ve bir ressam dikkatiyle ev içi mefrûsâtını ve aile bireyleri ile hizmetlilerin birbirlerine karşı olan görevlerini aslına uygun bir şekilde anlatır. Bu arada kadımların ev içi kıyafetleri üzerinde durulur. Mesela, Enîn'de komşu kızı Fehâme'nin ev kıyafeti ve buradaki diğer kadınların uygunsuz ev kıyafetleri hakkındaki kanaatler oldukça dikkat çekicidir. Aynı şekilde Re'fet romanında tasvir edilen Mürüvvet Hanım'ın temiz ve düzenli evi de örnek ev olarak seçilmiştir. Yine bu romanda köylü aile hayatı ile şehirli aile hayatı arasındaki fark ve uyumsuzluk gözler önüne serilmeye çalışılmıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında ve makalelerinde çocuk terbiyesi üzerinde önemle durulur. Mazıların hiç birinde çocuk yetiştirme konusunda alafrangalık özentisinin olmadığı dikkati çeker. Gereksiz Batı hayranlığı neticesi ortaya çıkan bir tip olan "Züppe tipi"ni bu eserlerde göremeyiz. Ancak sonradan görme, görgüsüz tipler eserlerde tenkid edilmiştir. Çocuklar resmî okullar ve evlerinde hususi bir eğitimden geçerler. Fakar ailelerin çocukları

için kurtuluş genellikle Dârülmuaallimât ya da askerî okullarda okumak şeklinde gösterilir.

Genç kızların okuma ve yazma öğrenmesi, geleceğe ve özellikle evlilik hayatına en iyi şekilde hazırlanması için gereken bütün kâidelere önemle dikkat edildiği görülür. Enîn romanında Sabahat'ın Miss Mod'dan yalnızca yabancı bir dil öğrenmediğini, evlilikle alakalı meselelerle onun fikirlerine de müracaat ettiğini tesbih ediyoruz. Miss Mod, İngiltere'den ailesi ve kendisi hakkında iyi referanslar alınarak, özenle seçilmiş yetiştirici bir mürebbiye olarak romanda yer alır. Mürebbiye ve dadılar, anne ve baba ile yakın akrabalarından sonra çocuklar üzerinde müteessir olan şahıslar olarak gösterilirler.

Yazar kötü çocuk yetiştirme şekline örnek olarak Muhâdarât romanında Fevkiye tipini karşımıza çıkarır. Anne ve babanın ilgisiz olmaları sonucunda bakımsız ve şımarık yetişen çocuklara misal olarak da Sâi Efendi'nin Câlîbe'den olan iki çocuğu örnek gösterilir. Enîn romanında ise yetiştirme meselesinin yanında çocuğun karakteri üzerinde de durulur. Sabahat'ın üvey kız kardeşi Nebahat bunun örneği olarak gösterilir. Yine de bütün bunlara rağmen Fatma Aliye Hanım'a göre çocuk, ailenin mutluluk kaynağı ve evliliğin sürdürülmesinde önemli bir faktör olarak karşımıza çıkar.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarındaki ideal çocukların ise anne ve babalarına karşı son derece saygılı oldukları görülür. Özellikle kız çocuklarının babalarına gösterdikleri saygı ve bağlılık oldukça dikkat çekicidir. Bütün bunlara rağmen yazar, ailesini ihmal eden, yahut çocuklarına haksız sebeplerle baskı yapan babayı da tenkit etmekten geri durmaz. Udî Romanında Nazmi Bey'in içkiye düşkünlüğü olduğu halde oğluna bu yönde baskı yapması ve kendisinin iyi bir örnek olamaması uzun uzun tenkit edilir.

Yazarın romanlarında genellikle ailenin idarecisi durumunda olan bazı babaların otoriter bir tip olarak karşımıza çıktığı görülür. Muhadarât'ta Sâi Efendi, karısına karşı mûnis, hatta aptallık derecesine varan saflık içerisindeyken ilk karısından olan iki çocuğuna karşı son derece otoriter bir tavır takınır. Hatta bu çocuklardan kendisine karşı çıkan olursa onları dövmeye bile kalkar. Aynı romanda Rıfki ve Rıza'nın babası, çocuklarını herşeyden mahrum bırakan cimri ve sert bir karakter çizer. Udî romanında Nazmi Bey, oğlu üzerinde tam manasıyla hakimiyet kurmak ister. Hayatını seklillendirmek, evin dışında geçirdiği her saatin hesabını sormak ister. Buna karşılık Şem'i'nin de babasına gizli gizli düşmanlık beslemesine rağmen ona karşı gelemediği gözlenir. Enîn'de Sâfi Efendi, kız çocuklarına ehemmiyet

vermeyen, onu sevmeyen, sert tavırlı bir babadır. Kendi karakterine uygunluk gösteren iki oğluna karşı ise son derece yumuşak ve iyi huyludur. ~~Babrix Efendixixixix Raxfat~~

Fatma Aliye Hanım'ın yetişmesinde babasının büyük rolü vardır. Ahmed Cevdat Paşa kızının aynı zamanda hocası da olmuştur. Yazar kendi hayatında tecrübe ettiği bu durumu eserlerinde kahramanları üzerinde de gösterir. Böylece bazen babaların çocukların terbiyesi ve yetişmesinde bizzat kendilerinin ders verdikleri görülür.

Babaların, mürebbiyelerin yanında ön plana çıkarılan ~~tiplerixixixix~~ tiplerden birisi de "üvey anne"dir. Yazar bu tip vasıtası ile yine aile hayatını konu eder. Onun romanlarında sadece Enîn'deki Sâbite Hanım hariç olmakla beraber bütün üvey anneler kötüdür.

Yazar, ister üvey anne ister gerçek anne olması bakımından kadının aile içindeki annelik fonksiyonu üzerinde ısrarla durur; iyi bir anne aynı zamanda da ailede ev idaresini de devam ettiren kişidir. Kadının aile hayatındaki fonksiyonunu böylece daha da belirginleştirir.

Fatma Aliye Hanım, düzenli ve sağlam bir aile yapısının, çocuk eğitiminde ne kadar önem taşıdığını romanlarındaki aileler ile ortaya koymaya çalışır.

Yazarın eserlerindeki ailelerin geçimi genellikle memuriyet hayatı ile temin edilir: Muhadarat'ta Sâi Efendi, İhyâ Efendi; Udî romanında Nazmi Bey, Enîn'de Sâfi Efendi yüksek mevkili memurlardır. Ayrıca bazı aile reisleri ise serbest çalışarak aile geçimini sağlarlar: Muhadarat'ta Muh-terem Bey, amcasından miras kalan büyük çiftliği oğluyla beraber idare eder. Rıza'nın babasının ise çocuklarını işçi olarak çalıştırdığı bir mağazası bulunur. Re'fet'de Hayati Efendi Anadolu'da çiftçilik, İstanbul'da ise ticaret yapar.

Tanzimat devri romanlarında gençlerin istemedikleri kişilerle evlendirilmesi önemli bir tema olmuş, yazarlar bu hususda özellikle babayı tenkit etmişlerdir. Ancak ilk kadın romancı Fatma Aliye Hanım eserlerinde meseleyi bö-şekilde göstermez. Evlilik kararının verilmesi meselesini önemli bir tema olarak alan yazar, bu konuda babayı kesin-likle suçlamaz. Özellikle genç kızların eş tercihinde karar verme hakkının, yetiştirilme tarzlarının sonucu olarak ba-baya ya da aile büyüklerine ait bir hak olduğunu kabul eder-ler. Genellikle gençlerin evlenmesinde büyüklerin hâkim rol oynadığını söylerken bir istisnâyı da gözden kaçırmamak ge-rekir. Enîn'de Sabahat bu kararı değiştiren bir tip olarak karşımıza çıkar.

Yazar eserlerinde evlilik yaşı üzerinde de durmuştur. Hayâl ve Hakikat'te Vedat, yirmi; Muhadarat'ta Fâzıla, on dokuz; Udî'de Bedi'a, on dokuz yaşında evlenmişlerdir. Böylece yazarın aile hayatının bekâsı, eşlerin uyumu ve çocuk yetiştirme bilgisine sahip olabilmesi kısacası evliliğe hazırlanabilmesi için çocukluktan çıkmış, yetişkin birer insan timsali olan genç kızları anne ve ev idarecisi yani aile düzeninin kurucusu kişiler olarak gördüğü ortaya çıkmaktadır.

Yazar eserlerinde erkeğin kadını aldatmasının yanında kadının da karakter bozukluğu neticesinde kocasını aldatarak ailenin mahvına sebebiyet vereceği üzerinde durur. Bu aldatmaların temelinde ise sevgisizlik, para ya da gösteriş için yapılan evlilik, karı-kocanın görgü ve bilgisinin denk olmayışı gibi faktörler önem arz eder.

Fatma Aliye Hanım boşanma meselesi üzerinde de durmuştur. Boşanma meselesinde kadınların da bu hakkı talep ettiğine örnek olarak Muhadarat'taki Fevkiye'yi verebiliriz.

Boşanma kararını bazen de erkekler verir; Sâi Efendi Câlîbe'nin ahlâksızlığını öğrenince onu boşar. Böylece Fatma Aliye'nin romanlarında ister boşanma meselesinde, isterse aile hayatında esas temelin sağlam, hiç bir dış tesir ile bozulamayan, iyi bir tahsil neticesinde kazanılan

Bütün bunlara rağmen boşanma kararını verebilmek pek de kolay değildir. Toplumda maddî geliri olmayan ve dul kadına karşı olan güven eksikliğinden dolayı Muhadarat'ın kahramanı Fâzıla'nın bu kararı veremediği de ortadadır. Böylece kadınların bazen istememelerine rağmen, şartlar gereği bu mutsuz hayatı devam ettirdikleri dolayısıyla de huzursuz ve sevgisiz aile muhitleri yarattıkları gözler önüne serilir.

Fatma Aliye, bir erkeğin birden fazla kadınla evlenme meselesini de kendisine konu olarak seçer. Mahmud Es'ad'a göndermiş olduğu yazı ile kendisi de aynı meselenin müslüman bir kadın yazar tarafından müdafaasını yapar.

yalık meselesini ele alışında ~~devrindeki~~ diğer yazarların
y. Fatma Aliye, cariyelerin aile yapısı içindeki yerini
özellikle Muhadarat romanında, eserin kahramanı olan Fâdıla'
nın hayatı üzerinde ~~güster~~ ortaya koyar.

Genellikle ev içi hizmeti çerçevesinde ele alınan bu ilişkiler "Efendi-Cariye" Münasebeti" üzerinde yoğunlaşır. Özellikle evin beyine hizmet etmek üzere aileye katılan bu insanlardan beklenen hizmette kusursuzluktur. Yazarın romanlarında karşılaştığımız cariyeye tiplerinde bu özelliğini, hizmet edilen efendilere uygun olduğu ve hizmette kusursuzluğun dikkati çektiği tespit edilir. Mesela Câlibe'nin kötü niyetlerine alet olarak kullandığı Reftar, kötü niyetli efendiye uygun cariyeye tipini ortaya koyar. Bu yüz­süz cariyeye Fâdıla'ya da aynı davranışları sergilemek isterse de başarılı olamaz; Fâdıla tarafından gereken cevap verilerek, efendi ile cariyeler arasındaki mesafenin önemini vurgulamaya çalışır. Hizmette kusursuzluğu ise Muhadarat'ta Fâdıla'nın cariyelik zamanındaki davranışları ile ortaya konur.

Ev içi hizmetinde kusursuz olanlar, iyi davranışlarla karışılırlar; Muhadarat'ın kahramanı Fâdıla bunun tipik örneğidir. Tanzimat devrinin ilk yıllarında yazılan bir çok edebî eserde cariyelik meselesi yazılışları bakımından devamlı olarak ezilen, acı çeken, horlanan ve sonuçta ölen cariyeye tipleri ile gösterilmiştir. Ancak bu tiplerin yerini daha sonra özellikle Ahmed Midhat ve Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde sosyal hayatta kazanan ve mutluluğa erişenler alır. Fatma Aliye Osmanlı Türklerindeki cariyelik müessesesinin Batı toplumundaki esirlik meselesi ile bir tutulmaması gerektiğine işaret ederek, "Efendi-cariye" meselesini hep iyi yönde geliştiren bir yazar olur.

Romanda vaka içinde hem entrik unsur hem de olayların zenginliğini sağlayış bakımından cariyelik meselesini besleyen bazı motifler vardır:

a) Cariye elde etme yolları: Fatma Aliye bu motifler içinde hür insanın kendini satması motifini eski hikaye ve masal

geleneginin bir ürünü olarak kullanır. Yazar cariyelik kurumunun en dikkat çekici motifini vaka içinde merak ve merâğı devam ettiren bir formül olarak kullanır. Fadıla'nın Muhadarât'ta kendini satması, romanın vakası içinde yeni bir merak unsuru yaratarak okuyucunun ilgisini devam ettirir.

Romanlarına konak hayatının bir parçası olan cariyelâri almakla bu kişilerin sahip oldukları hakları da ortaya koymaya çalışan yazar, ikinci ~~xxx~~ motif olarak cariyelerin satılmayı talep edebileceklerini ise Udî romanında işler. Evlendikten sonra Şam'a giden Bedî'hanın hasta ve bezgin, ızdırap dolu günlerinde evdeki karamsarlık havasından kaçmak düşüncesi ile cariyelerin satılmayı istemeleri bunun güzel bir örneğini teşkil eder.

b) Cariyelerin aileye katılışı ile ilgili motifler: Cariyenin satın alındıktan sonra bir ada sahip olması, yani cariyeye ad verme motifi Fadıla'nın kendisine "Peymân" adını yakıştırmasında görülür.

Cariyelerin yetiştirilmesi, aile için en mühim âmillerden birisidir. Bu kurumun aynı zamanda en insanî yönü olarak da sergilenen cariyeyi yetiştirme motifini özellikle Enîn'de roman kahramanı Sabahat'ın yanında aynı bilgileri alarak eğitilen, Sabahat ve mürebbiye ile ingilizce konuşabilen cariye tipinde buluruz.

Cariyelerin aile hayatı içinde kullanılışları Fatma Aliye'nin eserlerine konu olur. Sosyal hayatta cariyelerin kullanılış amaçları içinde "Odalık motifi" büyük yer tutar. Aslında bu kuruma odalık, genellikle cariyelerin düğledikleri ve ulaşmak istedikleri bir noktadır. Çünkü bu takdirde evin hanımlığına kadar yükselebilmek şansı doğacaktır.

Odalık motifinin bir varyantı ise Muhadarât'ta işlenmektedir. O da bir ailede çocuk olmuyorsa, evin beyinin odalık alma yoluna baş vurmasıdır. Bu gerçekleştirilirken evin hanımının rızası da unutulmaz. Bu arada bir başka gelenekle karşılaşırız. Bu noktada odalığa alınacak cariyenin bu isteğe "evet" de-

mesi gerekmektedir. Nitekim Fâzıla, Beyrut'ta köle iken evin genç beyinin onu odalığa alma isteği karşısında bu gelenek açıkça dile getiriliyor.

Odalık aile içinde evin hanımları bakımından bir problemdir. Muhadarât'ta Fâdıla da kocasının odalık almasına önceleri karşı çıkıyor. Ancak araya çocuk meselesi girince bu odalıkları kendisi seçerek, kocasına gönderiyor.

"Cariyenin çırağ edilmesi" meselesi Tanzimat devri yazarları içinde yalnız Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında işlenir. Gönüllü olarak alınan odalık, eğer çocuk konusunda istenilen sonucu verememişse çırağ edilir. Bir başka erkekle hem de çeyizi hazırlanarak evlendirilir. Muhadarât'ta Remzi'nin aldığı iki odalıktan da çocuğu olmayınca bu cariyelerin çırağ edildikleri anlatılır. ~~EMYKAZIKATIZ~~ Böylece cariyelerin eğitildiği, evlendirildiği ve hatta boşandığı takdirde kendisini sahiplenmiş olan aile tarafından ömürünün sonuna kadar korunmaya hakkı olduğu bizlere bu romanlar aracılığı ile duyurulur.

N E T İ C E

Tanzimat sonrasından Cumhuriyet devrinin ilk yıllarına kadar olan geniş zaman dilimi içinde yetmiş dört yıllık bir ömre sahip olan Fatma Aliye Hanım'ı bu yıllar içinde gelişip ortaya çıkan her hangi bir edebî ekole doğrudan doğruya bağlamak mümkün değildir. Ahmed Midhat'ın tesirinde eser veren ve bu eserlerinde ilk zamanlar bazen metod, bazen de ele aldığı meseleler bakımından onunki ile bazı benzerlikler görülen Fatma Aliye Hanım daha sonra Servet-i Fünûn devri hassasiyetinde bir öncü durumunda, II. Meşrûtiyet devrinde de edebî ve sosyal faaliyetini devam ettirebilmiş millî duyguların sözcüsü olmuş geniş kültürlü ve hassas bir kadın edebiyatçısı olmak vasfını taşır.

Fatma Aliye araştırmaya, öğrenmeye meyyâl bir kadın yazar olarak bir çok ilk'in başlatıcısı olmuştur.

İlk defa Georges Ohnet'nin Volonté adlı romanını Merâm ismi ile tercüme etmiş bir Türk hanımı olarak Ahmed Midhat'ın da işaret etmiş olduğu gibi yabancı bir dile çok iyi vâkıf bir kalem sahibi sıfatı ile ve devrindeki erkek mütercimler derecesinde hatta belki de onların bazılarından daha üstün bir şekilde bir tercüme ortaya koy-

mağâ muvaffak olmuştur. O, aynı zamanda, Tercümân-ı Hakikat gazetesinde tercüme makeleler de yayınlayarak, devrinin sayısı bir kaç geçmeyen kadın edebiyatçıları arasında da geniş kültürü yanısıra bir farklılık göstermiştir. İlk Türk kadın roman yazarı, ilk Türk kadın yardım cemiyetinin kurucusu ve ilk Türk felsefe kitabı yazarı olarak da kültür tarihimiz içinde istisnâî bir yere sahip olmuştur.

Fatma Aliye özellikle romanlarında devamlı olarak kadın ve aile meselelerinin ele alınışı ve sosyal meseleler üzerinde duruşu ile devrindeki ve daha sonraki kadın edebiyatçıları içinde ayrı bir konuma sahip olmuştur. Mu-hâdarât romanında ailevî meseleleri ve aksaklıkları anlatmıştır. Kahramanı Fâzıla ile bu problemi bütün eser boyunca onun her hareketinde belirtmeğe çalışır. Udî'de bir genç kızın karşı karşıya kaldığı maddî ve kalbî ıztı-râbları ifâde ederken bir kadının, ailesinin en yakın fertleri dışında, başkasına muhtaç olmaması düşüncesini telkin etmek ister. Re'fet romanı ise başlı başına sosyal hâdiselerin, problemlerin ve cemiyetimizin aksak taraflarının bir araya getirilmiş şekli, âdeta bir aynasıdır. Yazar sosyal derdleri anlatırken hemen ardından devâsının da nasıl bulunacağını okuyucularına göstermeye çalışır. Ayır-

ca burada dikkati çeken bir taraf da Fatma Aliye Hanım'ın kendisi zengin ve kültürlü bir sınıftan olmasına rağmen, bilhassa Re'fet romanında görüldüğü üzere o sınıftan kim-seleri fakirlere ve muhtaç insanlara karşı hareketlerinde gördüğü kusurlar bakımından tenkid etmiş olmasıdır. Yazar, bu fikrini sadece Re'fet'in şahsında ifâde etmemiş Enîn romanında da roman kahramanlarından Nihâd'a anlattırmıştır. Öte yandan kaleme almış olduğu çeşitli makalelerinde aynı meseleyi işlemiştir.

Fatma Aliye Hanım'ın bir başka hususiyeti ise gerek romanlarında, gerek makalelerinde ve gerekse hâtıra nev'indeki eserlerinde içinde yaşadığı cemiyetin aile hayatını, kurumlarını, ahlâk anlayışını, ictimâî hayatını kadın gözüyle, ince duygularla ve kadına has dikkatle verebilmiş olmasıdır. O, eserlerinin hiç birinde duyuş bakımından erkek yazarlar gibi olmaya özenmemiştir. Tamamiyle kendine has orijinal fikirleriyle, hayâl gücüyle, teferruatlı, gerçeğe uygun mekân ve giyim kuşam tasvirleri ile Türk aile hayatının çeşitli yönlerini özellikle romanlarında göstermeye çalışmıştır. Bu bakımdan çağdaşı olan Makbûle Lemean ve Nigâr bint-i Osman gibi kadın yazarlardan da farklı bir özelliğe sahip olmuş; devrin erkek yazarları için ancak sınırlı ölçüde açılabilmiş olan kadın yayşayı-

61K

şı hakkında otantik bilgiler vermiştir. Fatma Aliye Hanım gerek makalelerinde, gerek romanlarında ve gerekse diğer nevilerdeki eserlerinde her zaman kadın ile ilgili meseleleri konu etmiş, İslâmiyetin insana vermiş olduğu değerden hareketle, özellikle de Kur'an-ı Kerîm'de de belirtildiği üzere Allah'a karşı ve cemiyete karşı vazifelerde kadın ile erkeğin birbiriyle eşit olduğunu; bilgi öğrenmede, okumada kadın ve erkeğin eşit mesûliyet ve hak sahibi olduğunu ele almış, edinmiş olduğu geniş kültüre dayanarak bazı hükümlerde bulunmuştur. Genç kızların ve kadınların eğitilmesini, kadın hakları meselesinde ilk şart olarak görmüştür. Onun bütün eserlerinde ideal kadınlar, yani yazarın Türk kadınlığının ulaşmasını hedeflediği, idealize ettiği kadın tipleri son derece çalışkan, azimli, sabırlı kendi hayatı üzerinde düşünebilen ve bu hayatın şekillenmesi için hiç bir gayretten kaymayarak karar verebilen, okumuş, en az bir yabancı dili konuşabilen ve anlayabilen, devrin matbuâtını takip eden, kitap okuyan, okudukları üzerinde düşünerek hükümler çıkarabilen sağduyu sahibi, temiz ahlâklı ve aile büyüklerine karşı saygılı, itaatkâr, kocasını seven, ancak ihânetini kabul etmeyen, kadınlık gururunu koruyan ve nihayet çocuklarına karşı sevgi dolu, pedagojik bilgilere sahip mükemmel anne olabilen kimselerdir.

O, eserlerinde idealize ettiği erkek kahramanları her şeyden önce iyi bir baba, iyi bir himâye idici, erkek akrabasının yetim kızlarını koruyucu ve karısına karşı saygılı, onun haklarını koruyan, ihânet etmeyen, okumuş, kültürlü, hayatta başarılı bir meslek sahibi olmuş kâmil kimseler olarak göstermiştir. Kısacası yazarın kadın ve erkek tipleri aslında yazarın kendi hayatında da karşılaştığı kimselerin ve Fatma Aliye'nin evlilikten önceki ve sonraki çeşitli cebhelerinin tezâhürüdür. O, aslında kendisinin sahib olduğu bilgi, tecrübe ve anlayış kudreti yanısıra aynı ahlâka kadın haklarını kavunan bir hanımın da sahip olmasını arzulamaktadır.

Yaptığımız bütün bir inceleme sonunda tesbit ederiz ki Fatma Aliye Hanım, aile hayatı ve kadın ile alâkalı olan meselelerde ale aldığı her problemi, bir sonraki romanında devrin değişen şartlarını ve hükümlerini de hesaba katarak genişletmiş veya geliştirmiştir. Mesela yazar, Hayâl ve Hakikat'de ideal kadın kahramanlarının başlangıcı sayılan Vedâd ile aşırı derecede hassas, duygulu ve hisleriyle hareket eden bir genç kıızı bize tanıtmıştır. Oysa bundan sonra ortaya çıkan Muhâdarât'taki Fâzıla, bir öncekinin aksine duygulu ve hassas bir genç kız olmasına rağmen, hayatı hakkında doğru kararlar verebilen, gerektiğinde kendi hakları için mücâdele edebilen gayretli bir kadın tipidir.

Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin arapça, fransızcaya çevrilmiş olması ve hatta ingilizceye de çevrildiğinden bahsedilmesi, onun kitapları sayesinde doğnu ve batı kültürlerinde de tınındığına işaret eder. Fatma Aliye Hanım Osmanlı kültürünü Avrupa ve Amerika'ya tanıtmaya gayreti içinde bulunmuştur. Bu münâsebetle 1893 yılında Şikago kitap sergisine, tertib komitesince eserleri ile katılmak üzere davet edilmiştir. 1900 yılındaki Paris sergisine de aynı şekilde katılması istenilmiş, ancak bu sergiye katılmamıştır. Yazar, yurt dışındaki münevver kimselerle münâsebette bulunmuş, hatta İspanya Kraliçesi tarafından Şikago sergisine memur edilen bir yabancı hanımdan gelen röportaj teklifini işin içine siyaset girebileceği düşüncesi ile reddetmiştir. Pierre Loti, Emil Julyard gibi devrin mühim simâlarından da mektuplar almıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın özellikle bu eserler ve münâsebetler yolu ile Batılıların Osmanlı aile ve sosyal hayatına ait edinmiş oldukları yanlış intibaaları değiştirmek fikrini ve memleketini Avrupa'ya doğru olarak tanıtmak gâyesini hedeflediği görülmektedir.

Bu vasmfların biraz daha farklı şekillerine sahip olan Udî'deki Bedi'a, artık Re'fet romanındaki kendi emeği ile para kazanabilen, hayatını tek başına idâme ettirebilen, diplomalı bir meslek sahibi muallime Re'fet'in değişik bir tezâhürü olarak karşımıza çıkmıştır. Yazarın böylece ideal genç kız tipleri ile kadınlara devirlerinde yol göstericilik yaptığı, onlara mutlaka kazanç temin edebilecek bir beceri sahibi olmaları gerektiği hatırlatılmak istemiş olduğu görülür.

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında, makalelerinde ve nutuklarında üzerinde en çok durduğu meselelerin başında aile hayatı ve kadınlık problemleri gelmektedir. Bunları "Gençlerin evlilik kararının aile büyükleri tarafından verilmesi(Hayâl ve Hakikat'te, Vedâd; Muhâdarât'da, Fâzılânın Remzi ile yapmış olduğu ilk evlilik, Enîn'de Sabahat'ın Suad ile evlendirilmek istenmesine kahramanın önce karşı çıkmayışı), bazen de bu kararın bizzat gençlerin kendileri tarafından verilebilmesi(Re'fet'de Re'fet'in akrabası Mûcib'in evlilik teklifini kabul etmeyişi, Udî'de Bedi'a'nın istediği kimse ile evlenebilmesi, Enîn'de Sabahat'ın Suad'ın hatasını gördüğünde nişandan vazgeçme kararını alabilmesi), evlilik, aile hayatı, karı ve kocanın birbiri ile uyumu ya duyumsuzluğu, üvey annenin Enîn romanı istisnâ edilirse aile içinde yaratabileceği menfî durumlar ve aile bünye-

sindeki fonksiyonu, öte yandan çocuk terbiyesi, özellikle genç kızların yetiştirilmesi, yakın akrabaların konak hayatı içinde birbiri ile olan münâsebetleri, komşuluk ilişkileri, câriyelik ve bunun aile hayatındaki yeri, boşanma ve birden fazla evlilik(poligami, ta'addüd-i zevcât)meseleleri olarak sayabiliriz.

Yazarın romanlarında konu edilen aileler, on dokuzuncu yüzyıl sonlarında yaşayan zengin, kültürlü ve kalabalık yakın akrabaların bir arada oturdukları konak hayatını yaşayan ailelerdir. Bu aileler aynı zamanda sadece yazarın romanlarında ele alınmakla kalmamış, bahis konusu edilen Osmanlı sosyal hayatının konak içindeki tezâhürü Nisvân-ı İslâm'da da romanlarındakine paralel sûrette anlatılmıştır.

Fatma Aliye'nin millî ve kudsi değerlere bağlılığı her eserinde kendisini göstermektedir. Kendisine büyük şöhret kazandırmış olan Muhâdarât'ta dinî duygular bir çok kötülüğe mâni olmuşlardır. Gerek Fâzıla'nın intiharı, gerekse Şebîb'in Fâzıla'ya olan iffetli aşkı ile Enîn'deki Sabahat'ın kuvvetli inancı bu hususta birer örnek teşkil eder. Re'fet romanında, roman kahramanının annesinin ölümü ile içine düştüğü yalnızlık ve sevgi umutsuzluğunda yine kurtuluş,

dinî duyguları kuvvetli olan Şule'nin bu yoldaki telkin ve tesiriyle gerçekleşir. Bütün bunların yanında yine Re'fet-de roman kahramanının bir kandil gününde Aksaray'a giderken Koska caddesi üzerinde gördüğü insanların ruhânî hâli, kandil gününe ail geleneklerin ifadesi ve Re'fet'in bu gece yaptığı ibâdetin tasviri de manevî ve kudsî değerlere bağlılık bakımından dikkat çekicidir.

Fatma Aliye Hanımın Avrupa kültürüne bakışı da, devrindekilerden farklılık arz etmektedir. O bu kültürün sadece ilmî ve felsefî tarafına önem verir, batılıların disiplinli çalışmalarını ve çocuk terbiyesindeki hassasiyetlerini över ve örnek gösterir.

Eserlerinde resim ve musiki de önemli unsurlardan olmuştur. Ondaki musiki, klasik Türk musikisidir. Böylece o, Osmanlı zevkinden ayrılmamış ve ona olan bir tercihi göstermiştir. Hatıralarından kendisinin küçük yaşlarında piyano dersi almış olduğunu öğrenirsek de o, eserlerinde musikiyi konu ederken müzik aleti olarak piyanodan değil, bilakis ud, keman, ney, kanun ve darbukadan bahsetmiştir. Udi'de geçimini mukiki yolu ile kazanan gençlerin, musiki hocalarının hayatı konu edilmiştir. Enin' ve Udi'de Türk musiki makamları üzerinde etraflı bir şekilde duruşu da dikkat çekicidir.

TEZDE FAYDALANILAN KAYNAKLAR

A) K i t a p l a r :

1. Ahmed Midhat, Fatma Aliye Hanım Yâhûd Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neş'eti, İstanbul 1311, Kırk Anbar Matbaası 192s.
2. Ahmed Râsim (Haz.:Kâzım Yetiş),Muharrir,Şâir,Edib, Tercümân 1001 Temel Eser, İstanbul 1980, s.196-197
3. Yrd.Doç.Dr. Birinci, Necat : Kırım Zafernâmesi(Hayrâbâd), Kültür Bak.Yay., 879, Ankara 1988,s.317-318
4. Bursalı Mehmed Tâhir,Osmanlı Müellifleri, 3 cilt,
5. Cumbur, Müjgân : Türk Kadın Yazarların Eserleri Bibliyografyası(1928-1955), Ankara 1955, 250s.
5. Çaka, Câhid : Tarih Boyunca Harp ve Kadın, Ankara 1948, 130s.
6. Esen, Nüket : Türk Romanında Aile Kurumu(1870-1970), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı,Ankara 1991, s.26-40
7. İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, Son Asır Türk Şairleri, 12 c., İstanbul,1930
8. Kurnaz, Şefika : Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923), T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Bilim Serisi;4, Ankara 1991, s.37-38

Kütükoğlu, Prof.Dr.Mübâhat : Ahmed Cevdet Paşa Semineri,
(27-28 Mayıs 1985, Bildiriler), İ.Ü.Edebiyat Fakültesi Tarih
Araştırma Merkezi,1986, s.219

10. Okay, Orhan: Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat
Efendi, Ankara 1975, s.334,339-340

11. Özön, Mustafa Nihad : Son Asır Türk Edebiyatı Tarihi,
İstanbul 1941, Maarif Matbaası, s.228

12. Parlatır, Doç.Dr.İsmail : Tanzimat Edebiyatında Köle-
lik, Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu,Türk
Tarih Kurumu Yay., VII.Dizi-Sa.90,Ankara 1987,s.156-
163

13. Uraz, Murat : Resimli Kadın Şâir ve Muharrirâlerimiz,
İstanbul 1941, s.209

14. Tunaya, Prof.Dr.Tarık Zafer: Türkiye'de Siyasal Partiler
II. Meşrûtiyet Dönemi, C.I, (2.Baskı), Hürriyet Vakfı .
Yayınları, İstanbul 1988, s.481

15. Toros, Taha : Mazi Cenneti, İstanbul 1992, İletişim
Yayınları, s.210-211

Dârülfünûn Konferans Salonunda Kadınlarımızın İctimâları,
İstanbul 1328, s.5

Nevsâl-i Millî, İstanbul 1930, s.344-345

T e z l e r :

1. Bulut, Şükrü: Fatma Aliye Hanım Hayatı, Sanatı ve Eserleri,Erzurum Üniversitesi,Mezuniyet Tezi,1980, nr.3075, 153s.
2. Has-Er, Merih : Fatma Aliye Hanım ve Muhâdarât,İ.Ü. Edebiyat Fakültesi,Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Mezûniyet Tezi,1966-67,Tez nr.745,s. 300 s.
3. İnci, Handan :
4. Ülgen, Erol :

T e b l i g l e r :

Findley, Carter Vaughn : "Lady Mary Wortley Montagu and
Fatma Aliye Hanım" Türk Tarih Kurumu, Tarih Semineri
Ankara 1990

Findley, Carter Vaughn : "Fatma Aliye's Novel Muhazarat
As a Source for Social History", Sixth International
Congress on the Social and Economic History of Otto-
man, 25.VII.1992, Provence -Fransa

M a k a l e l e r :

1. Enginün, İnci : "Kadın Yılı Dolayısıyla Türk Kadın Romancıları" Hisar, c.XV, nr.137,138; Mayıs-Haziran 1975,
2. Ermat, Bedia : "İlk Türk Kadın Yazar Fatma Aliye Hanım'ın Hayat Hikâyesi" Hayat Mecmuası, nr. , 1977,s.44-46
3. Kutay, Cemal : "Sadece Seksen Yıl Öncesi",Diners Club Magazine, nr.25, 1990, s.14-15
4. Has-Er,Merih : "Aşk-ı Memnû ile Muhâdarât Romanları Arasında Bir Karşılaştırma" Türk Edebiyatı Dergisi,c.I, nr.4, Nisan 1972, s.28-30
5. İleri, Selim:"Aşkı Kadınlar da Yazar" Milliyet Gazetesi, 28 Temmuz 1989, s.11
6. Necatigil, Behçet : "40. Ölüm Yıldönümünde 1892'de Çıkan Muhadarat'ı Batıda da Tanınan İlk Türk Kadın Romancımız: Fatma Aliye Hanım" Milliyet Sanat Dergisi, nr.240,13Temmuz 1977, s.13-15/33
7. Uğurcan, Sema:"Ahmed Midhat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın Ortak Olarak Yazdıkları Bir Roman:Hayâl ve Hakkat"Türk Kültürü Dergisi,c.XX,nr.230,Haziran 1982,s.476-484
8. Uğurcan,Sema:"Makbule Leman Hayatı,Şahsiyeti,Eserleri" M.Ü.Türklük Araştırmaları Dergisi,nr.6,İstanbul 1991, s.331-408

9. Talu, Ercüment Ekrem : "Fatma Aliye" Son Posta Gazetesi,
15.Temmuz 1936,s.2
10. Tan, Turhan : "Unutularak Ölen Bir Edib:Fatma Aliye
Kimdir,Ne den Meşhur Olmuştur?" Cumhuriyet Gazetesi,
3 Temmuz 1936,s.3
11. Tuncer, Ferit Râgıb : "Tarihte Kadın Yazarlarımız:Fatma
Aliye " Önasya Mecmuası, c.IV,nr.38,Ekim1968,s.19
12. Türe, Fatma : "Jane Eyre ve Muhazarat" M.Ü.Türklük
Araştırmaları Dergisi,nr.6,İstanbul 1991,s.311-317
13. Mahmud Zeki, "İsmetlû Fatma Aliye Hanımefendi Hazret-
leri" Hanımlara Mahsus Gazete, nr.54, 5 Zilhicce 1317/
6 Nisan 1900, s.3

470

Fatma Aliye Hanım aynı zamanda hayatın içinde olan, çeşitli sosyal faaliyetlerde bulunan ve özellikle nutuk ve makaleleri ile millî ve içtimai bazı hadiseler karşısında duyarlılık ortaya koyan aydın, gayretli bir Türk hanımı olarak da kendisini gösterir. Türk Yunan harbi sırasındaki yardım faaliyetleri, Hilâl-i Ahmer'deki çalışmaları, Balkan ve I. Dünya Harbi sırasında aynı yoldaki gayretleri ile o, vatan ve millet sevgisi ile fedâkârâne çalışan Türk kadınlığının timsali olarak da görünmüştür.

Fatma Aliye Hanım'ın hayattaki tek bahtsızlığı kızı İsmet'in tanassur ederek, memleketten ayrılması ve annesinden uzaklaşmasıdır. Yazar böylece ömrünün sonlarını maddî ve manevî yalnızlık içinde, ancak yine de çalışmaya gayret ederek tamamlamaya çalışmıştır.

عبدخانم طرغونہ حنفیہ عیدایہ یازسویں
تکریم

ذی القعدة حفت ظهر الاسبوع یوز سورماک یک بیون برطرف و مباحات

ت نائیت اتنا منده جاریہ کتربا حفتہ روزها اوربہ التفات ملاحظہ

ت حفت یادشہ نائیت برآزاد قبولہ اعتر جاریہ کتربا اورقدر عزمیہ

ظفر موتیاب سار حفتہ بیانہ برستار منده عصہ تکریم مجال قاطبی

بر رعایت حفتہ جهاندارینک تکریم ایفایہ فقده ادرمید

س موتیاب رضی عصہ ایده میکندہ قلم حفتہ عیدایہ می بودایہ

حرفہ حفتہ تقدیمہ مجبوریت کوردم . لفظ دوام عمر و موت

واقبال حفتہ مکلا بری ادعیه حزیه منده لحیح بروقت

1921

